

Вольга Іпатава

...зерне павінна ўпасьці ў глебу,
каб даць плён...

Апошнія ахвяры сьвяшчэннага дуба

Аповесць

Уцёкі НЕ АДБЫліСЯ

Ноч таемна шапацела сьнегам, ляпіла з вартавых, калі яны хаця на хвіліну выходзілі з вежаў, дзівосныя фігуры, падобныя да тых, якія спальваюць з прыходам Вясны-Лялі. Сьнег падаў і падаў, і варта ўжо з гадзіну нават і не спрабавала выходзіць з утульных, з цёплай печачкай, старожек, толькі час ад часу хто-небудзь высоўваў галаву і спрабаваў углядацца ў цемру, якую дарэмна спрабавалі разагнаць смялякі, што натужна трашчалі і шыпелі пад металічнымі, з адтулінай, накрыўкамі.

Начальнік другой зьмены ля Верхняе брамы Дрозд, які нядаўна зьмяніў варту Ваўка, нудзіўся. Цэлую ноч змагацца са сном нялёгка. І хаця ён добра высыпаўся перад дзяжурствам, сёньня ў яго ламіла косыці і нлыла ў вантрабах. Чым і як лячыцца ад гэтае напасьці, ён добра ведаў. Але сёньня ў замку не было аніякіх ба-

*Заканчэньне.
Пачатак
у №4 (23).*

ляваньняў, і наперадзе не сьвяціла нават глытка добрага цёмнага піва, ужо ня кажучы пра медавуху. Таму ён паныла сядзеў у куце і назіраў, як вартаўнікі робяць выгляд, нібы яны слухаюць ноч. Хутка ён зноў пагоніць іх аглядаць сьцены, перагукацца з ніжняй вартай і ўтоптаць сьцяжыны, па якіх раніцай першымі пабягуць кухары і пакаёўкі, а за імі малодшыя дружыньнікі, каб да таго часу, пакуль прачнецца вялікі князь, навокал усё было гладка і Альгерд мог пакрочыць па двары альбо ўніз, не баючыся замачыць свае тонкія юфтавыя боты.

Але калі маліцца багам ды слухацца іх, то шчасьце прыходзіць нібыта само сабой. У тым Дрозд пераканаўся, калі зарыпелі дзьверы і, здымаючы адной рукой з галавы башлык, у вартоўню зайшла памочніца малодшага кухара Бязрозка. У другой яе руцэ гнулася лазовая ручка ад аплеценага лазой гляка, у якім – Дрозд імгненна вызначыў гэта па паху – штурхалася ў сьценкі вышэйшага гатунку медавуха.

Бязрозка зьявілася ў замку ўсяго тыдзень таму, і бачыў яе Дрозд толькі некалькі разоў, калі яна прыносіла ежу для вартаўнікоў і для тых некалькіх вязьняў, якім быў аказаны гонар – сядзець у замкавых сутарэньнях. Адкуль жа медавуха?

– Што гэта? – асьцярожна запытаўся ён, старанна хаваючы радасьць. Раптам яна нясе гэты гляк кудысьці, і толькі зайшла да іх на якую хвіліну! Але Бязрозка яго супакоіла:

– Вялікая княгіня загадала занесьці гэта вам. Табе... – паправілася яна, звяртаючыся да Дразда.

– Ну, калі ты, вядома, захочаш падзяліцца з іншымі.

І, апярэдзваючы пытаньні, дадала:

– Яна не спадзяецца перажыць гэтую ноч. І помніць, што некалі ты ўратаваў ёй жыцьцё. Таму хоча разьвітацца з табою, пасьлаючы гэтае пітво.

Дрозд з радасьцю перахапіў гляк, ад паўнаты пачуцьцяў ушчыкнуў дзяўчыну, а яна, лоўка вывернуўшыся, папярэдзіла:

– Вы ж толькі па глытку зрабіце тут, а то ўгледзіць хто, данясе ваяводзе. Зараз я і есьці прынясу.

Яна хуценька выскачыла за дзьверы, а Дрозд, адкаркоўваючы старанна засмалены лычык пасудзіны, апавядаў даўно вядомую стражнікам гісторыю аб тым, як летась княгіня Марыя, спускаючыся да брамы, пасьлізнула, і яе па першым зімовым лядку панесла напраткі на вострыя драўляныя, абабітыя жалезьзем калы, да якіх прывязвалі стражнікі коней. Аднак Дрозд перахапіў гаспадарыню і, штурхануўшы яе ў мяккі сьнег і адвёўшы ад калоў, сам не ўратаваўся і ўпіўся-такі плячом у жалезьзе, расьсекшы лапатку. Было шмат крыві, давлялося клікаць шаптуху, якая, да жаху прыдворнага лекара Ганса, заматала рану павуціньнем, і яна на дзіва хутка зацягнулася. Вялікія ўладары дзячылі Дразду пастаянна. Адрозу ж ваявода зрабіў яго старшым над вартай Верхняга замку, а княгіня адарыла выратоўцу вялікім срэбным талерам. Цяпер, бязьмерна расчулены, ён наліў у драўляны, выразаны з ясеню, ладны глячык напой, і з воклічам “За нашу гаспадарыню!” выліў яго ў свой губасты, прагны да пітва рот. Пасьля перадаў глячык іншым.

Калі Бязрозка вярнулася з чарпаком і драўляным вядром з аўсянай кашай, адкуль патыхала парай, у старожцы стаяў гул і рогат. Дрозд адмахнуўся ад дзяўчыны, калі тая запрасіла іх павячэраць.

- Ты лепей бы салёных гуркоў прынесла!
- А што я буду рабіць з кашай?
- З кашай?

Дрозд падумаў. Хмель ужо віраваў у ім, туманіў галаву. Звычайна стражнікі каштавалі ежу, пасья астаткі несёлі самым знатным вязьням. Рабілася так дзеля таго, каб, ратуй Пярун, не атруцілі па нейчым заказе кагосьці з іх. Бо некаторыя вязьні ўсё яшчэ захоўвалі таямніцы, пра якія хацелі даведацца як вялікі князь, так і яго акружэньне.

- Ат, занясі ты ім сама!

Звычайна варыва заносілі стражнікі, але сёння, па ўсім відаць, ніхто не хацеў адрывацца ад медавухі. Пойдзеш – і нічога не пакінуць табе прагна да напою хлопцы! Дразду ж хацелася сёння быць добрым. Сама вялікая княгіня адзначыла яго!

– Глядзі толькі, каб яны ня зьелі цябе замест гэтай кашы! – п’яна крыкнуў ён і зноў прыпаў да гляка. Ноч на дварэ, сьнег шалясьціць па цагляных сьценах, трашчаць смалякі... Дарогу да Верхняй брамы праглядае ніжняя варта – чаго асабліва турбавацца!

...Дзяўчына пацягнула ядро ўніз, па вышчарбленых пляскатых прыступках, і, хця яно было цяжкае, крокі яе паскараліся. Яна перадыхнула імгненьне і, пакінуўшы ядро ля дзьвярэй, упэўнена дайшла да чацьвёртае каморкі і зазірнула ў яе цёмную зяпу. Пасья паклікала таго, хто павінен быў там знаходзіцца.

Спачатку было ціха, але прайшло некалькі імгненьняў, зазвінела жалезьзе, і слабы голас, ад якога яна ўся задрьжэла, прашаптаў здзіўлена і недаверліва:

- Уна?!

– Гэта я, я. Кумец. Ты не чакаў мяне, канешне. Але я прыйшла. Прыляцела, каб вызваліць цябе адсюль.

Яна задыхалася, сэрца яе калацілася – не ад цяжкага ядра, якое яна толькі што правалакла па высокіх прыступках, а ад таго, што там, у каменнай пячоры, жывым азваўся да яе той, аб кім яна думала ўсе гэтыя пакутныя месяцы. Яна сама ніколі не прыйшла б да яго першаю, калі б ён ня быў бязьлітасна вырваны са свайго асяроддзя і ня кінуты ў шэрагі адрываных і багамі, і ўладай, і людзьмі. Урэшце, так сталася і з ёю. І хто мог бы асудзіць яе цяпер?!

Ёй ужо не было месца ў Вільні, яна і зараз, застаючыся тут амаль ужо на два месяцы пасья наведваньня іхняга дому Бурьлам і шукаючы паратунку для Кумца, падстаўляла пад пятлю ня толькі сябе, але і галаву брата, які бязьмерна любіў яе і дапамагаў. Наўрад ці маглі б уратавацца і тыя, хто дапамог ёй зьвіцца ў замку, амаль усутыч з людзьмі, хто мог яе апазнаць, выдаць, затрымаць.

У яе ўжо не было нават часу. Небясьпека ішла па ейных сьлядах, як ішла за ёю нянавісьць аднаго з самых магутных людзей у сталіцы – вярхоўнага жраца Перуна.

Коротка, таропка яна перадала Кумцу сваю гісторыю.

– Цябе ўсюды шукае Бурьла, а ты прыйшла ратаваць мяне? – запытальна-недаверліва сказаў Кумец, і голас яго перарваўся.

– Не пытайся ні аб чым, бо пад замкавай гарою чакаюць Круглец і наш слуга Рамша з коньмі. Ты паімчышся куды хочаш: у Германію ці Рым, у Візантыю ці Чэхію. Ты будзеш свабодным!

– А Няжыла – ён таксама паедзе са мною?

– Вядома! Мы купілі каня і для яго.

– А іншыя?

– Хто пасьпее выскачыць – той уратуецца. Стражнікі на версе ўсе сьпяць, і можна непрыкметна выпаўзьці ўніз, пад гару. Але я не змагу адчыніць усе замкі. Часу зусім мала!

– У мяне яго зараз стала замнога...

Яна амаль ня слухала:

– Вось абцугі – трэба хутчэй зьняць жалезьзе. Ты, відаць, нацёр ногі да крыві!

Яна тузала ланцугі, якія паблісквалі ў слабым чырванаватым сьвятле смаляка, запаленага ў калідоры, але рукі яе сутыкнуліся з ягонымі, цвёрдыя пальцы абхапілі запясыце дзяўчыны.

– Уна, пачакай. Я хачу табе нешта сказаць...

– Брат, хто там з табою? – данёсся да іх устрывожаны голас Няжылы.

– Пачакай, брат, памаўчы!

У каморцы сьмярдзела потам і гнільлём. Салома пад нагамі Уны была вільготнаю. Са сьцяны тачылася вільгаць, у яе за колькі імгненьняў ужо скарчанелі ногі. Яна не разумела спакою Кумца. Чаму ён ня рвецца адсюль? Чаму абцугі, якія яна амаль сілком уклала ў ягоныя рукі, яшчэ не выварочваюць цяжкія ковы, якімі ён, гэты разумны, прыгожы хлопец, прыкаваны да сьцяны? Жаль да яго, што захапіў яе істоту тады, калі яна толькі дазналася аб ягоным арышце, а яшчэ жах быць злоўленай, небясьпека і захапленне ўжо здзейсьненым прымушалі яе гарачкава гаварыць і пытацца.

– Ты можаш варушыцца?

Ён не адказваў, сядзеў у нейкім здранцьвеньні.

З кожным імгненьнем расло і мацнела нешта непапраўнае, тое, на што не разьлічвалі яны з братам, два месяцы рыхтуючы дзёрзкі і, як ім здавалася, беспамылковы план пабегу братоў з вязьніцы. Абое яны, добра ведаючы замак і ягоныя патаемныя хады, разьлічылі ўсё наперад: і службу Уны пад выглядам дачкі аднаго з віленскіх месцічаў, і атручанае сонным парашком віно, якое зараз павінна было ўжо падзейнічаць на варту, і вераўчаную лесьвіцу, па якой вязьні вылезьлі б за муры замку і, асьлізнуўшы ўніз, селі б на коней, якія чакалі іх непадалёк, і нават пропускі беглякам, якія пад выглядам пасланцоў князя маглі без усялякіх перашкодаў выехаць праз Вострую браму пасярэдзіне начы... Адзінае, чаго яны не змаглі – гэта загадзя папярэдзіць Кумца і Няжылу аб сваіх планах. Але хто мог падумаць, што ён, той, да каго ірвалася ўся яе душа, замест таго каб сьпяшацца з вязьніцы, стаіць на сьмярдзючай саломе і спакойна глядзіць на яе, нібыта з нейкай далечы!

– Чаму ты не вызваляешся ад ланцугоў? – амаль выкрыкнула яна нарэшце. – Можа, на цябе навялі морак гарцукі? Ці сам Жыжаль?

Ён усё глядзеў на яе, міргаючы. Як асьлеплены слабым водсьветам недалёкага смаляка. Нарэшце ўстаў, патузаў жалезны пояс з замком, на якім мацаваўся ланцуг. Адарваць яго было немагчыма.

– Мяне трымае ня гэта, – сказаў ён нарэшце амаль бязгучна.

– А што?!

– Ня ведаю, як табе сказаць...

– Бяры абцугі, Кумец! Ці давай я сама раскую твой ланцуг!

– Пачакай, не сьпяшайся, – ён адвёў дзявочую руку. – Тут, у цямніцы... да мяне прыходзіў Усявышні... Я бачыў яго як зьяняне. І гэта... дало мне такое сьвятло! Такую радасьць і такую моц!

– І... што?! – яна не разумела.

– Я ўгадаў, што казаў мне аднойчы Лойка: такое сьвятло ідзе з далёкіх зорак, з самога Ірыю.

– Кумец, стражнікі хутка ачомаюцца, тады нам ня выбрацца!

– А ці стане Сьвятло прыходзіць да мяне... там? – ён паказаў рукой у накірунку лесьвіцы. – Там, дзе тлум, пагоня за багацьцем, за ласкаю князя... дзе няма калі думаць аб тым, навошта дадзенае нам жыцьцё? Думаю, яно мяне пакіне. Т а м я стану ранейшым – трохі веры, трохі ўцехаў. І ўсё як ва ўсіх.

– Чаму ж пакіне?... да цябе яно будзе прыходзіць усюды! Чаму ж не? – яна разгубілася, як губляюцца перад вялікім няшчасьцем. Гэта было так неспадзявана, так... несправядліва! Колькі яны з братам зрабілі дзеля таго, каб здзейснілася немагчымае: уцёкі з замкавае цямніцы, дзе днём амаль ні хвіліны двор не бывае пустым, дзе столькі варты, дружыннікаў, гасьцей!

– А твой брат... Ты вырашаеш і за яго?

– Майму брату перабілі нагу, і я, тым болей ты, яго адсюль ня вынесу. Што ж – значыць, і яму, як і мне, варта падумаць над усім, што з намі адбылося, – раздумліва адказаў Кумец, і рука яго звыкла падклала пад плячо, да крыві нацёртае (цяпер яна бачыла гэта і ў скупым сьвятле) жалезьзем, кавалак таго, што засталася ад ягонага парчовага каптана. Дарагія некалі рэчы, што цяпер сталіся толькі рызьзём, глядзеліся на ім так, нібы ён усё жыцьцё насіў толькі гэтае: рызьзё, лахманы, бядноцьце, і не заўважаў таго. Але смуглявае маладое цела было ўсё тым жа – пругкім, цьвёрдым, нібыта і ня месяцы праседзеў ён тут без аніякага руху, а толькі ўчора прыйшоў з паляваньня альбо балю ў палацы князя. І пачуцьцё, што яе зашпурнулі ў бездань, што яна ляціць уніз, не адчуваючы пад сабою нават далёкага дна, прымусіла яе заплакаць і прагаварыць ужо з папрокам, з горыччу:

– Нас з Кругляцом павесяць на сьвяшчэнным дубе, калі зловяць і дазнаюцца, што мы спаілі варту...

– І хацелі вызваліць нас з братам? – дагаварыў Кумец. – Думаю, што Усявышні ахіне вас крысом свае літасьці, і ворагі вас ня выкрыюць. Ідзі адсюль, Уна, ідзі хутчэй, і забудзься на мяне. І твой брат няхай таксама забудзецца. Іначай нашае сваяцтва дорага вам абыдзецца. Дзякую за ўсё, і за тое, што клапаціцеся нават пра такіх далёкіх сваіх сваякоў, як мы...

Яна сьцялася, як ад удару. Не сваяцкае пачуцьцё вяло яе сюды, і не ад яго хацелася маладой дзяўчыне прыхінуцца да гэтага прыгожага, такога спакойнага ў сваіх няшчасьцях юнака. Яна адчула, што ён наўмысна загаварыў аб сваяцтве. Не сьляпы ж ён і не глухі, каб не адчуць, што вяло яе сюды, чаму яна, плачучы, ня хоча сыходзіць. А варта толькі каму-небудзь зайсьці да варты і пабачыць, як валяюцца гэтыя мацакі па вартоўні, сонныя і ачмурэлыя, як адразу ж уздымецца трывога, і тады яна ніколі ня выйдзе з гэтае страшнае цямніцы! Ён падштурхнуў яе:

– Ідзі ж!

– Я не пайду без цябе! Я... я застануся тут!

– Падумай пра Кругляца!

– А іншыя? Ім таксама патрэбнае тваё зьзяньне? Яны маглі б атрымаць свабоду!

– Тут два забойцы і тры злодзеі. Думаю, Бог ведаў, што ім трэба, таму яны ў вязьніцы, дзе падумаюць над тым, як і чым жыць. Віленскаму люду будзе бяз іх спакайней. Але рашай сама, Уна. Вызвалі іх замест мяне.

Тады яна пайшла, хістаючыся, да выхаду. Спатыкнулася аб вядро, якое глуха шмякнулася аб падлогу. Застыглая зверху каша засталася гарачай і балюча абвалакла нагу. Ужо ступіўшы на першую прыступку лесьвіцы, дзяўчына азірнулася:

– Чаму?!

І пачула дзіўны адказ:

– Таму што люблю.

– Мяне?!

– І цябе таксама.

– Таксама?!

– Я люблю ўсіх людзей, Уна. І цябе сярод іх.

Дзяўчына кінулася ўверх па лесьвіцы, спатыкаючыся і плачучы ўголас. І пакуль адольвала прыступкі, усё чула трывожны голас Няжылы:

– Хто там, брат, хто там?

– Хто там? – крычалі і іншыя вязьні – хрыпата і адчайна, нібы глоткі іх зацягнула цінай доўгага маўчанья, і яны адвыклі вымаўляць нават простыя словы.

І глуха-глуха, нібы з бездані, гучаў спакойны голас Кумца:

– Захавай, Божа, душы нашыя, а ня целы, пакінь нам сьвятло тваё, каб мы ачысьціліся...

Варта яшчэ спала – каго дзе застаў нечакана моцны і небясьпечны хмель, аднак Дрозд, што зваліўся на лаву, пачынаў пакутліва варушыцца, нават прыўзняў галаву. Было ціха, адно трашчалі на сьценах смалыкі. Уна асьцярожна дастала з вышытага скуранага футаралу, што вісеў на пасе аднаго са стражнікаў, шырокі блішчасты нож, вой таргануў нагой, павярнуўся на дубовым пяньку і тут жа зноў заплюшчыў вочы.

Яна асьцярожна, амаль ня дыхаючы, прайшла па сонным калідоры, прасьлізнула за сьпіной вартавога, што, аблеплены сьнегам, нерухома стаяў непадалёк ад дзьвярэй і глядзеў на дарогу наперадзе, дзе вялізным белым памазком бяліла і бяліла зямлю завіруха.

Тут, на вышыні, вецер завываў асабліва моцна, і ў яго злавесным завываньні патаналі іншыя гукі. Уне, абдзіраючы рукі і дзе-нідзе насякаючы зарубкі забраным нажом, удалося пралезці па ледзяным сьлізкім каменні сьцяны да месца, дзе на ўбітым загадзя круку была замацаваная вяроўчатая лесьвіца. Перад тым як учапціцца за хрумскія ад наледзі вяроўкі, яна зірнула на сьцяну высокай круглай вежы. Там, у вузкай шчыліне акна, слаба сьвяціўся жоўты агеньчык. Як савінае вока, цікаваў ён за Вільняй, за ўсім Вялікім Княствам.

Яна ня ведала – вялікі князь сядзеў над сталом, дзе ляжалі данясеньні віжоў аб тым, што кажуць пра яго вязьняў-хрысьціянаў замежныя паслы і купцы. Ён таксама думаў пра тых, хто пакутаваў унізе, і думкі яго былі надта невясёлымі...

КРУГЛЕЦ У РОЗДУМЕ

Расчараваньне і жаль, якія ахапілі Кругляца пасля таго, як Уна вярнулася адна і расказала аб адмове малодшага з братоў выбрацца з падзямельля, патроху праходзілі. У сьнежнай крутаверці дзяўчыне ўдалося шчасліва спусьціцца з замкавае кручы, разам са сваім надзейным суправаджэньнем незаўважна і хутка аддаліцца ад княскай гары, тым ураваўшыся ад небяспекі. Пра сённяшняе яе жыцьцё з таго часу, як з адчыненага акна роднай сьвятліцы яна скочыла ўніз, ня ведаў ніхто, апроч брата.

Тады ёй пашанцавала так, нібыта несці дзяўчыну на крылах самі залатыя браты Ашвіны. А можа, і сапраўды яны паслалі ў тыя кароткія імгненьні, калі яна, скочыўшы ўніз, не зламала нагі і кінулася да дарогі, той карычневы вазок з залацістымі ўзорамі? У ім з гасьцяваньня вярталася дахаты багатая ўдава Вольха, некалі закаханая ў ейнага бацьку Леся. Удава пазнала дзяўчыну, схавала яе ў свой вазок, а пасля прывезла дахаты. Яна ж узрадавала Кругляца вестачкай аб сястры, і гэта па задуме Вольхі замест сапраўднай Бязозкі ў замку пад ейным імем атабарылася іншая. Яна павінна была выбраць патрэбную хвіліну і патрапіць да вязняў. Бязозку ж разам з яе бацькамі паслалі ў Чэхі, дзе яны змаглі адкрыць уласную карчму на грошы, шчодро ахвяраваньня Кругляцом.

Вольха надта старалася надаць Уне іншае аблічча, каб, ня дай Мокаш, не пазнаў яе хто са знаёмых. І праўда, было аднойчы, калі памочніцы малодшага кухара давялося несці вячэру ў вартоўню: галоўны стражнік Воўк неяк дзіўна прыглядаўся да яе, пакуль яна разьлівала па тарэлах поліўку. Уна нават зьніжкавала ад таго, хаця попелыныя валасы яе, пафарбаваныя гарэшкамі альшыны, выглядалі касматымі і грубымі, а начарнёныя тым жа гарэшкам бровы зусім перайначылі яе прыгожы і пяшчотны тварык. Яна ўпарта шукала хаця якой зачэпкі трапіць да братоў. Аднак, хаця як і належала тое памочніцы, начавала яна ў пакойчыку каля кухні, каб першай, яшчэ да сьвятаньня, распальваць печ, за ўвесь тыдзень ні разу не давялося нават наблізіцца да лесьвіцы, якая вяла ў падзямельле: варта дзень і ноч пільнавала сховы. І тады разам з братам яны прыдумалі іншы план – дзёрзкі і нечаканы, з сонным парашком у віно стражнікам і вызваленьнем Кумца і Няжылы.

Але тыя разьлікі ня здзейсьніліся. Упартасьць Кумца здавалася неспасьцігальнай, і ўсе вырашылі: яго акруціў Злыдух і памуціў розум хлопца.

Праўда, слуга Рамша з асьцярогай выказаў шкадаваньне, што гаспадары не зьвярнуліся да галоўнага жраца храма Сварога Лойкі. Шапталіся ў народзе, што перад Лойкам расчынюцца ўсе дзьверы таму, што некалі прыдбаў ён чароўную разрыў-траву. Ня кожны вядун можа яе дастаць, бо шлях да яе акрутны: замазаць глінай гняздо адной з вешчых птушак – сойкі, сарокі альбо савы, каб тыя птушкі не маглі насіць ежу сваім дзеткамі. Паляціць тады птушка-маці шукаць разрыў-траву, каб ёю прабіць загароду і накармаць птушанят. А калі паляціць тая трава ўніз, трэба пільнаваць пад дрэвам, разаслаўшы белы абрус, а пасля разрэзаць правую далонь і зашыць пад скурай чароўнае зельле. Тады, калі штурханеш гэтай рукой любыя дзьверы, яны расчыняцца.

– Чаму ж не даўмеўся Лойка таемна прабрацца ў хату да Дзівейны, каб там знайсці каралі? – загаварыла было Уна, ды абсеклася. Нягожа

Лойку шныпарыць па чужых хатах, як якому вышуканцу ці віжу! Але Рамша растлумачыў па-іншаму:

– Людзі кажучь, што яго спыніла Нара. Мацнейшаю яна аказалася за Лойку. Ды толькі травы ў яе няма – не далася ёй разрыў-трава, бо ня кожныя рукі прыдатныя да таго!

Ніхто не гаварыў пра самае балючае: нашто была тая разрыў-трава, калі ўсе іхнія высылкі ўсё роўна сталіся марнымі!

Той жа ноччу Уна, зноў пераапануўшыся хлопцам, як і тады, калі прыходзіла ў замак, ад’ехала ў Нямецчыну. Кумец застаўся ў Вільні. Наўрад ці дазнаюцца возны ці кашталіян Нарбут аб тым, што зьніклая з замку Бярозка была насамрэч ягонай сястрой Унай. Ніхто ня мог ведаць аб тым. Яны пабачыліся ў замку толькі аднойчы, калі яна перадавала кругляк з нумарам, які трэба было падкінуць да вартаўнікоў, і ў скрыпторыі, як і па ўсім доўгім калідоры, тады не было ніводнае душы.

З таго дня, як іхняе з Унаю мірнае, спакойнае жыццё перапыніў вярхоўны жрэц, а любімая сястра мусіла хавацца і будучае для яе нібыта знікла, ён перастаў спаць па начах. Ляжаў, утаропіўшыся ў столь, глядзеў, як цені ад свечкі трапечуць па чырвоных цаглянах, як варушацца па кутах тонкія, ледзь улоўныя абрысы нейкага іншага жыцця, якое – ён адчуваў гэта – пранізала іхні час і іхнія лёсы. Можа, гэта былі душы продкаў, якія спачувальна спрабавалі ахутваць іх заслонай ад няшчасцяў, а можа, гэта ажывала будучае, якому ніякай справы не было да таго, што адбудзецца з ім і Унай.

Яе каханьне забрала цямніца. Але і ейнае жыццё сталася цямніцай. На яе наладзіў паляваньне сам вярхоўны жрэц, і калі б яна засталася тут, ягоныя віжы-выжлы рана ці позна выйшлі б на след, сястру знайшлі б, каб аддаць у ахвяру Перуну. Выйсьця не было – ні яму, ні ёй.

План, які здаваўся яму самым дзейным – каб Кумец разам з Унай і братам выехалі ў іншую краіну, не ажыццявіўся. А мог бы. Яны, зацныя людзі Княства, не прывязаныя да аднаго месца, ім адкрыты ўвесь свет. Багацьця ягонай сям’і дастаткова было для таго, каб сястра атрымала тое адзінае, чаго яна хацела і чаго заслугоўвала сваёй прыгажосцю і самаахвярнасьцю – каханага мужа.

Аднак Кумец адмовіўся ўцякаць, і цяпер, калі ўсё абрушылася, і спроба вызваленьня не ўдалася, Кругляцу карцела самому сустрэцца з Кумцом і зразумець нарэшце, чаму ён застаўся тут, у Вільні.

Чаму? Гэтая думка не давала яму спакою. Хаця і быў ён хрышчаны і верыў у адзінага Бога, усё ж круцілася, тузалася ў ім сумненьне: няўжо сапраўды такая магутная ў Кумца вера, каб перамагчы нават страх сьмерці? Каб пераадолець у ім прагу шчасьця, каханьня, свабоды, хай сабе і ў чужой краіне? Але якая ж іншая прычына прымусіла б Кумца застацца ў сьмярдзючай каменнай дзірцы, гніць жывому і ня мець надзеі выбрацца?

Але выйсьце, хаця і інакшае, чымся ўцёкі з цямніцы, павінны знайсціся. Сітуацыя ня бачылася яму беспрасьветнай. Украдзеныя смарагды недзе ж былі, і душа яго адчувала, што не Няжыла быў прычынай іхняга знікненьня. Рэчыца вярнулася дадому. Чаму? Хаця яе апанавалі нячысьцікі і яна амаль нікога не пазнавала, ды занадта вялікай была правіна, каб проста так адпусьціць яе дахаты. Да таго ж, Круглец ведаў, што допыты Няжылы не далі ніякага выніку. Яго дваццаць разоў усьцягвалі

наверх на дыбе, яму палілі пальцы, але ён не сказаў, дзе каралі. Каб ведаў, ня вытрымаў бы гэтых зьдзекаў. Круглец мог бы яшчэ паверыць у адчайную вытрымку чужога невядомага злодзея, якому, калі б віна была даказаная, пагражала страшная, з нялюдскімі пакутамі сьмерць. Аднак Кругляца ён ведаў. Перашкаджала паверыць у яго віну і іншае: зьвязьнілі амаль адразу, хаця і па розных прычынах, адразу абодвух братоў. Кумец трапіў у цямніцу не таму, што быў братам злачынцы, а таму, што быў хрысьціянінам.

Каму спатрэбілася зьмясьці са сваёй дарогі і Кумца, і Няжылу? Узьнікаў і адказ: таму, хто заняў іхнія месцы. А гэта былі людзі, зьвязаныя з Бурылам і, асабліва, з вярхоўнай жрыцай Нарай.

Круглец ведаў і пра вобыск у доме Дзівейны, які ня даў нікага выніку. Але ня проста ж з нічога нікага ўзьнікла падазрэньне ў Лойкі! Ды і не падазрэньне, а ўпэўненасьць, калі сам ён пайшоў да дому ды яшчэ пасья маленьня.

Аднак, крычала ў ім нешта, Лойка ўпаў ля хаты, і магчыма, ішоў ён ужо апоены чамярыцай?

А калі паўставала перад вачыма Дзівейна, у ім нарасталая трывога і агіда да яе. Ён зноў і зноў перабіраў у памяці падзеі апошніх тыдняў.

Нейкая сувязь была між тым, што менавіта Нара, яе сястра, першаю заўважыла крыж на грудзях Кумца – крыж, які быў схаваны ў таго пад кашуляю. І тым, што якраз на Дзівейну паказаў вялікі жрэц Лойка, ды пасья таго ўпаў бяз памяці. Хаця ўсё гэта і трымалася ў вялікай таямніцы, але пра тое паспеў расказаць свайму сябру мечнік Сьвідрыгайла, які суправаджаў Лойку ў ноч гаданьня. А той расказаў Кругляцу падчас сустрэчы на вуліцы, пры тым бесьперапынна азіраўся па баках – ад страху. І нездарма.

Сьвідрыгайлу сыялі горлам за нібыта хлусьню. Лойка пасья таго гаданьня ледзь выжыў – мабыць, зайшоў занадта далёка ў іншы сьвет. Калі ж ён страціў прытомнасьць і быў перанесены ў храм, яго лячыў жрэц Вакула. Ды толькі хворы чамусьці не здаравеў. Наадварот – ён траціў сілы штодзень і, калі вярхоўнаму жрацу стала зусім блага, сьсінеў як мярцьвяк. Спруцянелага Лойку паклалі на сьмяротнае ложа і праз тры дні намерыліся спаліць, як тое і належала. Пайшлі перамовы: хто стане галоўным жрацом, каго выбера вялікі князь і зацьвердзяць мудрыя старцы. Перашкодзілі таму Ашвіны – з іхняга галоўнага сьвяцілішча на пахаваньне Лойкі прыехаў надта абазнаны ва ўсіх атрутах старац. Ён і адкрыў, што Лойка яшчэ жывы, і сам прыгатаваў для яго напой, пасья якога той расплюшчыў вочы. Жрэц Вакула некуды зьбег, яго шукаюць па ўсім Княстве.

У храме Сварога пасья таго паставілі моцную ахову супраць злыдухаў, і Лойка стаў папраўляцца. Але ж каму патрэбная была ягоная сьмерць? Нары ці самому вялікаму князю? Але нашто?

Шукаць смарагды ў доме сястры вялікай жрыцы не маглі б без дазволу самога вялікага князя. Чаму ён даў такі дазвол?

І Круглец вырашыў дзень і ноч сачыць за домам дзяўчыны, чьй лёс уплэўся ў лёс Кумца, а праз Уну – і ў ягоны. Ён бачыў Дзівейну толькі два разы, і тое адбывалася ў час пакланеньняў у храме Лады, куды прыходзіла ўся знатная моладзь Вільні нават часьцей, чымся ў храм Перуна ці Вялеса. Прыгажуня, моцная, як маладая рэпка, глядзелася нявіннай і чыстай, як крынічка, але абвостраны позірк Кругляца ў гэтай гарачай

ушмешлівай маладосьці адчуваў нешта трывожнае для яго, нейкую схаваную глыбока чарнату...

І ён загадаў свайму слуге, каб той заняўся віжаваньнем разам з даверанымі людзьмі Лесевага дому. Маладога затворніка напачатку моцна бянтэжыла тое, што ён змушаны карыстацца віжаўствам, але іншага выйсьця, каб вызваліць Кумца і Няжылу з вязьніцы і выратаваць сястру, ён ня бачыў. Падазраваў ён і сувязь Бурьлы з Нарай – таксама сувязь таемную, нябачную для іншых, але такую моцную, якая магчымая толькі паміж людзьмі, звязанымі агульнымі інтарэсамі. Якія былі тыя інтарэсы? Жрацы таго ці іншага бога часам варагавалі адзін з адным, змагаючыся за ўплыў, але храмы Лады і Перуна заўсёды жылі ў згодзе.

Усе ягоныя падазрэньні былі хіткімі – такімі ж, як цені на столі, але ён думаў над усімі падзеямі, што пранесьліся праз апошнія месяцы бурапеннай віхурай, кожныя дзень і ноч. А з таго часу, як віжы пачалі дакладваць яму аб тым, хто і калі прыходзіў у дом Дзівейны, ён стаў упэўнівацца, што душа ягоная прадчувала многае з таго, што схаванае пад покрывам сьвятасьці і жрэчаскіх інтарэсаў.

Ён даведаўся аб тым, што Дзівейна некалькі разоў удзельнічала ў закрытых сьвяшчэннадзействах у храме Лады, дзе ва ўкрадзенае адзеньне вялікага князя Альгерда былі ўшытыя магутныя заклёны аб каханьні. Дазнаўся і аб тым, што з храма Перуна пачалі разыходзіцца чуткі, што толькі прыгажуня Дзівейна прынясе шчасьце Вільні, калі стане вялікай княгіняй. Ніхто не сумняваўся, што Марыя Віцебская памрэ, а князю бяз жонкі не абысьціся. Дык няхай возьме ён тую, якая верная старым багам, і тады яны змогуць адвесьці ад Вільні няшчасьці... А няшчасьці стаялі ля парога княства – законны гаспадар Яўнут, як даносілі весткі, зьбіраўся адбіраць свой сталец. Не спакайнелі і іншыя браты Альгерда, а між тым набіралі сілу і іхнія сыны, спадчынныя княжычы.

Паступова ў галаве яго пачалі складацца, кавалак за кавалам, дэталі вялікага плану, задуманага жрацамі. Браты Кумец і Няжыла былі не вінаватыя, але па задуме жрацоў іхнія жыцьці павінны легчы пад нейчыя колы, каб стаць гацьцю, па якой праедуць іхнія калясьніцы. Ганеньні на хрысьціян былі зараз патрэбныя жрацам, як ніколі. Новы шлюб Альгерда павінен узмацніць іхні ўплыў. Першым вынікам арышту братоў сталася тое, што ў замку павялічыўся ўплыў Нары. Яна заклікае да сябе княжычаў і першаю віншуе з народзінамі маладых князёўнаў... Замененая пакаёўка, як пачало здавацца многім, адсоўвае ў цень тых, хто любіць Марыю і цягнецца да яе. Можа, гэта і выпадкова. Але чаму Рэчыца, не пасьпелі яе як сьлед дапытаць, адразу ж паказала на свайго жаніха? Вядома, як кахала яна яго, як радаваўся іхняму будучаму шлюбу Кумец, брат Няжылы. Што ж зрабілі з ёю, чым запалохалі?

Калі ўзвысіцца Дзівейна, то Альгерд будзе цалкам у іхніх, сквапных і бязьлігасных руках. Так, Круглец цяпер мог казаць гэта пра жрацоў. Сьвяцілішчы былі поўныя каштоўнасьцяў, але летась, у голад, толькі маленькая часьцінка тых багацьцяў пайшла бедным людзям, але які шум паднялі жрацы, апавяшчаючы віленскі люд аб сваёй дапамозе!

Ды ён быў бяссьільны. Упершыню ён, знатны і магутны чалавек, адчуваў сябе пясчынкай на дарозе, якую можа ўзьняць і перанесьці куды захоча магутны вецер. Ён баяўся таго, што ягоныя з сястрой захады да-

памагчы братам будуць выкрытыя жрацамі – у іхняй магутнай сіле ён пераконваўся ня раз.

Што, калі яны адкрыюць, што не раптоўна зьніклая служба Бязрозка прыслугоўвала на княскай кухні, а ягоная сястра Уна, якую паўсюль шукалі выжлы Бурылы? Ёй бы трэба было зьехаць адсюль нашмат раней, была б цяпер яшчэ далей ад небяспекі, але тады моцна трымаў яе тут Кумец. Яна не хацела шчасця без яго.

І ён, ейны брат, быў таксама прывязаны да ўсяго, што раптоўна завязалася тугім вузлом здрады, хцівасьці і чужых планаў і зацягнула ў гэты вузел іх з Унай.

І ўсё ж ён вырашыў змагацца. Няхай ён загіне, ды затое ня як палахлівы заяц, што туліцца пад кустом у спадзяваньні, што яго не заўважаць драпежныя валадары лесу. Ды нават і заяц, калі выганяць яго з прыбежышча, аддае сваё жыццё толькі ўжо канчаткова змогшыся, аддае ў апошнім, смяротным, але высокім скачку. Няўжо ён, Круглец, здасца абставінам і замрэ, заляжа, ажно пакуль тугі вузел не захопіць яго горла ў пятлі, з якой ня выбрацца? Не, ён загіне ў адкрытым баі, ён будзе біцца да апошняга!

Дзівяры скрыпторыя выходзяць на лесвіцу, а адтуль – усяго некалькі прыступак да пакояў вялікай княгіні, якія часта бываюць адкрытыя – у зачыненым пакоі яна задыхаецца. І ён вырашыў каравуліць ля дзівярэй скрыпторыя і па магчымасьці назіраць ці хаця б чуць нешта з таго, што ў гэтыя дні віравала – ён адчуваў гэта – вакол княгіні Марыі.

На чацьвёрты дзень, адзінока седзячы ля адчыненых наўмысна дзівярэй у вялікай залі, застаўленай куфрамі з кнігамі і сьпіскамі, бяздумна ўчытваючыся ў словы грэчаскага пергамена аб узяцці вялікай Троі, ён пачуў шэпат, які, адбіваючыся ад вузкіх сьцен, быў выразна чуць ён у скрыпторыі:

– Пачакай, яна яшчэ ня сьпіць...

Ён ціха спусьціўся па лесвіцы, стараючыся, каб каптан не зачпіўся за шурпатую паверхню сьцяны, каб тоўстыя дубовыя масьніцы не рыпелі пад ботамі, і асьцярожна вызірнуў з-за вуглавога каменю, што востра вытыркаўся з каменнай кладкі.

Зімовае сонца з верхніх акенцаў залатымі чатырохкутнікамі клалася на шэрую каменную падлогу, высьцеленую каля пакояў княгіні калматымі баранковымі скурамі, высьвечвала звычайна цёмныя і панурыя куткі пра-сторнага калідору, ясна паказвала тых, хто, магчыма, хацеў бы схавацца ад яго – пакаёўку старэйшай князеўны Гайну і новую прыслужніцу вялікай княгіні, чарнавалосую і высокую Зязюлю, якую Марыя загадала пахрысьціць як Васілісу, бо не жадала карыстацца паслугамі язычніцы. Васіліса была ў клятчастай хусьце, накінутай на блакітную кашулю з чырвоным аксамітавым гарсэтам, Гайна ж была ў зялёным каптанчыку са срэбнай аблямоўкай.

Дзяўчаты шаптліся, але маладыя душы яшчэ не навучыліся лаўчыць і хітраваць па-сапраўднаму, таму галасы іхня гучалі даволі гучна і выразна, так што Круглец чуў кожнае слова:

– А што, калі гаспадарыня загадае праводзіць сьледства? – турбавалася малодшая, спалохана азіраючыся па баках.

– Стрыга цябе забяры, дзяўчына! Няўжо мала табе двух срэбных талераў?

– Ня мала, не, але ж жыццё даражэйшае...

– Няма ўжо калі перарабляць усё, што задуманае, чуеш – няма, – Гайна павысіла голас, і Зязюля-Васіліса спалохана зашыпелала:

– Цішэй, яшчэ пачуе хто!

– А ты рабі тое, што абяцала!

– Баюся, галубачка, ой баюся.

Гайна выпрасталася. Круглец ня бачыў вачэй пакаёўкі, але з тым большай увагай глядзеў на невялічкі скрутак у ейных караткапальных, моцных пальцах, і белым ільняным скруткам гэтым яна ткнула ў грудзі сваёй суразмоўніцы:

– Калі ты, Стрыга цябе забяры, не пакладзеш іх туды, куды мы дамаўляліся, ты не пражывеш і тыдня. Чуеш ты – нават тыдня! Вялікая княгіня павінна надзець іх сёння!

– Чаму – “іх?” – падумаў Круглец. – Што там такое – “яны”?

І ў той жа момант ён раптам здагадаўся, што было ў белым невялічкім скрутку. Гэта маглі быць толькі смарагдавыя каралі, якія вось ужо некалькі тыдняў шукалі патаемныя службы войта, і якія належалі вялікай княгіні.

Першым памкненнем яго было жаданьне кінуцца да дзяўчат і выхапіць скрутак з рук Гайны, затым абвясціць пра сваю знаходку варце і самому войту, каб ужо яны дазнаваліся, як апынулася гэтая каштоўнасьць у руках пакаёвак. Аднак абвостранае ўяўленьне адразу падказала яму, што будзе далей: Гайна падніме крык, што гэта ЁН трымаў у руках смарагды, што гэта ЁН быў злоўлены тут як злодзей. І гэтая, другая, пацьвердзіць усё, што скажа першая. І падчасы знойдзе яшчэ пару сьведкаў, якія будуць пераконваць вялікага князя, што бачылі яго тут з гэтым скруткам...

Ён, сьцяўшыся, чакаў далей. І ўбачыў, як, апусьціўшы галаву, узяла скрутак Зязюля-Васіліса, сунула яго сабе ў гарсэт, прамармытала:

– Пайду. Можа, яна яшчэ не прачнулася. А калі ня сьпіць, то я іх... заўтра...

– Сёння, да заходу сонца. Што хочаш рабі, але яна павінна іх надзець... сёння! Так паказала гаданьне. Заўтра прыязджае лекар з Візантыі, з гары Афон – чула пра такую? – патрабавала Гайна.

Зязюля-Васіліса шчыльней захутала шыю хустай, згорбілася і, адчынціўшы дзьверы ў пакоі сваёй гаспадыні, панура ўвайшла туды. Гайна сачыла за ёю, пасыла пругка, як зьмяя, пацягнуўшыся, азірнулася навокал і, хутка падабраўшы спадніцу, пашыбавала ў накірунку да пакояў старэйшай князёўны, што месціліся ля супрацьлеглага ўваходу. Прайшоўшы некалькі крокаў, яна нібыта адчула погляд Кругляца, неспакойна паматляла плячыма, нібыта адганяла назойлівую муху, і зноўку хутка, ледзь схіліўшы галаву, агледзела ўсё навокал. Але ён ужо паднімаўся наверх, прыгнечаны і задумнены, абдумваючы, што трэба рабіць яму, і рабіць неадкладна...

Ён ня бачыў, што за ім краўся цень, разрастаючыся па сьцяне, дастаючы галавой высокую столь. Цень размахнуўся даўбешкай... Удар па галаве, храбусьценне костак – і Круглец грывнуўся на каменную падлогу бяз памяці. Ён ужо ня чуў, як яго цела, засунутае ў мех, валаклі да вакна, як скінулі ў роў, што абкружаў замак, а пасыла – у Вяльлю. Ды толькі Усявышні, якому маліўся ягоны бацька ў Візантыі, відаць, дапамог маладому кніжніку: мех зачэпіўся за галіну вярбы і не патануў, а тым часам

па беразе скакаў баярын Кіян, які спалохаў нападоўцаў і выцягнуў Кругляца.

Аднак памяць аб тым дні і ўсіх абставінах злачынства да яго не вярнулася нават пасля колькіх тыдняў, калі лекаваўся і паступова набіраў здароўя. А тым часам супраць яго ўзьнялася крутня: Бурыла і Нара запатрабавалі кары для новавыкрытага хрысьціяніна.

Альгерд жа, як палічылі жрацы, зноў даў круцяля: загадаў, каб сьледства – хто і дзе хрысьціў хлопца, правялі толькі пасля таго, як Круглец цьвёрда ўстане на ногі. Пакуль жа няхай ляжыць у сваёй лажніцы, а дом будучь вартаваць стражнікі самога князя – каб нікуды ня ўцёк. Загад той мог азначаць і тое, што вялікі князь аберагае Кругляца ад новага замаху, і сам хоча яго дапытаць. А раптам памяць вернецца да хлопца? Але княжы загад жрацы пакуль ня сталі аспрэчваць. Мусіў яму падпарадкавацца і Бурыла, бо вялікі князь нібыта сам ішоў насустрач пажаданьням жрацоў. Толькі вось час мяняў абставіны, сам расстаўляючы па шахматнай дошцы ўсіх дзейсных асоб адпаведна яму аднаму вядомай задуме, і яны застывалі ў ім, часе, як казюркі ў бурштыне. Той бурштын праз стагоддзі дастануць нашчадкі і будучь углядацца ў Мінулае, каб нешта зразумець у Будучым...

ПАХАВАНЬНЕ МАРЫЙ

Трашчалі, аплываючы, дарагія васковыя сьвечкі. Роўна, не спыняючыся, гучаў у храме Параскевы Пятніцы голас сьвятара Нестара. Вялікаму князю здавалася, што ў яго садралі скуру, і таму кожны гук, кожнае трапятаньне сьвечкі было балючым і адчувальным.

Жоўтае, страшнае сваёй нерухомасьцю і незнаёмасьцю цела, што ляжала перад ім у дубовай калодзе, не магло быць княгіняй Марыяй. Яе ён кахаў, абдымаў і лашчыў кароткімі летнімі начамі ў віцебскім замку над Дзьвіной, да яе пругкага жывата прыціскаўся, слухаючы штуршкі свайго першынца Андрэя, яе плечы гладзіў, калі яна ўдзячна схілялася перад ім пасля чарговага падарунка, якіх ён многа прывозіў ёй са сваіх паходаў. І заўсёды ён адчуваў нейкую асаблівую аксамітнасьць, мяккасьць і вабнасьць гэтай жаночай плоці, нават калі васільковыя вочы жонкі выцьвілі і маршчынкі пабілі некалі бела-ружовы твар. З таго далёкага ўжо 1318 году, калі ён пабраўся з Марыяй, прайшло амаль дваццаць сем гадоў. Праляцелі яны, як цяпер здаецца, у адно імгненьне...

І ён задаваў сабе спрадвечнае і заўсёды горкае для сьмяротнага чалавека пытаньне: што засталася пасля яе? І хто гэта ляжаў тут замест яе, над кім схіляўся знаёмы да кожнага паклону хрысьціянскі сьвятар з доўгай сівой і шырокай, як рыдлёўка, барадой?

Малодшыя сыны і дочки прыехалі ў Вільню. Шкада, што ня будзе тут Андрэя – ён ужо чатыры гады княжыць у Пскове, пасля таго як яны з Кейстутам баранілі пскоўцаў ад новагародцаў. Пскоў – горад Даўмонта, ягоны меч ляжыць там у храме недалёка ад ягонага цела, і Андрэй кляўся пскоўцам у вернасьці якраз на Даўмонтавай лесьвіцы. Хто мог бы думаць, што стане той родзіч караля Міндоўга сьвятрым Цімафеем?

Нялёгкім было жыцьцё Даўмонта, воўкам па глыбокіх сумётах скакаў ён з родавых земляў, забіўшы Міндоўга і тым змыўшы ганьбу, калі той гвалтам забраў ягоную жонку. Колькі ваяваў за пскавічоў, колькі праліў варожай і сваёй крыві! А мог бы тую сілу і імпрэт пакласьці за княства

Наваградскае, з якога, як з бутона, вырасла Вялікае княства Літоўскае, што набірае моц, як крэпкі, ужо пасталелы дуб, з кожным годам усё шырэй раскідаючы свае галіны... Лепей бы не забіваў, а дараваў ёй грэх і ўрэшце пахаваў Даўмонт сваю жонку, як пахавае заўтра ён, Альгерд, сваю Марыю ці тое, што ляжыць у гэтай дубовай калодзе. Жрацы патрабавалі спаліць яе, як зазвычай тут, у Вільні, ды не пайшоў на тое Альгерд, бо адразу ж узбунтуецца Віцьбеск, а за ім і Полцеск. Але нязгоду са жрацамі давялося аплочваць, падпісваць указы, дзе тым ці іншым сьвязцішчам рабіліся саступкі. Праўда, усё яшчэ ня вырашанай была справа Кумца і Няжылы. Супраць пакараньня Кумца паўстаў Лойка і вярхоўны храм Ашвінаў. Няжылу абараняў ваявода Гаштольд. Мудрыя старцы не маглі сабрацца – двое з іх па старасьці зьляглі і ледзь ліпелі. Таму, нягледзячы на згоду Альгерда і высілкі Бурьылы і Нары, справа пакуль ня рухалася.

Вялікі князь шкадаваў, што Кумец занатурыўся і сам, як муха, палез у сьмяротнае павуцінне багіні сьмерці Марэны, замест таго каб голасна пакаяцца ды пасьля патаемна насіць свой крыж. Альгерд сам зрабіў бы менавіта так. Усё жыцьцё ён, як і ягоны бацька, мусіў выбірацца з найцяжэйшых сітуацый і ўзважваць ня сэрцам, а розумам. А хіба і Міндоўг не хістаўся ўсё жыцьцё паміж язычніцтвам і праваслаўем, паміж каталіцтвам і наваградскімі баярамі? Калі ты гуляеш у хованкі са сьмерцю і няслаўем, палюючы на ўдачу і ўладу, мусіш чуйна сачыць за кожным паведам ветру, за шэптам каласкоў на полі і за здрадніцкім бляскам нібыта прыхільных да цябе вачэй.

А пасьля ён зноў вяртаўся думкамі да тых дзён, якія правёў разам са сваёй княгіняй. І вынікала – мала было тых дзён, агурных* і бесклапотных. Усё захілялі доўгія, моташныя гадзіны ў сядле, пад сьнежнай завейі ці сякучым ліўнем, налогі* на ворагаў ды змаганьні, а паміж імі – цяжэты для непрыяцеляў і намаганьні, каб не зацягнулі ў цяжэты цябе самога. Колькі памятае сябе: то пры бацьку адбіваліся ад Полюша, за якім стаяў сам вялікі магістр Карл Трырскі, то зусім нядаўна – ад сьмяротных інтрыг хана Узбека ды крыжакоў, ад сварак Цьверы і Масквы. А ён, гаспадар Вільні, – у цэнтры тых сварак. Старэйшая сястра Марыя была за цьвярскім князем Міхаілам, па-здрайску забітым у Залатой Ардзе з-за даносаў маскоўскага князя Юрыя. Пасьля ягоны наступнік Іван Каліта заліў Цьвер крывёй і за тое атрымаў ярлык на вялікае княжаньне ад татар. Сястра Аўгуста за Сімяонам Гордым, старэйшым сынам гэтага прагнага і подлага Каліты, з-за якога восем гадоў таму паклаў у той жа Залатой Ардзе сваю галаву Аляксандр Міхайлавіч з сынам Хведарам. І зараз Каліта цягне сквапныя лапы свае да Цьвярскага княства, ды Цьвер пакуль не здаецца маскоўскай ганарлівай і па-азіяцку вераломнай уладзе. Шукае падтрымкі ўсюды, а найперш тут, у Вільні, у крывічоў, аднапляменьнікаў. Гатовая прапанаваць яму, вялікаму князю, нявесту, – ужо з таго часу, як заняджыла Марыя, сачыліся ў гаворках паслоў намёкі на прыгажуню Юльяну, дачку Аляксандра Міхайлавіча. Узяўшы яе, ён умацаваў бы сувязі з Цьвярскім Княствам, і, магчыма, яны разам адолелі б Маскву, а землі разам з іншымі маглі б некалі стаць часткаю Вялікага Княства...

Задушлівы водар жоўтых сьвечак туманіў галаву. Сьцены маленькай цэркаўкі, з яе шэрымі сьценамі і багатым, у чырвона-залатых і сініх фарбах іканастансе, плылі, нібы стаяў ён, Альгерд, пасярэдзіне ладдзі, а грабцы штосілы граблі ў шэрым марыве зьвечарэлай ракі.

– Ня сьпі, вялікі князь, – перапыніўшы чытаньне, строга сказаў Нестар. Ліловая раса яго, абшытая залатой кручанай тасьмой, блішчэла, пералівалася ў жоўтым трапяткім сьвятле. І сьвяточнасьць адзеньня як разанула Альгерда, прымусіўшы яго яшчэ раз напоўніцу, да сьмяротнага холаду ў чэраве адчуць урачыстасьць і непаўторнасьць сьмерці. У кутах ціха зашаласяцелі гаворкай памочнікі Нестара і замкавыя слугі, што суправаджалі вялікага князя, – ім давалося колькі гадзін стаяць, глядзячы, як нерухама, сагнуўшы магутную сьпіну, колькі часу сядзіць немалады ўжо валадар ля цела жонкі. Ён сам зажадаў таго, а яны павінны былі з апошніх сіл трымацца, каб не зваліцца з ног і ня ўпасьці прама тут жа на каменную падлогу, засланую ля нябожчыцы карычневым тканым каберцам*, а каля ног князя доўгай пушыстай дарожкай усходняга ткацтва.

– Я не засну – азваўся Альгерд. – Ведаю, што малітвы нашы дапамогуць ёй падняцца да сьветлага Ірыю.

– Да царства Богага, колькі я ўжо казаў табе гэта, княжа! – гэтак жа строга запырэчыў Нестар, і доўгая ягоная барада нібы таксама выцягнулася, сівыя нехайныя пасмы раптам падаліся застыглымі клінкамі, а выцьвілыя старэчыя вочы бліснулі.

– Табе відней, Уладыка – прымірэнча азваўся Альгерд. – Няхай ідзе ў царства Богае. Можа, і я спадоблюся некалі. Тады – сустрэнуся з ёю...

Ён ня гневаўся на япіскапа. Таму зараз нялёгка. Памерла яго заступніца, яго верная авечка, якая ўтрымлівала хрысьціянства пры двары нягледзячы ні на што. Яе накладам*, яе клопатамі пабудаваны гэты храм, іканастас, упрыгожаны лепшымі майстрамі Вільні. А цяпер... Нябось, мяркуе сьвятар, прыкідвае – куды хісьнецца вялікі князь?

Сапраўды, Нестар думаў пра гэта і тады, калі ўпершыню заняджала Марыя Яраслаўна, думаў і цяпер, пры ейным целе. Рэчаіснасьць прымусіла яго да вялікага роздуму аб тым, што станецца з ім і ягонай справай цяпер. Нават у час хваробы вялікай княгіні не ўдалося Нестару вызваліць з цямніцы братоў Кумца і Няжылу, а пасля ейнай сьмерці наўрад ці стане яго трымаць пры двары і тым болей слухацца князь, якому патрэбная падтрымка насельнікаў Вільні, сярод якіх пераважная большасьць язычнікаў.

Нестар пачуваў сябе адзінокім. Тым даражэйшым рабіўся для яго малодшы з братоў, якія пакутавалі зараз у цямніцы. Антон, як цяпер называўся хрышчаны ім Кумец, сустракаў сьвятара, які штодзень наведваў яго, са спакойнай, нават радаснай прыязнасьцю, і з ім гаварыў Нестар так, як некалі, яшчэ ў полацкім Сьвята-Духавым манастыры, вёў бяседы са сваімі аднадумцамі – з гарачай верай у сваю місію, з надзеяй на ўваскрэшэньне грахоўнай чалавечай душы і на тое, што менавіта яму, Нестару, і ягоным суразмоўцам удалася ўратаваць чалавецтва, якое, нібыта і не за іх быў расьпяты Хрыстос, упарта не хацела ратавацца. Гэтая юная душа слухала яго, яна трапятліва пыталася аб тым, аб чым ён, за штодзённымі клопатамі пры княскім двары, часам забываўся думаць: навошта прыйшоў у гэты сьвет чалавек? Ці нараджаўся ён калісьці, ці толькі аднойчы прыходзіць на зямлю? Ці маюць зоры над галавой якую-небудзь уладу над лёсам чалавека? Чаму арыяне паўставалі супраць ікон, і ці сапраўды на драўляных дошках Дух можа пакінуць свой вогненны сьлед?

Мігатлівыя сьвечкі разганялі па цёмных змрочных кутах царквы пры-

віды духаў, якія зараз змагаюцца за душу нябожчыцы там, у паднябесных высях. Мясцовы люд верыць, што душа пасья сьмерці пакутліва паўзе на шкляную гару Меру, дзе яе чакае нябесны суд. Вось чаму кладуць у дубовую калоду зьвярыныя кіпцоры і ўсё зямное начыньне. Вераць, што душы трэба харчавацца, каб не стамілася яна паўзыці наверх, трэба прычэсвацца ды прыгожа выглядаць, каб ня надта строга судзілі яе паганскія багі. Нестар жа цьвёрда спадзяваўся на таго адзінага Бога, што там, на версе, адразу ўбачыць усе грахі нябожчыка.

Альгерд і Нестар – яны абое думалі і пра нябожчыцу, і пра Вечнасьць. Міжволі прыходзілі ім у галовы думкі і пра тое, якую ролю ва ўсім гэтым адыграў крадзеж. Але калі Нестар ведаў толькі тое, што ляжала навідавоку, Альгерд цяпер ужо не сумняваўся, што зьнікненьне, а пасья раптоўнае зьяўленьне смарагдаў было кімсьці прадумана. Для чаго? Ці не для таго, каб зьмяніць сітуацыю? А яе зьмяніць унутры Княства магла найперш сьмерць Марыі.

Яго жонка, магчыма, пераадолела б хваробу, пражыла б яшчэ, колькі ёй адвялі багі. Але хутчэй за ўсё падштурхнула яе да Ірыю гісторыя з любімымі каралямі. Украдзеныя, яны раптоўна знайшліся. І дзе? Пад сьвятліцаю вялікай княгіні, на кручку, куды вешала яна, не давяраючы таго нікому, клетку з любімай сінічкай, калі хацела паслухаць птушыныя сьпевы. Марыя цяжка нахілілася – і ад нечаканасьці клетка вывалілася з ейных рук... Смарагды пераліваліся ў скупых праменьнях ранішняга сонца, як быццам былі тут заўсёды, нават паціху гайдаліся.

Паднялася вялікая калатня. Дапытвалі пакаёвых дзевак, варту на калідоры. Ніхто нічога ня бачыў, і, нягледзячы на катаваньні, дамагчыся хоць нейкага тлумачэньня ад абслугі не ўдалося.

Нестара папрасілі, каб ён апырскаў знойдзенае сьвятой вадой. Ён папярэдзіў вялікую княгіню, што каралі трэба яшчэ “адмольваць” – на іх можа быць чужая і варожая сіла. Але Марыя назвала яго словы забабонамі і надзела на шыю ўлюбёныя ўпрыгожаньні. І што ж? Праз два тыдні яна памерла ў вялікай гарачцы, не ачунаўшы нават для апошняга прычэсьця.

Альгерд ня ведаў, з кім можна яму даверліва параіцца аб усім. Лойка ўсё яшчэ да канца не ачуняў. У яго хваробе таксама было шмат загадкавага. З кім перасякліся ягонныя шляхі ў загадкавым сьвеце, дзе ўсё адкрыта і ясна, дзе пабачыў ён злодзеяў і прывёў мечніка да іх? І калі ён страціў прытомнасьць – навошта і каму трэба было яшчэ і труціць вярхоўнага жраца? Ці не таму, што ён указаў на дом, дзе каралі сапраўды былі? І што стаіць за таямнічым замахам на Кругляца? Можа, у Вільні пачалося тое, чаго ён заўсёды баяўся – паляваньне на хрысьціян?

Наступае час, калі і яму, Альгерду, трэба выбіраць: Нестар альбо Бурьла, мудрыя старцы альбо хрысьціяне Цьверы і Ноўгараду, а найперш, вядома ж, Рыму. Вялікае княства – гэта разлом, мяжа між Захадам і Усходам, апошняя краіна, дзе пакуль што існуе двоеўладдзе. І калі ён адрыве хрысьціянства, то нібы замкне сваю краіну на моцны замок. Толькі вось – да якога часу?

– Але не язьычніцтва, а хрысьціянства дапамагае ў зьнешняй палітыцы! – думаў Альгерд. – І найперш ва ўсходняй. І Цьвер, і гэтая самаўпэўненая Масква, што так неспадзявана набірае і набірае моцы, – яны ўспрымаюць Вільню ці як надзейнага саюзьніка, ці як сілу, з якою трэба лічыцца. І Папа, хаця хрысьціянства ўсходняга абраду яму не да спадобы, усе ж ня можа

абыходзіцца з намі як з язычнікамі, чаго дамагаюцца крыжакі... Новую жонку будуць успрымаць як знак – куды, якім шляхам будзе далей ісьці Княства...

...І тады, схамянуўшыся, ён канчаткова зразумеў, што кавалак жыцця, звязаны з Марыяй Віцебскай, назаўсёды ўжо адрэзаны, а ўсё астатняе, што яшчэ чакае – пахаваньне, жалоба, спачуваньні – гэта ўсё ззаду, ззаду. А яму, не спыняючыся, трэба ісьці наперад.

І усё ж ён дазнаецца, дзе былі смарагды, і хто хаваецца за ўсім, што здарылася. За войтам здаўна стаяў кашталян Нарбут, і ня дзіўна, што абодва цьвердзілі адно, а менавіта: у хаце Дзівейны абшукалі ўсе куткі, ды не знайшлі ніякіх слядоў караляў, а значыць, на яе ўзьялі паклёп. Але вялікі князь верыў Лойку, верыў яго вешчаму дару, нягледзячы на хваробу, што навалілася на яго потым. Агулам жа за ўсё, што здарылася, асабліва ж за сваё шчырае сэрца заплаціў мечнік Сьвідрыгайла, – але ён таксама быў толькі адчэпным для жрацоў.

І Альгерд рашыў аддаць дазнаньне ў рукі ваяводы Гаштольда. Няўжо не разьбярэцца ва ўсім гэты надзвычай разумны і дасьведчаны чалавек, шчыра адданы дому Гедзіміна?

ВАЯВОДА ВЫБІРАЕ

Ваявода Пётра Гаштольд хадзіў па залі, дзе звычайна зьбіраліся паседжаньні паноў-рады. Магутны, як мядзведзь, ён рухаўся лёгка, нягледзячы на гады і раны, якіх яму шмат надарылі ў паходах і бітвах. Кожную ён адчуваў і памятаў, праз некаторыя ледзь не разьвітаўся быў з жыццём, ды пакуль багі трымалі яго тут, не даючы спакою, падкідаючы адна за адной цяжкія жыццёвыя падзеі.

І цяпер яму трэба было рашаць яшчэ адну, надта ж няпростую задачу – на чый бок стаць у вялікай замятні, якая магла вось-вось успыхнуць у Вільні. Ваявода ведаў амаль усю праўду: возны Сухта, што дасьледаваў справу, выбіў з каханкі Лелюша Гайны многія таямніцы. Яму пашанцавала: Лелюш займеў яшчэ адну каханку, вядомую віленскую вісьлену Асаку, і раўнівая Гайна ў запале выклала перад возным ягоныя правіны і ўдзел у інтрызе.

Але як даказаць усё гэта? Як паглядзіць на праўдзівы аповед вялікі князь? Ці не загадае сыцяць горлам самога ваяводу, які разблытвае непажаданыя для ўсіх таямніцы? І што будзе далей?

Тое, што каралі Марыі нейкі час былі схаваныя ў сястры вялікай жрыцы Нары, было праўдападобным. Але сьведкаў таму не было – адно прызнаньне Лойкі, зробленае ў гарачцы, нават нападтрызьненні. Вешчыя старцы высьмеюць гэtkі доказ... І хто дакажа, што смарагды падкінутыя назад? Што не сама забыўлівая Марыя павесіла іх на кручку пад акном, каб сядзец і любаватца пералівамі сьвятла? І хто возьмецца пераконваць, што замах на Кругляца і спроба ўтапіць яго ў Вяльлі неяк звязаныя з усім гэтым? Але хто ж зробіць такое без жрацоў? Ды іх чапаць страшна, хаця дапусьціць прычыну таго, што адбылося, можна: яны мелі ў княстве немалую сілу і хацелі яе павялічыць праз новы шлюб Альгерда. Калі ж вялікі князь зробіць па-свойму, выбярэ сабе іншую – яны могуць узняць супраць яго стольны горад і паспрабаваць вярнуць слабавольнага Яўнута, які нават у думках ня мог дапусьціць таго, каб не паслухацца

Бурылу альбо вешчых старцаў. Але ваявода добра разумеў і іншае: князь Альгерд з кожным месяцам набіраў сілу, ён не бязвольны Яўнут, які уцякаў ад братаў і так і не сабраў войска для вяртаньня вялікага стальца. Непазьбежна некалі гаспадар краіны сутыкнецца са жрацамі, і для таго атрымае падтрымку ў хрысьціянскіх краінах, якіх большасць.

Жрацы баяцца і ненавідзяць і яго, Гаштольда. Нягледзячы на тое, што хрысьціянства заходняга абраду, якое ён нядаўна патаемна прыняў, мела пакуль што староньнікаў толькі сярод іншаземных купцоў ды паслоў, усё ж было і яно выклікам старым вераваньням. Гаштольд адкрыта не хадзіў у касьцёл Дзевы Марыі, ён прыходзіў туды на споведзі ды бяседы позна ўвечары, але жрацы маглі ведаць пра тое і чакаць хвіліны, калі можна ўдарыць і яго. Таму Гаштольду даводзілася хадзіць на ўсе язычніцкія сьвяты і быць асьцярожным удвая, спадзеючыся на тое, што Альгерд некалі пераможа ў сьмяротным паядынку са жрацамі...

Дапамагчы гэтаму дужа ж разумнаму і рашучаму сыну Гедзіміна значыла ня толькі ўтрымацца пры ўладзе сёньня, але і забясьпечыць сваім дзецям добрыя месцы пры княжым двары заўтра. Дапамога жрацам магла даць тое ж самае, але яны запатрабуюць яго ўсяго, яны не абмяжуюцца толькі ім, але возьмуцца і за сыноў. Яшчэ для ягонага пакаленьня жрацы – сіла, але час іх праходзіў, і сынам, калі будуць кідаць яйкі толькі ў адзін кошык, у будучым давядзецца нясоладка....

Павагаўшыся, ён прыняў рашэньне і паслаў ганца да вознага з загадам прыбыць у замак. Няхай Сухта паўторыць усё, аб чым даведаўся, самому Альгерду...

Возны Сухта доўга стаяў на каленях перад Перуном і Мокашшу. Гэтым багам у хатняй малельні прыносілі найболей ахвяр, і толькі яны маглі даць парад: што гаварыць вялікаму князю? Лёс мечніка яскрава засьведчыў, што адбываецца з тымі, хто ідзе супраць жрацоў. Таму кашталян замку Нарбут, якому першаму належала дакладаць аб выніках расьсьледаваньня, ня ведаў многага з таго, што возны расказваў ваяводзе Гаштольду. Гаштольд быў апекуном Сухты, дзякуючы яму малады яшчэ служка заняў гэтую важную пасаду. Але ці змога ваявода захаваць галаву вознага? І ці не перастрэнуць яго, Сухту, у шумлівым натоўпе падчас набажэнстваў людзі з воўчай мордай на галовах, якія на сьвяты нясуць выявы багоў па вуліцах Вільні і, як добра ведаў ён сам, умеюць атручанай рыбінай косткай непрыкметна кальнуць у руку ці лытку неслухмяных і непакорлівых? І ня капне хто са служак атруты ў кубак, што пададуць яму ў сваёй жа хаце?

Але... такі яго лёс. Ён мусіць казаць тое, што патрабуе ад яго ваявода. І няхай праз гэта пазбавіцца ён міласьці непасрэднага свайго дабрадзея і кіроўцы Нарбута – можа, як-небудзь здолее выкруціцца і перад ім...

Праз нейкі час у той жа залі возны Сухта дакладаў вялікаму князю вынікі сваіх высілкаў.

– Мечнік казаў праўду, вялікі князь. Два тыдні каралі былі ў Дзівейны, і там штодзень праводзіліся вялікія маленькі. Яна клалася спаць, надзеўшы іх на шыю, і адпраўлялася туды, дзе блукаюць нашыя душы ў час сну.

– Значыць, каралі былі закліятыя на сьмерць княгіні? І на тое, каб я выбраў потым Дзівейну? – задумліва сказаў Альгерд. – Якая яна, гэтая

дзяўчына? Чаму – яна? Адкуль узялася? Хто за ёю стаіць, апроч уплы-
вовай і магутнай сястры?

Але Сухта добра падрыхтаваўся. Нездарма ў кожным храме былі ў
яго свае людзі, якія бачылі і чулі надзейна схаванае ад чужых вачэй і
расказвалі пра гэта толькі яму самому. Праз нейкі час вялікаму князю
стала вядома многае з тых таямніц, каторы раз ён падзвіўся спрыту
жрацоў, якія пры жывой яшчэ ягонай жонцы разьлічвалі наперад на колькі
хадоў. І гарачая хваля гневу ўдарыла яму ў сэрца: яны палічылі, што ён,
Альгерд, нібы недальнабачны, неразумны сьмерд, кінецца на сьвежае
дзявочае цела, як маладзенькі бычок, апоены сонцам і ветрам, кідаецца
на лузе да крэпенькай цялушкі!

– Нікому пра тое ні слова! – загадаў ён. – Хай усё ідзе так, як ідзе. А
ты за вялікі спрыт і за тое, што не пабаяўся жрацоў, атрымаеш узнагароду.
І табе, ваявода, не забуду адданай службы...

Сухту карцела нагадаць пра мечніка, які паклаў сваю галаву за тое
ж, за што ўзнагароджваюць сёння яго, але спахапіўся. Добра памятае
пра пакараньне вялікі князь, і, можа, сёння пашкадаваў ён мечніка.

Ды ў кожнага ёсьць свой лёс і свой час.

У ЧАКАНЬНІ

...У той дзень княжацкі скарбнік надта дзівіўся: загадаў вялікі князь
прынесці наверх у асабістыя пакоі дзьве грэцкія чашы, запісанья ў рэ-
эстры як “кратэры”, адну – з бронзы, другую – з серабра з чорнай чакан-
кай, а каму аддаў іх – невядома. Было ў той дзень у яго шмат народу,
ды толькі пасланец ад князя Сьвят маўчаў, як вады ў рот набраўшы, а
чашы былі запісанья як “падарункі за асабліва важныя паслугі князю”,
а за якія – ведаў толькі Гаспадар ды ягоны служка. Ды яшчэ тыя, хто тыя
падарункі атрымлівалі. Калі расказваў тое скарбнік Гайне, якая прагна
слухала ўсё, што магло спатрэбіцца яе гаспадарам, то выказаў
меркаваньне, што пайшлі тыя каштоўныя чашы вярхоўнаму жрацу
Лойку, з якім гаспадар доўга гаварыў у той дзень і якому, як выказаўся
прыслужнік, што насіў у пакоі пачастунак, шмат дзякаваў. Вядома, чашы
пайшлі Лойку! Ну не Сухце ж і не ваяводзе, што таксама доўга сядзелі
ў троннай залі і, мабыць, раіліся пра злодзеяў, якіх нядаўна выкрылі ў
сталіцы, было даваць такія падарункі, што прысталі толькі асабліва
важным асобам! А гэтыя – і ваявода, і возны – былі проста слугамі, якія
шчаслівывыя ўжо добрым словам, якое ім падарыць гаспадар княства! З
тым пагадзілася і Гайна, а пасья і Нара, якая слухала ўсе навіны, што
сарокай на хвасьце прынесла каханка Лелюша. Ацэньвала навіны вялікая
жрыца, лежачы аголенай на чорных і бурых мядзьежых скурах. Пакуль
яна зьнешне ляніва, ды насамрэч вельмі чуйна ацэньвала сказанае, дзьве
ўмельныя жрыцы спрытнымі рухамі ўбівалі ў яе пругкае і цьвёрдае, як
жалеза, цела пахкія алеі з Эгіпту. Нара глядзела на слугоўніцу, якая пасья
хуткага пахаваньня Марыі мусіла пакінуць сваю службу, і, хітаючы
галавой, раздумвала, ці варта пакідаць яе жывою? Занадта важныя рэчы
ведае яна, а жаночы язык легкаважкі, любіць ён матляцца памялом... Але,
разважыла яна потым, Гайна зьвязаная гэтымі таямніцамі, яна правераная
на іх, і такіх людзей трэба заахвочваць і трымаць каля сябе. Да таго ж,
яе яшчэ могуць і вярнуць у замак, а тады яна захаве сваё значэньне...

І вялікая жрыца літасьціва падарыла дзяўчыне шклянны з залатымі знакамі слоічак, з якога асьцярожна выбірала яе слугоўніца пахкую жаўтаватую мазь і дзе ладна яшчэ яе аставалася. Гайна выбралася з ейнага жытла ашчасліўленаю, беражліва прыціскаючы да сябе падарунак. Дасьць Пярун, ніхто не дазнаецца пра тое, што гэта яе доўгі язык распавёў вознаму важныя таямніцы!

Праз кароткі час пасья паховінаў Марыі княжацкі скарбнік выдаў ёй дзесяць шэлегаў – тое, што зарабіла яна за сваю службу ў нябожчыцы княгіні. Аднак у замку яна не засталася, хаця надта імкнулася зацапіцца за яго хаця адным кіпцюрком.

Яе ўзяла да сябе Дзівейна, якая жыла ў Вільні асобна ад сястры, і дзе новая служка стала вучыцца майстэрству рабіць вабнаю любую жанчыну, нават калі багі ўзнагародзілі яе брыдкаю абалонкай.

Выкладалі тыя сакрэты вышэйшыя жрыцы храма Лады, і вядомыя яны былі ў храме з самых пракаветных часоў. Нездарма жанчыны ўсёй Вільні, асабліва ж найбольш заможныя, не шкадавалі для храма падарункаў, калі выходзілі адтуль пахарашэлымі, з бляскам у вачах і патаемнымі парадмі для радасьці сужонка ці каханка, а часам і пасылалі сваіх мужчын да багіні каханья дзеля таго, каб і яны дазналіся пра сакрэты цела і спаталеньне пажадлівасьці.

Дзівейна такімі ведамі не валодала: у храме Ашвінаў галоўным было высьпяваньне душы, а цела лічылі толькі ейным храмам.

Таму жрацы імкнуліся, каб дзяўчына як хутчэй стала жывым увасабленьнем самой багіні і зацьміла ўсіх жанчын Вільні, нават сваю славетную сястру. Мэта апраўдвала ўсе высілкі: Дзівейна мусіла стаць выратаваньнем для ўсяго язычніцтва ў краі! Таму сам Бурыла прыязджаў у дом Дзівейны, каб вучылася яна разуменьню, што ёсьць вялікая палітыка, і зьвяртаўся да яе з пачцівасьцю, якая кружыла дзяўчыне галаву.

Месяцы ляцелі хуткагненна, і неўзабаве дзяўчына павінна была зьявіцца ня толькі перад маладымі прыдворнымі, якія атабарыліся ў храме і ў доме ейнай сястры, часта прыходзячы ў дом Дзівейны, але і перад усёй Вільняй.

Альгерд, слухаючы бясконцыя размовы прыдворных пра гэтую надзвычайную прыгажуню, пра яе голас, думаў, што жрацы прымеркавалі ўсё як мае быць: такой дзяўчынай мог бы сапраўды зацікавіцца і сам гаспадар Княства. Мог бы, каб ня тая размова ў троннай залі, перад самым пахаваньнем жонкі, і ня досьвед, з якім ён ужо добра бачыў усю тонкую гульню вярхоўных жрацоў, што рыхтавалі яго да Вялікай Сустрэчы.

Калі ж яны выплюхнуць на яго сваю красуню? Мабыць, на завіваньні вянкаў, калі Маці Сырая Зямля абуджаецца ад зімовага сну і маладая бурлівая сіла бяжыць па жылах нават сівых старцаў? А ён жа ня быў старцам, а быў мужчынам у поўным росквіце сілаў, і нездарма вакол яго двара ўжо, нягледзячы на тое, што па звычаях хрысьціян трэба было трымаць гадавую жалобу па княгіні, пачыналі віраваць залёты замежных паслоў...

Ён ужо нават чакаў Дзівейну. Хацеў памерыцца сілаю са жрацамі, абдурыць іх, пераўзысьці розумам і хітрасьцю. Адчуваў: яму патрэбна гэтае процістаяньне, яму патрэбная перамога. І ніхто ня мог яму дапамагчы ў тым процістаяньні. Нават Лойка. Нават Лойку ня мог ён давяраць болей. І ён з горьччу думаў, што “яны” (так называў у думках жрэчства Вільні) адабралі ў яго адзінага мудраца, у якога вучыўся таму, што ўсё яшчэ заставалася сілаю язычніцтва – тонкаму адчуваньню

прыроды і яе таямнічай магутнасці, уменню слухаць навакольны сьвет і ісьці па шляху лёсу. У Лёс ён верыў неадменна: Судзяніцы, што прадуць прадзіва жыцьця, адразаюць яго кавалкі кожнаму і пасья запісваюць у Кнігу Жыцьця, што каму дасталася – яны часта прыходзілі ў ягонья дзіцячыя сны. Якраз жрацы Судзяніц прадказалі, што менавіта ён з усіх сыноў Гедзіміна стане вялікім князем – і гэтае прароцтва павяло яго разам з братам Кейстутам на Вільню, прымусіла пасягнуць на запавет бацькі і перайначыць яго – не, ня дзеля сябе толькі, і нават зусім ня дзеля сябе, а дзеля Княства, чым абаронцам абраў яго Лёс...

Аднак ён ня толькі не паверыў, нават пра сябе пасьмяяўся з прароцтва, што зрабілі яму ў храме Перуна: што ягоная абраньніца выратуе старых багоў і ўзвысіць край сярод усіх іншых менавіта старою верай. “Ты, вялікі сын Гедзіміна, прызваны ўмацаваць Княства праз старую веру”, – казаў яму малады жрэц, які торгаўся і матляў галавой, нібы нехта гаварыў ягоным голасам і валодаў ягоным целам. Альгерд падзякаваў і аддаў храму належныя ахвяры, але ён выразна бачыў, што гэтыя прароцтвы – не сапраўдныя, што жрацы ілгуць, бо гэта адпавядае іхнім задумам. Яму было горка, што некалі любімы ім храм робіцца чужым і варожым, але, відаць, трэба было прайсьці праз вялікі Агонь і Вадугу, каб дазнацца, дзе праўда, а дзе хлусня...

За некалькі тыдняў, што прайшлі пасья сьмерці жонкі, сьвет вакол яго як згусьціўся. Дыхаць яму рабілася ўсё цяжэй.

Быў Гаспадаром Княства – але ня меў улады над сьмерцю, над моракам, над вышэйшымі сіламі, якія кіравалі і ім, і ўсімі людзьмі. Не ўтрымаў на гэтым сьвеце Марыю. Ня быў гаспадаром над Рэчыцай, якая страціла розум і ў сваёй багатай хаце, пры служках, білася ў сутаргах, калі бачыла нешта круглае, падобнае да караляў, і праводзіла свае дні ў іншым сьвеце, больш літасьцівым да яе. І над Баравіком і Зайкай, якія чарнелі і сохлі ўсе болей, назіраючы за любай дачкой. І над мечнікам, які быў цяпер у Іры і час ад часу ў сьне прыходзіў да яго і глядзеў ясным нявінным позіркам. І над многімі іншымі людзьмі, якія трапілі пад калясьніцу вялікай палітыкі і вялікай улады, – калясьніцу, лейцы ад якой ён, сьмяротны чалавек, трымаў з усяе свае моцы...

Аднак на Завіваньні вянкаў Дзівейна не зьявілася, і ён парадаваўся таму. Ды жрацы не адступіліся – прыдатная для ўдалых здзяйсненьняў часіна была іншаю, чым меркаваў вялікі князь...

ШЛЯХІ СПАСЬЦІЖЭНЬНЯ

Дні рабіліся кароткімі, як быццам укароувалася жыцьцё. Ды так яно, відаць, і было: Кумец жыў у цемры і адзіноце, і толькі Нестар час ад часу прыходзіў да яго. Тады гадзіны рабіліся такімі, як спаконвеку, яны ўкладваліся ў звычайнае вымярэнне часу, якім жыў усе свае кароткія гады малады прыворны і якім прывык давяраць. Але цяпер ён давяраў і новаму адчуваньню, калі жыцьцё пераходзіла ў трызьненні, і карціны, што прыходзілі да яго, былі больш яркімі і рэальнымі, чым усё, што зьведваў дагэтуль. Расказваў пра іх Нестару, і той, згорблены і яшчэ больш пастарэлы, тлумачыў хлопцу, што ён прарываецца ў іншы сьвет – той, адкуль прыходзіць чалавек для нараджэньня.

– Гэта Ірый? – пытаўся Кумец. – І сьпевы, і сьвятло, і адчуваньне шчасьця, і нікчэмнасьць ранейшых мараў – усё адтуль?

– Так называецца вы Рай, хай так і будзе, – Нестар ківаў. Расказваў пра сьвятых, што спасьцігалі вышэйшы сьвет праз катаваньні і пакуты.

– Чаму праз пакуты? – не разумеў Кумец. – Няўжо чалавек ня можа прыйсьці да сьвятла праз роздум? Праз душу?

– Грахі... – казаў Нестар. – Чалавеку было падараванае ўсё, але ён хацеў большага. Ён дзёрзка і самачынна замахнуўся на тое, чаго ня мог па тым часе спасьцігнуць, а гэта было небясьпечна для Быцьця. Усявышні даў бы яму ўрэшце ўсё веданьне і ўсю задуму Сусьвету – але для гэтага трэба было пачакаць і зразумець хаця б тое, што дадзена... Сьвет праз грэх пайшоў у іншым накірунку, але як было вярнуцца на раздарожжа, з якога ўсё пачалося? Таму Бог паслаў Хрыста, якому трэба было пераплавіць сваёй крывёй і ахвярнасьцю ўсю чарнату сьвету і тым адчыніць вароты пекла, адкуль не было выйсьця грэшным чалавечым душам.

Кумец і сам адчуваў, што сьвет кіруецца зусім іншымі памкненьнямі, чым, мабыць, было загадана багамі. Гэта падказваў нават ягоны пакуль яшчэ невялікі жыцьцёвы досьвед.

Мячом можна было прыдбаць у сотні, а мо і тысячы разоў болей багацьця, чым сабраць яго працай – на ральлі, у лесе, у пчэльні.

Выгадны шлюб цаніўся ў людзей куды болей, чым самае моцнае, палкае каханьне. А яны ж ведалі, што толькі шчырае каханьне дае моцных здаровых дзяцей. Нашто ж чалавек, беручы нялюбую жонку, з якою кожны дзень трэба было дзяліць ложак, сам падрываў карэньні ўласнага роду, сваіх будучых нашчадкаў?

Дабіваючыся ласкі Гаспадара, многія трацілі сумленьне і гатовыя былі на любую подласць, – ён сам паспытаў тое на сабе. Раз за разам узгадваючы зьяленья вочы Бурылы і ілжывыя вусны Нары, курчыўся, як ад болю – зразумеў, што яны згаварыліся загубіць яго і брата дзеля нейкіх сваіх, адным ім вядомых мэтаў. Аднак жа не праклінаў іх, бо адчуў, што цяжкія зрабіла яго іншым. Вера ў тое, што сьвет трэба мяняць, іначай ён загіне, мацнела ў ім нягледзячы на здзекі і пакуты – а можа, якраз дзякуючы ім.

Ранейшыя жаданьні, якія некалі віравалі ў душы і сэрцы, па якія гатовы быў кідацца вопрамецьцю, цяпер страцілі сваю вартасьць, здаваліся нікчэмнымі. Нават ласка князя, які аддаў яго на катаваньні, таму што яму самому трэба было абараняцца, бачылася яму цяпер вартай аднаго жалю... Кумец, чыё хрысьціянскае імя было цяпер Антон, спасьціг пасья доўгіх роздумаў – забіваць свайго былога прыдворнага, як таго патрабавалі жрацы, Альгерд не хацеў. Хаця дзеля ўлады і выратаваньня Княства яму ня раз даводзілася забіваць нявінных, ды надта моцнаю рабілася ў ім нянавісьць да людзей, што аспрэчвалі ў яго тое, дзеля чаго быў абраны ён Судзьяніцамі – самую вялікую ўладу ў гэтай зямлі. Можа, таму гаспадар, як аб тым гаварылі, сапраўды адпрэчваў высілки Бурылы аб хутчэйшым пакараньні важкім довадам: няхай яшчэ пасядзяць, бо сьмерць для хлопцаў будзе лягчэйшаю, чым замкавая вязьніца.

І так сапраўды думаў Няжыла, старэйшы з братоў.

Ён хацеў сьмерці, прасіў яе ў багоў. Нават Заяц стаў спачуваць чалавеку, які так прагнуў небыцьця, бо сьвет стаў яму нямілым. А нашто яму было жыць? Каханая Рэчыца, чый кожны рух лавіў ён з замілаваньнем

і шчасьцем, абылгала яго, ейны бацька адрокся ад самага сватаўства, а князь і княгіня паверылі ў нагаворы і адвярнуліся ад яго. Брат, якога ён так любіў, быў таксама ў цямніцы – з-за яго, Няжылы. Маці іхняя ад ганьбы памерла. Сёстры ж, Бяроза і Радагоста, ні разу не адгукнуліся ні словам, ні хаця б кавалкам вепручыны, які маглі б перадаць брату і яму ў цямніцу. Ад голаду ён гатовы быў грызці сыцены, калі б яны былі з дрэва, але камень, да якога быў прыкуты ланцюгом, не паддаваўся нават яго моцным кіпцюрам, калі ў шаленстве драпаў яго пасья таго, як ачуньваў ад катаваньняў. Вільготныя ад сырасьці лахманы церліся аб сыпінку, калі ён клаўся на падлогу, каб заснуць і забыцца на ўсё, што было вакол, і раны смылелі, сьвярбелі і адгукаліся невыносным – у тысячы голак – болем.

Нават гаворкі-спрэчкі з любым братам ня надта расьцярушылі той жывёльны стан адчаю, у якім курчылася душа Няжылы.

Браты нібы сталі па абодва бакі ад быцьця, у якім месцілася чалавечае жыцьцё: Кумец усё болей узвышаўся душой і радаваўся кожнай праяве існаваньня. Няжыла адварочваўся нават ад промню – пасланца Ярылы, што зрэдзь зазіраў у вузкае вакенца наверх.

Першыя дні, што браты правялі разам, былі надта цяжкімі. Замест чаканай радасьці між імі стаў адчай і нянавісьць Няжылы да ўсяго, аб чым бы ні загаворваў Кумец. Калі б Няжыла мог раздумаць, ён здагадаўся б, што для яго невыносны ня брат, а той стан, у якім той апынуўся: замест вытанчанага, у барвовым плашчы з залатымі абярогамі маладзёна з доўгімі русымі кудзерамі, заўсёды чыста паголенага, перад ім, прыкаваны да вялізнага шэрага валуна, сядзеў змучаны, худы, у пацерлым рызьзі аброслы барадой чалавек, які амаль зьліваўся з шэраньню каменю. І гэта было нясьцёрпна, гэта казеліла вочы, як самае горшае пакараньне.

Як радаваўся некалі старэйшы брат, калі малы падрос і стаў лепшым у школьцы! Як ганарыўся, разглядаючы братавыя васковыя дошчачкі ці кавалкі бяросты, на якіх амаль не відно было сьвярдзёлка настаўніка, што выпраўляў памылкі! А калі Кумца ўзялі ў замак, і той надта спадабаўся самому вялікаму князю Гедзіміну і ягонаму сыну Альгерду, ён ажно спаць ня мог ад радасьці! Марыў: ажэніцца з Рэчыцай, а пасья знойдзе і для брата лепшую дзеўчыну з якога-небудзь багатага альбо знатнага роду, – і тады можна жыць, ні аб чым болей ня думаючы.

І што цяпер? Хлусьлівы нагавор, цямніца, і няма болей дарогі назад. Хіба здарыцца нейкі цуд, дапамогуць багі. Але ён сам, сам здрадзіў ім, сам захацеў яшчэ больш падлабуніцца пад міласць княгіні, згадзіўся хутка ахрысьціцца ў новую веру. І вось вынік: жыцьцё закончылася, яшчэ не пачаўшыся.

– Не кажы мне нічога пра Хрыста! – крыкнуў ён, як толькі Кумец зьвярнуўся да яго імем гэтага бога, які так падмануў усе спадзяваньні і мары Няжылы.

І больш ня слухаў нічога, толькі біўся галавой аб камень і, дарэшткі знясілены, заснуў тут жа, на кіпе гнілой саломы.

Праз тыдзень ён папрасіў Зайца, каб той паклікаў да яго вярхоўнага жраца Лойку.

– Ты што, думаеш, што вялікі жрэц і сапраўды прыйдзе да цябе ў гэтую гніль? – расьсьмяяўся яму ў твар турэмшчык.

– Калі яго папросіць Круглец, наш родзіч, ён не адмовіцца.

– Кругляцу не да вас.

Убачыўшы, як наструніўся Кумец, Заяц загыгыкаў, выстаўляючы гнілыя зубы:

– Ягоная сястрыца – кугу! Зьбегла, як лісіца з пасткі, нават хвост прышчаміць ей не пасьпелі.

– Куды? – ускочыў з саломы Кумец. Яго худыя рукі затрэсьліся, ён задыхаўся ад хваляваньня. Няжыла глядзеў на яго са здзіўленьнем. Ён ніколі ня бачыў брата ў такім узбуджэньні.

– Спачатку дай грош, тады скажу! – пацьвельваўся Заяц.

– Ты ў мяне ўсё выбраў, сьлізень! Заплачу, як толькі родзічы перададуць мне сюды яшчэ штосьці.

– Калі клянешся Родам і парадзіхамі, што аддасі грошы, тады...

– Кажы! – крыкнуў Кумец, трацячы цярпеньне.

– Ніхто ня ведае, куды, – гыгыкаў Заяц. – Адно толькі вядома, што за ёй прыязджаў сам вялікі Бурыла, каб забраць у капішча. Кажуць, што схаваў яе брат, за што трапіў у няміласьць ня толькі да жрацоў, але і да двара. За нечуванае сьвятатацтва!

– Я дам табе дэнарыў – раптам сказаў Няжыла. – З умовай – калі прывядзеш сюды кагосьці са жрацоў з храма Вялеса альбо Перуна. Ён мне паможа.

– Цэлы дэнарыў! – захлынуўся радасьцю Заяц. – Калі толькі мяне ня кінуць сьвяшчэнным зьмеям, я выпрашу ў яго гэтую міласьць! Мой дзядзька вартуе капішча Перуна... Але што яму казаць? Навошта ён табе?

– Скажы, што ён не пашкадуе.

– Добра, лізун замкавай медавухі! Загадчык чашаў і брэцьянці! Я зраблю гэта!

– Брат, скажы шчыра: навошта табе жрэц? – як толькі са скрыгатаньнем зачынліся цяжкія, акаваныя меддзю дзьверы вязьніцы, запытаўся Кумец.

– Дазнаешся заўтра, – коратка адказаў Няжыла. Яго шырокі, круталобы твар пабляднеў, вусны падцяліся. Вялікае рашэньне, якое ён падспудна насіў у сабе, зараз высьпела ў рашучасьць. Ён павінен ратаваць брата, калі той ня хоча ратавацца сам. І хаця Кумец заўсёды быў разумнейшым за яго і знаходзіў лепшыя рашэньні, Няжыла быў упэўнены, што ў бязвыходнай сітуацыі трэба не маліцца, не пакорліва чакаць, пакуль іх павесяць на сьвяшчэнным дубе, а дзейнічаць...

Калі пасланы Бурылам Лелюш выслухаў Няжылу, ён зразумеў: пакараньне Няжылы можна адкласьці, таму што ня сьмерць яго, а жыцьцё лепей паслужыць жрацам. Такую ж думку выказаў і Бурыла:

– Марыя памерла, і гэты пахолак нам нястрашны. Наадварот – мы пакажам Альгерду, які так яго шкадуе, што мы не крыважэрныя, і што мы лічымся з пачуцьцямі вялікага князя. Хай пакуль пажыве...

САРАКАВІНЫ. МОРАК

Карчажка з хмельным мёдам стаяла на магіле вялікай княгіні Марыі, што месцілася ля самай царквы Параскевы Пятніцы, побач на ручніках ляжалі яйкі, кавалкі жыгняга хлеба і дзічыны. Паабапал, накрытыя ручніком, стаялі брэцьянці, аднак краўчы трымаў у руках залатую з эмальлю грэцкую чашу, з якой будзе піць вялікі князь. Хлопчыкі-памагатыя

выстаўлялі наперад чашы меншыя, з серабра, аздобленага пярлінамі – для вярхоўных жрацоў. Вецер ірваў шытыя золатам павязкі на галовах прыдворных жанчын, уздымаў полы сініх, жоўтых, зялёных корзнаў іхніх мужоў, загаляў доўгія рукавы на жрэчаскіх каптанах. Беглі аблокі, адчынялі час ад часу сіні крышталь недасяжна-вечнага неба, адкуль глядзелі на трызну па мёртвай княгіні Марыі тыя, хто прымаў дары і паднашэнні.

Вялікі жрэц Бурыла чытаў маленьне да ўладаркі сьмерці Марэны, якая, як верылі ўсе прысутныя, прынесла сюды, на саракавіны, душу вялікай княгіні, каб магла яна пабачыць усіх дарагіх яе сэрцу людзей і сучешыць іх у вялікай жальбе.

Ягіскап Нестар не выходзіў з храму – там зараз рыхтавалася паніхіда па памерлай, і князь Альгерд, пасыла таго як ён праводзіць душу нябожчыцы назад, у чысьцец перад Ірыем, прыйдзе ў храм, каб папрасіць для яе спакою і добрага адказу перад тым, Адзіным, хто судзіць усе справы яе і думкі.

Нямногія маглі здагадацца, колькі жарсьцяў і вузлоў закруцілася вакол гэтай нечуванай для Вільні падзеі, калі вярхоўныя жрацы прыйшлі да хрысьціянскага храму, хай нават і на магілу вялікай княгіні.

– Для нас гэта не царква – для нас гэта найперш сьвяцілішча Рагуціса, хай і разбуранае, – сказаў урэшце на вялікай радзе сьвяшчэнных старцаў і вярхоўных жрацоў стомлены ад шматгадзінных пярэчаньняў і састарэлых крыўдаў Бурыла. – Ягоны дух там, бо стагоддзі запар пакаленьне за пакаленьнем прыходзілі да яго, каб узьнесці яму пахвалу і маленьні. І калі мы будзем паводзіць сябе абачліва і мудра, можа, неўзабаве верне сабе Рагуціс сваё законнае месца? І каменьне з нечасьцівай будыніны будзе раскрышана маланкамі Перуна?

Тое самае адразу ж загаварыла, як засьпявала, Нара:

– Нам не выпадае сварыцца з вялікім князем, які цяпер у скрусе. Падтрымаем яго зараз – ён падтрымае нас у цяжкую хвіліну. А вы бачыце: вакол нас змыкаецца кола хрысьціянства. Ды і ўнутры: уся усходняя частка Княства паддалася гэтай заразе, хаця і гвалціў сын рабыні князеўну Рагнеду перад бацькам і братамі! І што ж? Хіба адпомсьцілі палачане так, як гэта належала б воям? Хіба не здрыганулася рука ў Рагнеды? Яна ўрэшце сама стала рабыняй, прыняўшы схіму ў Ізяслаўлі!

– Што згадваць старыя часы! – падняўся з месца Лойка. – Страшнейшае тое, што мы – мы, хто в е д а е! — прыйдем да апаганенага чарвямі цела – былога сасуду сьвятла і высокай сілы. Ня вам казаць пра тое, што, спальваючы цела, мы дапамагаем вызваліць з цямніцы полымя Духу, якое павінна падняцца ў Сваргу! І як я ўздому там, ля апаганенай зямлі брэцьняніцу, як буду вітаць дух, які, можа, усё яшчэ ня можа выбрацца з тае цямніцы, ажно пакуль яна не згніе да костак!

Усе доўга маўчалі. Пасыла падняўся адзін з вешчых старцаў імем Вецер. Быў некалі вялікім празарліўцам, ды даўно зацьменіўся спакусамі жыцьця і каханьнем да простаі жанчыны, з якою прыжыў сына. Нара, якая даведлася пра тое выпадкова, ня толькі захавала таямніцу, але і выплечыла сына ад цяжкай хваробы. За тое старац быў бязьмерна ўдзячны ёй і падтрымліваў, дзе і як мог. Востры розум дапамагаў яму захоўваць сваё высокае становішча, і ягоныя парады слухалі заўсёды з пашанай.

– Мы можам выклікаць там новы агонь* і такім чынам ня будзем апаганеныя, – прапанаваў ён.

Шэлест прайшоў па прысутных. Выклікаць на кавалку сьвяшчэннага ясеню альбо вярбы новы агонь каля магілы вялікай княгіні, як вышмароўвалі яго сьвярдзёлкам каля магіл высокіх духам старцаў, каб людзі пасьля неслі той агонь да сябе ў хаты, значыла паказаць князю высокую пашану да ягонай жонкі, і разам з тым ачысьціць сябе ад непажаданага абраду. Гэта быў добры выхад, і ўсе згадзіліся з тым.

У той жа вечар, сабраўшыся ўтраіх у капішчы Перуна, вырашылі Бурьла, Нара і Вецер упершыню паказаць вялікаму князю Дзівейну. Цяпер было гэта надта няпроста: Лойка і яго маленьне моцна сапсавалі ім задуму. Бо, хаця і не знайшліся смарагды ў Дзівейны, усё ж цьмянае падазрэньне вісела над ёю, а значыць, і над ейнай сястрой. І ўсё ж трэба было працягваць – назад шляхоў ужо не было...

...І цяпер, калі маленьне завяршалася, збоку ад магілы вешчы старац Ар з нашытай на белым плашчы знакам Сваргі – рагатым чатырохкутнікам сонцазвароту – стаў шморгаць ясеневым цурбалкам па палене сухой вярбы, якое моцна трымалі з аднаго боку хлопчык у белае кашулі, а з другога – дзяўчына ў празрыстым покрыве, які закрываў ейны твар. Тое, што гэта была маладая дзяўчына, выдавалі яе рукі – тонкія, белыя, далікатныя. Народ, што тоўпіўся ля храму, спачатку не звяртаў увагі на старца і яго памагатых. Але паступова агульная ўвага засяродзілася як на Бурьле, так і на старцы, які раўнамерна рухаў сваім цурбалкам па палене. Сьпіна яго ўзмокла, цёмныя пляміны распаўзаліся па кашулі. Бурамір паскараў чытаньне, і ў рытм яму рухаўся цурбалак.

Толькі Нара магла заўважыць, што вопытны Бурьла доўжыў маленьне якраз да той хвіліны, калі з-пад рук Ара ўпершыню паказаўся нясьмелы сіняваты, амаль нябачны ў дзённым сьвятле матылёк агню. Натоп ахнуў, хлопчык памагаты імгненна падкінуў да матылька пук сухіх сьцяблінка, а памочніца старца схавала сваімі далікатнымі пальцамі палову таго пучка і кінула сабе ў чашу, дзе ляжала загадзя падрыхтаваная спажыва для агню*, ад чаго ён успыхнуў ярка і весела. Яна адкінула пакрывала, і вакол раздаўся яшчэ адзін агульны ўздых: гэта была Дзівейна, пра якую віленцы і гаварылі, і слухалі на працягу апошніх тыдняў ці ня болей, чым пра самога вялікага князя.

З новым, толькі што народжаным агнём у руках яна пайшла проста да яго, і ўсім здалося – дзяўчына ня рухаецца, а плыве ў паветры. Цёмныя хмары пераддожжа надалі агню ў ейных руках асаблівую значнасьць: яго чырвоныя пасмачкі здаваліся большымі, а твар Дзівейны – таемным і велічным.

– Вазьмі, вялікі гасудар, гэты чысты і сьвяты агонь, няхай затуліць ён цябе ад чорнай сілы і немачы, – сказала яна рытуальныя словы, і вочы яе – сьветлыя, з чорнымі доўгімі вейкамі, сустрэліся з зеленаватымі, ледзь пачырванелымі на рэзкім ветры вачыма Альгерда. Гук ейнага голасу як абарваў у ім нейкую струну, сэрца вухнула і застыла, пасля забілася шалёна, быццам хацела выскачыць з грудзей.

Захоплены знянацку, ён адразу, усёй істотай, спасьціг тое, пра што ня раз чуў як пра выраз, якому не надаюць асаблівага значэньня: “увайшла ў душу”.

Ды яна не проста ўвайшла – уляцела. Уся, дашчэнт – высокая, гнуткая, з белым лілейным тварам, з румянкам на шчоках і чорнымі прамымі брывамі, з выразнымі, як намаляванымі, вуснамі і гэтым сваім нявінным

выразам вачэй, адначасна найўных і мудрых. Уляцела і, нібы заняўшы належнае ёй месца, тут жа ўладкавалася там, у ім, і нават скруцілася ў клубочак, як котка ці... зьмяя?

Пасьля, калі ён узгадваў гэты момант, спасьціг, што ня толькі голас, які абарваў нешта ў душы, і агонь, які яна несла, паслужылі задуме: яны дашчэнт спапялілі нешта ўнутры яго – можа, гэта была абярожная сыяна, што ёсьць у кожнага чалавека, а можа, гэта было гало ўлады, што абкружае толькі гаспадара краіны. Іначай чаму ж, прыняўшы агонь, ня мог адвесьці погляду? Ня памятаў, як падхапіў чашу нехта з прыдворных, як сам ён падзякаваў дзяўчыне і ўзьняў брэцьняіцу з хмельным пітвом, каб памянуць нябожчыцу жонку.

І ўвесь той дзень ён быў як апоены нечым: яна, толькі яна стаяла перад ім – цнатліва-белая, як яблыня ў квецені. Недзе па баках ад яе хаваліся погляды, якія ён заўважыў і схаваў глыбока ў памяці: затоена-зласьлівы Бурылы і радасна-дзёрзкі Нары. А яшчэ – чамусьці разгублены – ваяводы.

Ваявода сапраўды разгубіўся: вялікае ўражаньне ад Дзівейны, стаўленьніцы жрацоў, было ў Альгерда настолькі відавочным, што гэта магло скончыцца для яго самога кепска. Ён раскрыў клубок змовы, але пра гэта ведалі толькі тры чалавекі. Калі ж вялікі князь, зачараваны дзяўчынай, раскрые ёй таямніцу, яго, ваяводу, можна толькі пашкадаваць. Ён зьнікне ці то ў водах Вяльлі, ці то ў страшных сховішчах храмаў, і ніхто ніколі не даведаецца пра яго...

Такое ж адчуваньне было і ў вознага Сухты. Гэта ён ставіў бяссонную варту ля камяніцы Дзівейны і ля храму багіні Лялі. Ён падкупляў прыслугу і там, і там. І як толькі штосьці стане вядома гэтай прыўкрасна-страшнай у сваёй нялюдскай гожаьці дзеўцы – яго, менавіта яго абяруць чарговай ахвярай, якую трэба аддаць багам, каб яны ня гневаліся на вільянаў. Гарэць яму тады на сьвятым вогнішчы, з вырваным языком, каб ня выкрыкнуў у апошнюю хвіліну якую-небудзь таямніцу, якую ведаюць толькі яны, сапраўдныя гаспадары Вільні! Возны ня быў прыхільнікам хрысьціян, але паступова агіднымі рабіліся яму оргіі ў багіні каханьня, а таксама тое, што высокія баяры-язычнікі мелі па некалькі жонак і мноства наложніц. Ён любіў сваю жонку і не хацеў больш нікога, нават у Купальскую ноч. Цяпер яму заставалася адно – служыць вялікаму князю, і малады чалавек за гэтыя тыдні паступова прыходзіў да высновы, што гаспадар у краі павінен быць адзін. Тое, што калісьці вялікі Гедзімін і жрацы былі заадно, цяпер мянялася. Альгерд іншы, і іншыя цяпер стасункі паміж уладай і багамі.

Альгерд адчуў і іхнія настроі, і тых, хто радаваўся яго моракі: Мікша там, далёка ад магілы, глядзеў на яго змрочна і з надзеяй. Князь ведаў і адчуваў Мікшаву, а разам з ім і многіх іншых надзею: а можа ўсё вернецца на ранейшы кон? Калі замест хрысьціянку Марыі вялікай княгіняй стане ня прышлая, не заморская, а свая?

Але гэта ўсё асэнсаваў ён пасья.

А цяпер ледзь вытрымаў Гаспадар заканчэньне маленьня, а пасья і паніхіду ў хрысьціянскім храме. Змушаны быў загадаць Нестару скараціць яе. Пльлі ў ягоных вачах сьвечкі, жоўтымі плямамі клаліся на маелікавую падлогу. Твар Марыі, калі спрабаваў яго ўявіць, таксама струменіўся і мяняўся да непазнавальнасьці, а замест яго ўсплываў іншы – яе, Дзівейны!

Вогнішча чыстага, толькі што створанага агню клалася на яе аблічча, яно трапятала, сьвяцілася. Ільняная сукня вымалёўвала абрысы прыўкраснага цела...

Так доўжылася тры дні. Ён не выходзіў са сваёй лажніцы, толькі піў ваду і адвар карэньняў дзівасілу, як пасья моцнай атруты. Паслоў прымаў за яго ваявода Гаштольд.

Альгерд дакараў сябе: выходзіць, жрацы мацнейшыя за яго, вялікага князя! Ён зноў і зноў уяўляў сабе велізарнае сьвяцілішча Перуна: дзесяціметровыя сьцены, трохпавярховая цагляная будыніна, каля якой, пад неймаверна старадаўнім дубам, стаяла медная постаць вярхоўнага бога, чые маланкі забівалі непакорных. Дваццаць прыступкаў, што вялі да алтара, мелі выявы месяца ва ўсіх яго квадрах, па іх можна было прадугледзець зацьменні на сотні гадоў наперад. Гэтак жа можна было і прадбачыць будучае кожнага – але жрацы ўжо не маглі адолець старадаўняй навукі, як тое рабілі іхнія папярэднікі для знатных людзей Вільні, ня кажучы ўжо аб простаі чадзі. Можа, таму, што рабіліся ўсе больш цяжкімі для падарожжаў у нязнаны сьвет, там, дзе ўсе рэчы, падзеі і думкі знаходзяцца ўсе разам, не разьдзеленыя ні часам, ні лёсамі.

Выходзіць, будучае існавала, але як угадаць яго нават на некалькі крокаў наперад?

Вялікі князь таксама ня ведаў свайго будучага. Адно ён вызначыў цьвёрда: ніколі, ніколі ня возьме ў жонкі Дзівейну. І нават не таму, што за ёю стаялі Бурьла, Нара і вешчыя старцы, а яны, хаця яшчэ моцныя, усё ж адыходзілі, як адыходзіць час язычніцтва.

Дзівейна – гэта сьмерць вялікай княгіні Марыі, гэта здрада і морак. Гэта жаночая сіла, якая накіраваная не на стварэньне і сьвятло, а на захоп і валадараньне. З-за гэтай сілы давялося ў пракаветныя часы вырываць уладу з рук Жанчыны і ўтаймоваць яе сілай. Аднак, як помсьчычы за тое, яна часам вырываецца з усіх путаў і авалодвае мужчынам. Варта яму толькі аднойчы саступіць.

Яму ж на тых гады, што засталіся, патрэбная спадарожніца. І, апроч таго, саюзьніца. За ёю павінен стаяць нейчы меч, войска, сіла, якая дапаможа яму ў цяжкі час.

Такой сілай маглі б быць цьверычы. Ён ня раз дапамагаў ім у барацьбе з маскавітамі. Разам яны маглі б выстаяць і перад маскавітамі, і перад крыжакамі. Тыя лезьлі ў край, як клапы: тачыліся ў кожную шчыліну, шукалі кожную зачэпку. Зноў і зноў зьвярталіся да Папы, да іншых гасудароў, схіляючы іх на свой бок. І ўсё дзеля таго, каб захапіць чарговы кавалак зямлі, пашырыць свае ўладаньні. Ім усё мала. Кажуць, іхні замак у Мальбарку расьце ледзь не да неба. Вялікі магістр, калі адчыняе акно, утыкаецца ў аблокі. Вядома, гэта росказні, але лазутчыкі сапраўды расказвалі пра гэтую цьвержу крыжакаў цуды. Казалі пра добра прадуманую сістэму пропуску, пры якой у замак ня мог пралезьці нават пацук, пра сістэму абпаленых гліняных трубак, што гнала з падполу цяпло ажно на самую вышыню цьвержы, пра тое, што абведзены ракой, замак супрацьстаіць любой хваробе, што прыносяць вецер і непагадзь. Яму, Альгерду, пакуль што такое недаступна. Замак у Вільні нашмат бяднейшы, чым у Мальбарку, бо абапіраецца князь толькі на сваю зямлю ды на тое, што назьбіраў і назапасіў ягоны бацька, вялікі Гедзімін.

Раніцай чацьвёртага дня да яго папрасіўся Нестар. Альгерд прыняў яго з неахвотай. Отрака, што перадаў просьбу, выкінуў з лажніцы, толькі праз паўгадзіны паклікаў яго зноў і загадаў прывесці сьвятара ў малую тронную залу. Адчуваў перад ім няёмкасьць – шанаваньне саракавін пасья сьмерці Марыі прайшло больш урачыста па язычніцкім, а не хрысьціянскім абрадзе. Здагадаўся, што ўжо ўсе паслы адпісалі ў свае краіны тое, што пры двары Альгерда існуе вялікая згода паміж князем і язычніцкімі жрацамі, – а гэта ўзмацняла пазіцыі крыжакоў і Масквы, Цьвер жа, як і Ноўгарад з Псковам, тым былі прыніжаныя. Прыніжаны быў і Нестар – усе ведаюць, што хрысьціянскаму храму аддаў вялікі князь куды меней часу, чым жрацам.

Таму сустрэў Нестара насыцярожана, загадзя рыхтуючыся да спрэчкі і доказаў сваёй праўды. Аднак сьвятар ня стаў узгадваць пра саракавіны. Сказаў адразу, як толькі блаславіў князя:

– Адпусці, мой сын, з цяміцы Антонія.

– Гэта каго? – не адразу зразумеў Альгерд. Ён не цяпеў, калі сьвятар называў яго “сынам”, і той казаў так вельмі рэдка, калі быў настроены рашуча і гатовы быў спрачацца з князем да апошняга.

– Кумца, – патлумачыў Нестар. – Ён пакуе толькі за тое, што хрысьціянін. Гэта несправядліва. У Вільні шмат купцоў заходняга хрысьціянства, яны маюць свае храмы. І ўсходняга абраду таксама. Цьверычы, якія сюды пастаянна прыезджаюць, таксама ўжо спадобіліся ісьціннай веры. А хлопец у дадатак і твой былы прыдворны. Няўжо ты не шкадуеш маладое жыцьцё? Я дзень і ноч малюся дзеля таго, каб змякчыць тваё сэрца.

– Але ж ты колькі разоў ужо прасіў за Кумца, і я табе адмаўляў. Дык як ты асьмельваешся малаціць дзясяты раз адно і тое ж?!

– Ня злуйся, вялікі князь. На гэты раз ёсьць і зьмены. Цябе прыйдуць прасіць за Няжылу. І ты яго адпусціш. Хаця ён злодзей і ўкраў смарагды.

– Якія зьмены?

Твар Дзівейны плыў перад Альгердам, і не было сіл адмовіцца ад яго. Князь паматляў галавой.

– Няжыла адмовіўся ад хрысьціянства, якое спавядае ягоны брат. Жрацы прыйдуць да цябе з просьбай зноў узяць падчашага да цябе на службу. Розгалас аб гэтым ужо ідзе па Вільні.

І дадаў з горыччу:

– Бурьла ўжо абвясціў, што Пярун і Вялес даруюць адступленьне ад ісьціннай веры. Кажуць, гэта адбылося па маленьню гэтай... дзяўчыны, якая падносила табе агонь.

– А прычым тут дзяўчына?

– Яны ўсё робяць, каб паказаць, што могуць дамагчыся болей, чым хрысьціяне. Каб проціпаставіць свае дзівосы ісьціннаму Богу. І таму мне так цяжка змагацца з гэтай цемрай.

Альгерд раздумваў. Вярнуць Няжылу ў замак? Сапраўды, ніхто не даказаў, кім жа ўкрадзеныя смарагды. Ніхто ня ведае ісьціны, і ці ня здзівяцца людзі, чаму ўвогуле застаўся жывым такі страшны злачынца? І ён дакараў сябе, што адклаў рашэньне аб лёсе гэтага хлопца. Трэба было ўсё ж пакараць яго. Тады не давлялося б зноў гуляць па правілах жрацоў, а не паводле сваіх меркаваньняў...

У пакой нячутна сунуўся бледны отрак, ён чакаў, пакуль вялікі князь зьверне на яго ўвагу, і толькі пасья дазваляльнага знаку прашаптаў:

- Да гаспадара просіцца вялікі жрэц Перуна Бурыла.
– Ну што я казаў? – падняўся з крэсла сьвятар.
– Я пакуль што не дазволіў табе ісьці, – сурова мовіў Альгерд.
– Ты забыўся: я ня твой слуга, княжа.
– Але ты прыйшоў да мяне з просьбай.
– Ня дзеля сябе. Дзеля літасьці і сьвятла для юнака, якому адкрылася ісьціна.
– Наконт ісьціны мы шмат з табой спрачаліся яшчэ ў раньнія гады. Я памятаю, якім ты быў у Віцьбеску. Ты цяпер стаў куды больш згаворлівым, Нестар, але і зараз ты ня хочаш разумець, што я не магу рабіць так, як загадвае мне сэрца. Я – гаспадар княства!
– Гэта значыць, што ты не адпусціш Антонія? Але адпусціш злодзея, які ўкраў каштоўную рэч, толькі таму, што аб гэтым будуць прасіць жрацы?
– Ён ня злодзей, – глуха адказаў Альгерд. – Ты, ойча, многага ня ведаеш. Таму – не асуджай мяне. Ідзі з мірам. Я ня выканаю тваёй просьбы, колькі б ты яе ні паўтараў.
– Я таксама жадаю табе міра. Але яго няма ў тваёй душы. Што ж, я заўсёды гатовы дапамагчы табе, толькі пакліч.
– У мяне няма патрэбы клікаць цябе. Пакуль што.
– Я паўтару табе, княжа, безьліч разоў: калі табе патрэбна будзе дапамога, я ўсё роўна прыйду да цябе.
– Ты, выходзіць, на мяне, як сапраўдны хрысьціянін, ня крыўдзішся, хаця я і адмовіў табе, ойча?
– Я – толькі служка Госпада. Гэта яму ты адмовіў сёньня. Памятай пра гэта, вялікі гаспадар...

ПАГАДНЕНЬНЕ

Высокі, як заўсёды чыста паголены Бурыла ледзь не даставаў галавой вышыні дзьвярэй. Альгерд пайшоў яму насустрач, але не схіліўся перад вялікім жрацом, як бывала гэта раней, і госьць адзначыў тое з прыкрасьцю, але не паказаў сваіх пачуцьцяў.

– Заўсёды рады вітаць вярхоўнага жраца вялікага Перуна.

У голасе вялікага князя было ледзь улоўнае зьдзіўленьне – роўна настолькі, каб прымусіць нечаканага наведвальніка адчуць няёмкасьць ад таго, што прыехаў зьнянацку. Але той не варухнуў і брывом. Агледзеў залу, дзе ня быў з таго дня, як вялікі князь рабіў тут свой першы прыём для жрацоў усіх язычніцкіх капішчаў Вільні – першы пасья яе гвалтоўнага захопу і ўцёкаў пастаўленага бацькам Гедзіміна на сталец брата Яўнута. З таго часу гаспадар княства часта мусіў ісьці да жрацоў, прыносячы багам багатыя і пышныя ахвяры, гадзінамі прастойваючы ў час вялікіх маленьняў перад іхнімі выявамі.

– Тут не было гэтых... тканак, – з цікаўнасьцю ўгледзеўся жрэц у сьцены. Сапраўды – вялікія тканыя шпалеры з кветкамі і падобныя на шары пладамі на зеленавата-шэрым фоне зусім нядаўна падарылі Альгерду паслы Папы. Ярка-аранжавыя нетутэйшыя плады рабілі залу ня гэткай змрочнай, як заўсёды. Зброя, што вісела на сьценах і раней, адзіная ўпрыгожвала сьцены, цяпер нібы страціла свой ваяўнічы і

злавесны выгляд і мякка адблісквала ў промнях няяркага, яшчэ слабога сонца. Трашчалі дровы ў вялікім каміне, абкладзеным зялёнымі кафлянымі пліткамі, на якіх карычнева выдзяляўся трызубец – сямейны знак Гедзіміна.

Бурыла сеў на крэсла, пачціва падстаўленае яму служкам, расшпіліў аплікі багата аздобленага залатымі шнурамі суконнага каптана, з-пад якога паказаўся вялікі залаты медальён-з’меявік, і строга зірнуў на князя.

– Пакараньне зламысьнікаў заўсёды прымушае простую чадзь схіляцца перад уладай і пачціва прымаць усе законы, якія мы даём людзям дзеля іхняй жа карысьці, – сказаў ён, выдзяляючы кожнае слова.

– Пра каго ты гаворыш, вялікі жрэц?

– Пра любога, хто не выказвае пакоры багам.

– Але ж ня дзеля таго, каб я пачуў тое, што добра ведаю, ты ўспароў мяне з ложку? Нешта здарылася, аб чым мне не казалі?

– Табе і не маглі гэтага сказаць: толькі сёння ў капішча прыйшла вестка аб тым, што бяглянка, якая адмовілася служыць багам, жыве сабе ў Нямецчыне і не зьбіраецца вяртацца.

– Ты гаворыш пра Уну, дачку пасла Леся, якая зьнікла колькі месяцаў таму? Адшукаў яе брат?

– Думаю, што гэты нягоднік сам дапамог ёй уцячы, хаця хлусьліва прыкідваўся, што для яго гэта таксама вялікая навіна.

– Мне якраз здаецца, што Круглец – шчыры і добры хлопец. Калі ён так гаворыць, значыць, сапраўды ня ведае, дзе ягоная сястра.

– Гаспадар, ты можаш яго праверыць: няхай ён сам прывязе сястру ў Вільню.

Альгерд раздумліва глядзеў на Бурылу.

– Але яна – знатная баярыня. Нягожа цягнуць яе сілком, як цёлку на вярхоўцы. Бачыш, як ня хоча яна служыць Перуну. А ты, помніцца, казаў, што дзяўчына толькі і марыць аб тваім храме... Што ж – ёсьць сотні іншых, выберыце сабе. З Лесем мы сябравалі. Ён шмат зрабіў для Княства і для майго бацькі Гедзіміна, і я не хацеў бы...

– Вялікі гаспадар! – перабіў яго жрэц. – Калі ня будуць слухацца багоў знатныя баяры – ня стане таго рабіць і простая чадзь. Трэба добра пакараць зламысьніцу – нягледзячы ні на заслугі бацькі, ні на знатнасьць ейнага роду. Як жа ты хочаш, каб у нашым Княстве быў парадак, калі людзі ня будуць ведаць цяжару сваіх абавязкаў і несць іх, як належыць!

У голасе Бурылы Альгерд злавіў нязвычайную для таго гарачнасьць і насцярожыўся. Але не паказаў таго. Наадварот, спытаўся як бы між іншым:

– А дзе жыве Уна?

Бурыла махнуў рукой, нібы падкрэсьліваючы тым, што гэта дробязь.

– Калі гэты мудрэц паедзе, мы яму скажам, дзе яна. І дадзім двух жрацоў, каб яны... дапамагалі.

– Але пакуль ты скажы гэта мне, – сыцішана прамовіў князь. Ён адчуваў размову, як гульні ў варцобы альбо паядынак на дзідах. Праціўнікі ходзяць адзін вакол другога, шукаюць слабое месца, каб пасля сабраць усе сілы і перамагчы.

– Яна ў Хайдэльбергу, – спакойна мовіў Бурыла, толькі на імгненне зялёным выбліснулі яго вочы.

– Яна што, купіла там дом? Ці здымае жылло?

– Ці не зьбіраешся ты, вялікі князь, сам паехаць за ёю? – з усмешкай паглядзеў на яго жрэц.

– Я не хацеў бы, каб за ёю паехаў ты, – таксама нібыта жартуючы, усміхнуўся і Альгерд. – Тут столькі ўсялякіх спраў, як жа мне спраўляцца без цябе?

– Якраз я і хачу пагаварыць пра справы, – Бурыла адразу перайшоў на заклапочаны тон, паказваючы, што ўсё, аб чым яны тут толькі што гаварылі, было ня самым значным.

– Кажы. Пра што ты?

– Пра тваю жаніцьбу, княжа, – цвёрда гледзячы ў вочы Альгерду, адсек вярхоўны жрэц.

– Гэтым займаюцца паны-рада. Ды і ня час: усяго сорок сем дзён прайшло, як княгіня памерла.

– Гэтыя звычай і ўвялі хрысьціяне. Нашыя ж гавораць пра тое, што адразу пасья трызны, калі праводзілі душу ў Ірый, кожны зноў можа выбіраць сабе спадарожніцу жыцьця. Яшчэ раней жонкі абавязкова ішлі ўслед за мужам, але ўжо Гедзімін пакінуў зямны сьвет без гаспадыні. Думаю, душы яго там няўтульна. Але так захацелі вы, ягонныя сыны, і мы, жрацы, праявілі слабасьць.

– І каго ж вы, жрацы, мне знайшлі? Ці яшчэ шукаеце?

Альгерд казаў гэта проста, як быццам гаворка была для яго сапраўды новаю. Бурыла страсянуўся:

– Ты ня раз чуў пра гэта!

– І ўсё ж скажы яшчэ раз.

– Я кажу пра сястру вялікай жрыцы Нары Дзівейну!

– І зноў жа: я ня раз адказваў табе. На гэта ня пойдучь паны-рада. Жонка павінна прыносіць дзяржаве землі, багацце, сувязі з саюзнікамі.

– Гарачае пачуцьцё – гэта таксама скарб. Нашы продкі аб тым ведалі і карысталіся гэтым. Усё занябаньне на зямлі ідзе ад таго, што сталі думаць, як выгадней. А трэба кіравацца запараватамі любові і сьвятла.

...Калі б гэта казаў Лойка! Лойку Альгерд верыў і, гаворачы з ім, скрушна думаў аб тым жа. А яшчэ аб тым, што ён, гаспадар Княства, ня можа кіравацца пачуцьцямі, нават калі б хацеў, а мусіць рабіць тое, што робіць увесь сьвет: наступае, абараняецца, захоплівае, захоўвае і прымнажае – землі, багацьце, скарбы, якімі купляецца ўсё наўкол. Не, ня ўсё, – паправіў ён сам сябе. – Але тое, што не купляецца, і ня цэніцца ў сьвеце...

Бурыла сам рабіў гэтак жа: цікаваў, дзе лаўчэй можна дабіцца свайго. Купляў, калі трэба было. Загадваў, але калі ня мог дамагчыся свайго сілай, то ўпрошваў, угаворваў, але і быў да супраціўнікаў бязьлітасным.

– Згодны з табою. Але менавіта за гарачае пачуцьцё да новага бога і сядзіць у цямніцы мой лоўчы Кумец. Ягонны брат Няжыла яшчэ не апраўданы.

– Гэта іншае. Няжыла пакаяўся ва ўсім, і таму я прашу выпусьціць яго на свабоду.

– Ты ня просіш за другога?

– Ён страшэнны злачынца, бо грашыць супраць багоў. У яго гарачае не пачуцьцё, а духоўнае асьляпленне, і гэта тым болей небясьпечна. Але...

Бурыла спыніўся, нібы захрасла ў горле. Абяцаньне, якое ён гатовы даць, ня ўзгоднена са жрацамі. Ды што рабіць з нязломкам-князем?! І ён дакаўтнуў словы:

– Жрацы, калі ты так хочаш, нават даруюць яму грахі – у дзень твайго вясельля. Ён наўрад ці адмовіцца ад свайго хрысьціянства, але мы ведаем, як ты яго любіш, і нешта прыдумаем...

– Я б не хацеў сёньня гаварыць пра вясельле!

– Я не настойваю, гаспадар. Мы так цябе любім, што ня хочам брацца з табой у сутонкі...

Бурыла усё ж падлавіў яго на агаворцы “сёньня”. Значыць, размова ня скончаная. Князь не адцураецца Дзівейны, тым супрацьпаставіўшы сябе жрацам!

Альгерд пабачыў, як задаволена бліснулі зялёныя вочы на твары жраца. Каторы раз супакоіў сябе: “Мне конча трэба выйграць час, каб пасья ставіць свае ўмовы ім. Колькі ж мне яшчэ працягваць гэтую гульню!”

Бурыла ўстаў, тым паказваючы, што ён задаволены размоваю. Але ўсё ж напамніў:

– Загадай, гасудар, выпусьціць з вязьніцы Няжылу. Як бы добра было, каб ты ўзяў яго назад у замак. Гэта быў бы знак тваёй бязмернай літасьці да ўсіх адшчапенцаў.

– Зламаны, ён вам ужо ня страшны? Добра, я вярну яго ў замак.

– Я рады, што мы паразумеліся, вялікі князь, – Бурыла падняў руку над галавою Альгерда, і таму, хоць і міжволі, давялося схіліць яе перад жрацом Перуна...

СЁСТРЫ

Сьвяцілішча багіні Лады поўнілася ажыўленым, адданым людям і ў гэты пахмурны сакавіцкі дзень. Вялікая жрыца са сваёй сьвятліцы зьверху, праз патаемныя адтуліны ў сьцяне, назірала за рэдкімі мужчынскімі постацямі сярод стракатага натоўпу жанчын. А тыя то клалі вянкi і прынашэньні перад алтаром багіні, то ўкленчвалі перад ёю, расьсьцілаючыся на падлозе, то стаялі на каленях, закрыўшы твары рукамі, дасылаючы Ладзе свае просьбы і самыя патаемныя жаданьні.

Абедзьве сястры адпачывалі. Зірні хто зьверху на сьвятліцу, дзе яны сядзелі, параўнаў бы яе з прыгожай клеткай, дзе ўладкаваліся дзівосныя птушкі: чырвоная прасторная сукня Нары і лазуровы каптан Дзівейны, залатыя і срэбныя бранзалеты, колты, абручкі надавалі абедзьвюм жанчынам падабенства з яркімі заморскімі шчабятуньнямі. І сьвятліца адпавядала таму высокаму становішчу ў Вільні, якое займала вялікая жрыца: сьцены былі абцягнутыя сьветла-жоўтым атласам, на бялоткім абрусе месцілася чарнёнага серабра амфара з пахкім грэчаскім віном і такія ж кубкі. На круглай пукатай тарэле грувасьціліся крутабокія чырвоныя яблыкі. У куце дымілася празрыстым духмяным дымам пазалочаная курьльніца. Сёстры ледзь ня грузнулі ў мностве маленькіх падушак, а ногі ў мяккіх поршніках паклалі на ніжнаю вузкую лаву, усыцеленую белай аўчынай. Адтуліны ў сьцяне маскаваліся пад узоры, выкладзеныя алавастрам. Нара паказала на чарнавалосую, у пышным вяночку дзяўчыну, што стаяла на каленях:

– Каханка майго дзядзькі Нарбута. Прыходзіць штодзень вось ужо

месяц, і дзядзька па маёй просьбе зрэдзь, пасья кожнага ейнага маленьня, сустракаецца з ёю. У кожнай з іх плача сэрца, – сказала яна і паглядзіла па плячы Дзівейну.

– Сюды цягнуцца пераважна жанчыны. Учора жаданья для мужчыны, сёння яны робяцца для яго звыклымі, а пасьязайтра – надаеднымі, і ён жадае іншую жонку альбо наложніцу.

– Хрысьціянства тое забараняе, – адгукнулася Дзівейна.

– Хрысьціянства выгаднае жанчыне, бо сужонак вымушаны браць яе на ўсё жыцьцё. Але ж... гаспадар сённяшняга жыцьця мужчына, і таму якраз ён – галоўная апора нашага храма. Як ваўку патрэбная спажыва, так і мужчыне – сьвежаніна, жаночае цела. А значыць, колькасьць няшчасных не паменшыцца, і яны будуць вечна хадзіць у наш храм!

– Калі вялікі князь не ажэніцца са мною ў царкве, а проста тройчы абвядзе вакол сьвяшчэннага дуба, то я таксама магу яму хутка надакучыць, – усміхнулася Дзівейна.

– Гэтага не дапусьцім мы. Ён павінен паказаць усяму сьвету, што шануе старых багоў. Што ягоная краіна ня стане хрысьціянскай. А што да надакучнасьці... Хочаш, я раскажу табе пра разумную жонку. Яна жыла недзе там, на ўсходзе, сярод касавокіх народаў. І муж яе, уладыка краіны, пакахаў маладзенькую прыгажуню і ўзяў яе ў дом. Тады жонка пасябрвала з прышлай і стала дагаджаць ёй, як толькі магла. Што тая ні пажадае – яна ёй дорыць і ўсяляк задобрывае... Калі пра гэта даведаўся муж, ён надта ўсхваліў сваю жонку: “Такімі паводзінамі яна паказвае, што падпарадкоўваецца майму жаданню і паважае іх!” І вось, калі абедзьве жанчыны так пасябрвалі, што, здаецца, не маглі жыць адна без адной, маладая папрасіла парады, як ёй сябе паводзіць, каб каханьне ўладыкі да яе было яшчэ мацнейшым. І тады старая жонка сказала: “У табе ўсё яму падабаецца, апроч носа. Ты прыкрывай нос хусткай альбо наміткай, і ўсё будзе добра”. Праз нейкі час уладыка запытаўся ў сваёй старой жонкі, чаму маладая ўвесь час прыкрывае нос. “Ах, навошта табе гэта!” – закапрызіла жанчына. Калі ж той пачаў настойваць, нехаця прызналася: “Яна такая цудоўная, што даверыла мне страшную таямніцу, якую я раскажваю табе толькі таму, што не магу адмовіць табе, усемагутнаму”. – “Дык што там з ёю?” – дапытваўся цар.

– Зьлітуйся! Яна не пераносіць твайго паху.

– Ах вось як! Яна не пераносіць майго паху! – зароў абражаны мужчына. – У такім разе, адрэзаць ёй нос, і зараз жа!

І маладой дурніцы тут жа адрэзалі нос...

Дзівейна адкінулася на крэсла, паглядзела на Нару, і абедзьве жанчыны ад душы расьсьмяяліся.

– З такою дарадчыцай, як ты, я не баюся ніякіх памылак, – сказала малодшая сястра.

– І добра. Вер мне, і ўсё будзе па-нашаму, – прамурлыкала вялікая жрыца. – На наш век яшчэ хопіць усяго – і багацьця, і багоў, а там... там, у будучым, усё яшчэ можа зьмяніцца. Ды мы зможам глядзець на ўсё гэта здаля, з Ірыю, і будзем там гэтак жа, як зараз, сьмяяцца... А пакуль – стань вялікай княгіняй, і хай табе дапаможа абярэжніца каханья!

– А што, калі яна, наадварот, мне... адпомсьціць? – сьцішана запыталася дзяўчына. – Я не кахаю Альгерда, больш таго – баюся яго.

– Пра гэта ня думай! – амаль прыкрыкнула на яе сястра. – Гэта справа

жрацоў. Я прымушу князя, каб ён заўсёды хацеў цябе, і каб таго юру было даволі для абодвух!

Наступіла маўчаньне. Дзівейна глядзела ўніз на жанчын, якія раскладалі свае няхітрыя падарункі перад выявай багіні Лады, і аб нечым думала, нахмурыўшы бровы.

– Я веру табе, сястра. Але і табе не заўсёды ўсё ўдаецца. Той малады прыдворны, які табе падабаўся... не застаўся з табою, калі ты таго захацела...

– І дзе ён цяпер? – адрывіста адказала жрыца. – У цямніцы, дзе яго грызучь пацукі і сырасьць выядае гарачынню крыві... Ён неўзабаве стане кастратам... Нават калі застанеца жывым, ніколі ня зможа больш любіць жанчыну так, як таго патрабуюць багі...

– Затое я чула, што пад ягонае акенца зьбіраюцца людзі і слухаюць яго словы так, як ня слухаюць многіх жрацоў...

– Ты гэта чула? Сапраўды?

Нара ўскочыла, скінуўшы пульхную аксамітавую падушку, на якой сядзела. Сказала заклапочана:

– Трэба будзе сказаць пра тое Бурылу.

І, пацягнуўшы носам, раптам перамяніла тэму:

– Нехта з гэтых няшчасных прынёс у сьвяцілішча выдатную медавуху. Для Лады яна не патрэбная, а нам... Апошнім часам у мяне нешта стыне кроў, так што ня шкодзіць трохі сагрэцца. Як ты, вялікая княгіня?

– Не суроч, сястра! – апасьліва прашаптала Дзівейна. – Нешта неспакойна ў мяне на сэрцы. Пакуль ня стану валадаркай...

І з раптоўнай гарачнасьцю амаль крыкнула:

– Каб ня ты, ня вы ўсе... я ляжала б у абдымках Бусла, аднаго з Ашвінаў, і кахала б яго! У яго гладкая скура і магутныя рукі, і я марыла аб Конскім тыдні*, каб аддацца яму!

– Стань валадаркай, і ў маім храме цябе праз які год абдыме Бусел, а ніводная душа пра тое не даведаецца.

– А пасья я пайду на ложа старога! І буду хлусіць яму!

– Дзіця! Ты яшчэ не спазнала, як салодка млецць ад таго, што ты валадарыш над мужчынам, і не над адным. Што ты належыш толькі сабе і сваёй прыхамаці... Сваёй, а не ягонай! О, я хацела б быць валадаркай Княства! Ды Кон* ня даў мне і ценю такога шанца. Дык – сьмялей наперад!

– Альгерда я баюся. Ён усё бачыць...

– Ня ўсё. Мы яго перахітрым. Калі ты будзеш цвёрдай і пакуль што забудзешся на ўсіх Буслоў, разам узятых.

– Пакуль што, сястра? Але пасья... хай і праз год...

– Абцяю! А пакуль будзем піць медавуху і грэць кроў. Холадна мне нешта...

ВЯРТАНЬНЕ З ВЯЗЬНІЦЫ

Калі ён караскаўся па брукаванцы, што крута ўздымалася да замку, у ягоных вушах гучаў голас брата. Калі ў глыбокіх падземных сховішчах, высака ўзьняўшы вогненны смаляк, пералічваў глякі з медавухай і апле-

ценя павуціньнем бочкі з віном, у яго вачах паўставаў брат. Брат прыходзіў па начах, калі Няжыла спаў, а душа яго блукала па тым сьвеце.

Не па гэтым.

Бо гэты сьвет, пасья таго як яго выпусьцілі з цямніцы, ператварыўся ў нейкі іншы, нязвыклы і чужы.

У ім не было шмат чаго са звыклага і роднага.

Найперш – Рэчыцы.

Некалі вёрткая і гнуткая як плотка дзяўчына стала вялай і ціхай, яна пазнавала толькі бацькоў, а іншыя для яе былі прычынай бесперапыннага жаху. Няжыла ня вытрымаў – пайшоў у некалі гасьцінны дом, пастукаўся ў заветныя дзьверы. Ды бацькі Рэчыцы сустрэлі яго як злачынцу, разам выскачылі ў перадапокой і далей не пусьцілі.

– Гэта ж з-за цябе забраў розум у нашай дачушкі Лядашчык! – загаłasіла Зайка. – Каб ня ты, яна б выйшла за Вепра, і дзеці былі б ужо!

– Ідзі ў храм Перуна і сатвары крывавую ахвяру, можа, дачка наша ачуняе ад ляку! – басіў прыгнечаны і хмурны Баравік.

Няжыла чуў – Рэчыца бесперапынна хадзіла пад дзьвярыма, якія падпіралі бацькі, і слухала, аб чым гаворка. Калі ж ён узвысіў голас і паклікаў яе, яна азвалася такім страшным, нутраным выцьцём, што ён выбег з хаты і нёсся па вуліцы, пакуль не перацяла дых і не адняліся ногі.

Ягоня сёстры парадаваліся вызваленню, але ніводная не прыехала ў родную хату, каб даведацца, як жа цяпер ён там жыве: без матулі, бяз брата, толькі з двума служкамі, якія ні аб чым не пытаюцца ў гаспадара.

Не пыталіся пра тое і ў замку. Ды Няжыла адчуў: стаўленьне да яго цяпер іншае. Ён ня стаў зноў сваім. Хрышчэньне сьцяной аддзяліла яго ад сяброў, якія тады, калі гэта адбылося, глядзелі на яго ўжо як на іншага, на чужога... Гэтак жа насыярожана глядзелі яны і цяпер. Няхай ён вярнуўся да старых багоў, раскаяўся ў сваім адступніцтве – усё роўна для іх ён быў ужо пярэваратнем.

– Княгінінай літасьці захацеў, ды не дачакаўся, га? Памерла яна, га? – захікаўшы, аднойчы сказаў яму Спор, княскі ключнік. – А мы як жылі, так жывем. Чужых багоў не шукаем...

Нестар, сустрэўшыся з ім у калідоры замку, моўчкі прайшоў міма, і ён, Няжыла, пабаяўся нешта яму казаць, нават павітацца. Ён ведаў: сьвятар пастаянна прыходзіць у вязьніцу, ён дапамагае Кумцу. А вось ад яго, Няжылы, варта не бярэ нічога для перадачы брату, хаця ён родны для яго, у адрозьненне ад гэтага чужога чалавека. Па начах ён падбіраўся пад акенца да Кумца і слухаў, спадзеючыся, што брат будзе на яго сварыцца, што зломлены пакутамі, ён абярэ той жа шлях, што і старэйшы. Жыць, а ня гніць у сырым падвале, – вось чаго жадаў ён Кумцу. Але той перастаў азвацца на імя “Кумец” і адгукаўся толькі на “Антон”, а гэтым імем якраз і не хацеў яго называць Няжыла. Аднак брат на яго не сварыўся, гаварыў з ім мякка, толькі неяк адрачна, нібы яны былі ў розных сьветах, і ён глядзеў на ўсё тут як бы зверху...

І самым дзіўным для Няжылы было тое, што ён, пракляўшы хрысьціянства і адрокшыся ад яго, раптам стаў як бы відушчым на ўсё, што адбывалася наўкол. Укленчваў на маленьнях у храме Перуна, Лады, Вялеса, але толькі ў жраца Лойкі адчуў гарачую, непадробную любоў да бога, якому той маліўся. Ашаламляльным стала раптоўнае адкрыцьцё,

падказанае збалелай душой: Бурыла маліўся Вялесу так, нібыта гаварыў з ім пра сябе і прасіў толькі для сябе! Пакуты абвастрылі зрок і слых Няжылы, ён адчуваў фальш там, дзе раней бачыў веліч і прыгажосць, адкрыўшы ў людзях, што адзін можа быць з медам, а другі – з чамярыцаю... Ён лавіў амаль незаўважныя для іншых інтанацыі ў голасе вялікага князя, калі той гаварыў пра язычнікаў, і адчуваў: Альгерд ненавідзіць сваю залежнасць ад жрацоў і прагне ад яе выбавіцца. Вялікі князь моцна пакутуе яшчэ ад нейкага цяжару, і таксама хоча ад яго выбавіцца. Можа, ад дзяўчыны, пра якую ўсе шэпчуцца, што яна, як толькі пройдзе год, можа стаць новай жонкай Альгерда. І Няжыла ўзгадваў, як вялікая жрыца Нара на вялікім княскім прыёме, пры ўсіх, палезла сваімі доўгімі кішчорамі за каўнер ягонаму брату, нібыта дакладна ведала, што там – крыж. Адкуль жа ведала? Хто мог ёй сказаць? І хто так напалохаў і скруціў Рэчыцу, якая стала сьведчыць супраць яго чорную няпраўду?

Тады зразумеў, што далей так жыць ня можа. Яго думкі ўжо не вілялі хвастамі, яны сталі рашучымі і цвёрдымі, так што ўжо ня трэба было бясконца выбіраць нарэшце, чаго ж ён хоча, з кім і чым збіраецца жыць.

У адну доўгую ноч, калі цурчала за вакном сакавіцкая вада, і туман ахутваў дрэвы тоўстым белым покрывам, ён адчуў: яго шлях разам з Кумцом. Толькі з ім, бо там, дзе малодшы брат, там няма Няпраўды. Яна – тут, з ім і вакол яго...

ЗМУШАНАЕ ПАДАРОЖЖА

Круглец па загадзе князя скакаў у Хайдэльберг, і ажно тры дружыньнікі суправаджалі маладога баярына ў гэтай ганебнай для яго паездцы. Пастараўся Бурыла: ён паказваў, што ані не давярае баярыну і што яго, як таго вераб'я на мякіне, не правядзеш.

Малады вой усяляк стараўся затрымаць сваё падарожжа: у адным з селішчаў, толькі яны ад'ехалі, дружыньніку Ратшы давялося спыніцца і папрасіць усіх разам з ім сатварыць маленьне Перуну альбо вярнуцца: падкова ў ягонага каня зляцела, і гэта было дрэннай прыкметай, азначала, што багі ня дужа падтрымліваюць падарожнікаў. Для іншых дружыньнікаў гэта стала неспадзяванкай, таму што, калі яны адпачывалі, падкова была, здаецца, надзейна замацаваная на конскім капыце. У другім селішчы ў дружыньніка Аўса схапіла жывот, ды так, што ён качаўся паўдня, ня маючы сіл падняцца.

Толькі Круглец ведаў, што і ў першым, і ў другім выпадку срэбныя абрубкі – рублі, употай сунутыя ім мясцоваму кавалю і гаспадыні карчомкі, забяспечвалі час, за які сястра Уна магла знікнуць з Хайдэльбергу, бо пасланьнік ужо ляцеў недзе наперадзе іх, сьпяшаючыся з благой весткай. Брат жа быў удзячны Альгерду, які раскрыў і яму тое, што ўжо ведама Бурылу, і ў той жа час крыўда на вялікага князя грызла яго душу. Няўжо той ня мог ухіліцца ад прапановы Бурылы, абараніць сына свайго былога сябра? Ён мусіў збавіць ад такой нечуванай ганьбы: уласнымі рукамі аддаць сваю сястру таму, хто, як певень, патопча яе, а потым аддасць назад, няхай пасья дзяўчына знойдзе сабе адпаведнага, такога ж знатнага, як яна, жаніха. Круглец расказаў пра тое, як дамагаўся Бурыла Уны, аднак гэта не зрабіла на князя аніякага ўражаньня: кожны ў гэтым сьвеце жадаў нечага, і чым вялікі жрэц адрозьніваўся ад іншых?

Прыгажуня, якую бяруць у храм для ўласнай хоці – гэта ўсё ўжо было старое, як сьвет. І не яму, Альгерду, дбаць пра чысьціню жрацоў, тым болей змагацца з Бурылам. Ён зьмяце Бурылу і сваіх ворагаў ня зараз. Ня зараз...

Цяпер важна, каб вялікі жрэц даў згоду на новы паход, які рыхтаваўся ў Вільні супраць татар. Каб ягонае маленьне было ўдалае, бо ня будзе добрых знакаў ад багоў – ня будзе духу перамогі ў вояў, а гэта абавязкова прывядзе да паражэньня. А яму, князю, патрэбныя перамогі. Патрэбна ўмацоўваць Княства і павялічваць яго. Якраз ён спадзяваўся, што Круглец таксама заўдзячыцца: яго ж папярэдзіў аб небясьпецы для Уны. Захіляць сабой баярына ад Бурылы вялікі князь не зьбіраўся – занадта гонару для маладзёна, і хто ён такі, урэшце, супраць усемагутнага жраца?

Круглец засяроджана скакаў і скакаў па вясновай, часамі яшчэ вязкай дарозе, з кожнай новай вярстой набіраючыся духу супраціву. Не прывязе ён сястру, нават калі яе знойдуць у Хайдэльбергу, нягледзячы на пасланца! Ён справіцца з гэтымі малойцамі, і яны ніколі ня вернуцца назад. Магчыма, ня вернецца ў Вільню і ён – нездарма да сядла каня была прымацаваная скураная торба. У ёй – мяшэчак з дынарамі і срэбнымі брускамі. А на ягоным поясе ў капшуку з барановай машонкі, там, дзе звычайна знаходзіцца крэсіва – залатыя манеты з Рыму, якія бацька прывозіў са сваіх паездак. Казаў: “Невядомае нам будучае, але заўсёды выручаюць гэтыя круглякі. Можа, і вам, дзеці, спатрэбяцца”. І вось спатрэбіліся, як спатрэбіліся Уне яе залатыя ўпрыгожаньні і пярсцёнкі дзеля таго, каб зьбегчы з Вільні і нават зьехаць у далёкую Нямецчыну, схавацца ад грознага перасьледу.

“І ад яго, свайго брата”, – калнула думка. Ён не абараніў яе як сьлед, не супраціўляўся вялікаму жрацу, гатовы быў нават саступіць, бо паспрабаваў яе ўгаворваць, каб сястра засталася. Але яна не захацела быць пацешкаю для старога памаўзьлівага мужчыны, выбрала небясьпеку, дарогу і невядомасьць.

Аднойчы, калі яны толькі пакінулі карчму-заначоўку і ўвайшлі ў малочную халадэчу вясновай раніцы, Круглец зацеміў, што конь Ратшы, пакуль той папраўляў стрэмя, пільна ўнюхваецца ў гаспадара ды круціць галавой. Астатнія коні паводзілі сябе як звычайна. Адразу ўзгадалася, што казаў у такім выпадку дзед: любячы коней больш чым кагосьці з людзей, ён ведаў усе іхнія павадкі і часам дзяліўся з унукамі сваімі ведамі. “Калі конь унюхваецца ў гаспадара больш, чым звычайна, можаш быць упэўненым: коньнік памрэ ў бліжэйшыя дні”, – усплылі аднекуль з далечні дзедавы словы. Хлопец адразу наструніўся, усё ў ім затрапятала ад прадчуваньня небясьпекі, няхай яна і скончыцца сьмерцю толькі аднаго. Чатыры коньнікі, няхай сабе яны і ўмеюць спраўляцца з мячамі, усё ж ня надта моцны баявы атрад. Хаця апошнім часам дарогі і ў Княстве, і ў Чэхіі, і ў Нямецчыне былі больш бяспечнымі, усё ж у лесе маглі іх перастрэць рабаўнікі. Толькі яны і неслі небясьпеку. На заставах і каля брамаў падарожнікі паказвалі ахоўную грамату Альгерда, што давала ім усе тыя правы, якія давалі ў Княстве ахоўныя граматы іншаземцаў. Што ж такое магло іх чакаць у сёньняшняй дарозе?

– Трэба быць надта асьцярожнымі, – пад’ехаўшы да Ратшы, папярэдзіў ён. Але каржакаваты, з магутнымі, як выварачаныя карані плячыма дружыньнік толькі зьняважліва засьмяяўся:

– Бачу, пан калоціцца ад страху. Колькі прашлэндалі – усё было спакойна. І далей так будзе. Ці мо пану Лядашчык паказаўся?

– Не, я самую Марэну ўбачыў! – пакрыўджана-злосна адпарываваў Круглец. Авёс адразу запляваўся, замахавуў рукамі:

– Чур мяне захавай! Каб яна на нас забылася як надаўжэй!

– Мяне! – перадражніў яго Ратша. – За ўсіх тады прасі, гарбуз печаны! Ды не калаціся! Нас ахоўвае сам Вялес, нездарма вялікі жрэц атрымаў ад яго добры знак.

– Але мы ўжо далёка, тут жывуць чужыя багі, – нясьмела запырэчыў яму трэці дружыньнік – кучаравы, русы, з залацістым пушком над вуснамі Трэпет.

А Круглец насьмешліва паддаў жару:

– Я Стрыгу, як цябе, бачыў, вунь там, за хатай, яна з цябе вачэй не спускала!

Відавочна ўстрыжаны, Ратша дакрануўся да грудзей, дзе на абярогу быў металічнай паласой навараны знак агню, зашаптаў словы замовы.

Ды толькі гэта не дапамагло.

Вясновы дзень, цяплейшы, чым на радзіме, з жоўтымі вочкамі дзьмухаўцоў і маладым пахім лісьцем, з вільготным пяском на капытах коней і на ботах коньнікаў яшчэ толькі пачынаў сваю хаду, як на падарожных абрынулася няшчасьце.

Атрад рэйтэраў*, што выпаўз з-за павароткі, спачатку не прадвяшчаў бяды. Недзе з пятнаццаць коньнікаў трусілі па дарозе роўна і амаль ляніва. Хутчэй за ўсё, гэта былі воі, што вярталіся ў горад. Круглец пакасіўся на скураную торбу, дзе ў футарале ляжаў ахоўны пергамент з малой пячаткай Альгердавай канцылярыі. Ратша паправіў на каптане знак ганца – металічны кругляк з трызубцам Гедзіміна. Авёс і Трэпет з цікавасьцю глядзелі на цяжкіх, крутагрудых нямецкіх коней, узгадваючы няхітрыя нямецкія словы, якіх яны нахапаліся пры двары і ў крамах нямецкіх купцоў.

Але нічога з усяго гэтага не спатрэбілася: пачулася гучная каманда, немцы, выхапіўшы мячы, паімчаліся насустрач чатыром коньнікам. Узвіўся сьцяжок наперадзе, і вільняне ўбачылі чырвоны крыж на белым полі. Гэта былі крыжакі.

Трэба імгненна прымаць рашэньне, і Ратша яго прыняў: ён рэзка звярнуў у лес, на пясчаную дарогу, што адгаліноўвалася ад шляху. Можна было спадзявацца, што толькі там можна, адарваўшыся ад нападоўцаў, схаватца недзе на адной з бясконцых сьцяжынаў альбо затаіцца ў гушчары. Калі б рашэньне прымаў Круглец, ён паспрабаваў бы спыніць крыжакі, падняўшы футарал з ахоўнай граматай. Аднак, падганяючы каня ўслед за Ратшам, ён раптоўна зразумеў, што ў такім разе гібель напаткала б іх тут жа і неадменна: мабыць, крыжакі выдатна ведалі, што чацьвёрка вояў начавала ў горадзе, бо на ажыўленай дарозе нападаць на падарожнікаў маглі толькі яны, што не баяліся ні каралёў, ні радцаў-гараджан, а толькі самога Папу.

Пазьней Круглец зразумеў, што іх перастрэлі не выпадкова. Хтосьці даклаў крыжакам пра іх. Хтосьці падказаў, што адзін з падарожных відавочна багаты чалавек. Хаця дарожны плашч ды вопратка Кругляца былі бяз срэбных фібул ды пушыстай аблямоўкі, усё ж напоі і стравы, якія ён заказваў у корчмах, дзе прыставалі на ноч, пакой, у якім начаваў, былі

самымі дарагімі. Маглі нападоўнікі разважаць і так: чатырох адолець лягчэй, чым цэлы атрад. Крыжакі, калі яны ехалі ў далёкае падарожжа, часам палявалі на здабычу, бо калі і маглі паскардзіцца ў мясцовы магістрат ацалелыя, хто стане шукаць вецер у полі?

...Што і конь у яго хутчэйшы і лаўчэйшы, чым у спадарожнікаў, Круглец спасьціг таксама тут, на гэтай лясной дарозе. Разумны скакун, нібы зразумеўшы страх гаспадара і небяспеку, імгненна, скіраваўшы паміж рэдкіх соснаў паабাপал дарогі, абагнаў усіх і вырваўся наперад.

– Наперад! Хутчэй! – крычаў Ратша, і Круглец гнаў каня, заплюшчваючы вочы, калі галіны білі яго па твары, гнаў, скіроўваючы каня то ўлева, то ўправа – ажно пакуль зьнямоглы скакун ня ўпаў на калені, і коньнік, перакуліўшыся праз яго, з усяе сілы пляснуўся сьпіной аб зямлю.

Яму пашанцавала: зямля тут была мяккай, зялёны мох даўно нарасьціў на паляне пушыстае покрыва, і тонкія асіні трапяталі па краях гнуткімі цельцамі. Ускочыўшы, Круглец прыслухаўся. Але нічога ўжо ня тупатала сьледам, не галёкала чужымі варожымі галасамі, ні сьвісьцела – нібыта ўся гэтая шалёная пагоня толькі прымроілася яму. Ён асьцярожна вылянуў з паляны на зарослую бэльнягом і травой дарогу, хутчэй, сьцяжыну, з якое збочыў конь, але нікога і нічога не было ані відаць, ані чуваць і там.

Конь цяжка дыхаў, з храпы яго ішла пена. Няўжо загнаў свайго выратоўцу да сьмерці? Круглец агледзеўся, вызначаючы, ці можа быць недзе блізка вада. Можа, рэчка, а можа хоць якая калюжына дасьць каню тыя выратавальныя глыткі, што паднімуць яго з моху.

Вьняў са скураных похваў корд – магчыма, давядзецца прасякаць сабе шлях праз кустоўе. Пасьлініў палец, падняў яго ўверх, каб вызначыць, адкуль вецер, і прынюхацца – ці ня пахне ён вільгацьцю. Апускаючы руку, заўважыў у кустах цікаўнае вока – імгненна кінуўся туды і ня даў уцячы кльшаногому, у сьвітцы іржавага балотнага колеру мужыку. На пытаньні той адно матляў галавой і са страхам касіўся на пояс Кумца з выявай Сварожага знаку.

– Ты хрысьціянін! – здагадаўся Кумец і загаварыў да чалавека панямецку. – Ня бойся, я не зраблю табе благога. Мне патрэбна вада, для яго, – паказаў на каня і дадаў: – Я заплачу, ня бойся.

Але чалавек яшчэ болей заматляў галавой, углядаючыся ў вочы Кругляца, як бы штосьці спасьцігаючы ў іх.

– Хай твой конь астыне, – сказаў нарэшце скрыпучым, як бы нават і не чалавечым голасам. – Я прынясу вады, яна тут недалёка. А ты натры яму вушы вась гэтым, – ён паказаў на нейкую непрыкметную зёлачку, якую Круглец ледзь разгледзеў у траве, і зьнік, як растварыўся ў зеляніне...

– Чакай, вазьмі мех! – крыкнуў ён усьлед, але чалавек не адгукнуўся, і хлопец падумаў: а ці не прывядзе той сюды пагоню? Але чым ёй перашкодзіць? Пакінуць каня, з грузам брысьці па невядомай дарозе невядома куды, дзе яго ўсё роўна высачаць гэтка вась лесавікі? Не, ён застанецца тут і будзе змагацца да апошняга!

Конь прыўзняў галаву, чалавечым, праніклівым позіркам глянуў на Кругляца.

– Думаеш, кіну? Ня бойся! – хлопец агледзеўся і, нахіліўшыся над купамі травы на ўскрайку, стаў рваць сіняватыя зёлкі і націраць імі чуйныя конскія вушы, слухаючы адначасна, ці не зашалысьцяць дзе крокі альбо

перагукнуцца варожыя галасы. Ды лясны чалавек зьявіўся за яго сьпіной так нечакана, што Круглец ажно здрыгануўся і ледзь ня выбіў з рук у таго бяроставы конус, у якім плёскалася вада. Конь прагна пацягнуўся да вады, ды лясны чалавек адхіліўся, спачатку памацаўшы гарачыя конскія вушы. Пальцы яго прабегліся па жываце, шыі, час ад часу спыняючыся, націскаючы на пукліны, і конь, які спачатку спуджана захроп і нават спрабаваў дастаць незнаемца капытом, сьціх і заплюшчыў вочы, нібы на яго напаў раптоўны сон. А пасья, калі вышў трохі вады, глыбока ўздыхнуў і як страціў прытомнасьць.

– Ён ачуняе, – праскрыпеў чалавек. – Пачакай і пасядзі побач, ён яшчэ паслужыць табе.

– Вазьмі, – Круглец працягнуў яму залаты дынарыў. Чалавек спачатку адхіснуўся, пасья твар яго загарэўся радасьцю. Ён схапў кругляк, пацалаваў яго.

– Так любіш грошы? – здзівіўся Круглец.

– Дачка... я змагу забраць яе ў Шмідта, яна ў ягоным замку... за даўгі...

На каравым, нібы пасечаная калода, твары паказаліся сьлёзы.

– Хай Хрыстос паможа табе. Мне, бачыш, ён ужо дапамог праз цябе. А Шмідту не. Ягонья госьці цябе не злавілі, а ў тых хлопцаў грошай было з дулю.

– Ты кажаш пра маіх спадарожнікаў?

– Ня ведаю, хто яны, але іх пералавілі як зайцоў.

– Дык іх усе ж дагналі! Дзе яны цяпер?

– Палеглі у Гансавым бары. Можна, іх ужо расьцягнула зьвяр'ё. А коней забралі, коні ў вас, славян, добрыя. Бачу, што і сэрцы таксама, – чалавек любоўна пагладзіў залатавік. Прадоўжыў тым жа скрыпучым, як у яловага карча ў навальніцу, голасам:

– Каб цябе таксама не пасеклі, едзь па гэтай сьцежцы. Праз паўдня яна выведзе на шлях да наступнай гарадской брамы.

Круглец азірнуўся, але нідзе нікай сьцежкі ў накірунку, паказаным чалавекам, не пабачыў.

– Вось яна.

Сьцежка там сапраўды была. Захіленая ялінай, яна пачыналася ад самай гэтай паляны і вяла на захад. Чалавек ужо зьбіраўся нырнуць у гушчар, але Круглец яго затрымаў:

– Скажы, чаму ты мяне ня выдаў? Або... не забіў зьнянацку? Я ж бачу, у цябе нож на поясе. І дзяржальна там не такое, якія бываюць у простага селяніна...

Вочы ў ляснога чалавека ўспыхнулі, яго каравы твар асьвяціўся разумнай і іранічнай усмешкай:

– Ты назіральны, славянін. Я не селянін, а калісьці быў ня проста рамесьнікам, а залатых спраў майстрам, і рабіў упрыгожаньні – разам з бацькам Шмідта. Бывала, разам з ім і іншымі ляснымі братамі вызваляў багацеяў па дарогах, каб набраць паболей круглячкоў, якія са сьмерда робяць сін'ёра... Ды ён хітрыкамі забраў усё, што ў мяне было, і купіў сабе дом пад горадам і тытул. За тое яшчэ трэба даплаціць працэнты, вось гэты паганы корч і рабуе патроху падарожнікаў. А мяне ўзяў за

лесніка другі сеньёр, і я развучыўся гаварыць, бо ў лесе толькі зьвяр'ё, якое бывае лепшым за чалавека...

– Але ў нас ахоўныя граматы! Няўжо гэты Шмідт не баіцца самога імператара?

– Ягонныя сябры-крыжакі едуць на наступным тыдні ў Рым. У іх вялікі заступнік. А мёртвыя падарожнікі нічога не раскажуць.

– Я жывы, і я буду сьведчыць супраць твайго ворага!

– Цябе ўжо шукаюць па ўсім лесе. Ты ці ня першы, хто ўцёк. Але ж шлях твой ня скончаны, усё можа быць...

– Дык чаму ж ты ня выдаў мяне? Альбо не забіў сам?

– Таму што я стаў хрысьціянінам і раскаяўся. Таму што спадзяюся некалі ўсё ж павесіць Шмідта на сасьне ля замку. Нягледзячы на тое, што мая дачка мае ад яго байструка...

Ён павярнуўся і зьнік так раптоўна, нібы праваліўся скрозь зямлю, і адразу ж Круглец пачуў, як галёкаюць і крычаць недзе збоку, справа, гартанныя галасы чужакоў. Ён стаіўся, асьцярожна паклаў далонь на цёплую пысу свайго скакуна, каб той не азваўся іржаньнем. Пасьля, счакаўшы, пакуль крыкі аддаляцца, асьцярожна дапамог падняцца трохі ачуняламу каню і, паманіўшы за сабой, ціха, нетаропка паклыгаў па сьцяжыне.

Яліны білі Кругляца па твары, але ён не адчуваў таго, заняты няспынным цікаваньнем за кожным шолыхам і скрыгатам навокал. Конь паволі ішоў за ім, і было бачна, што ён, нягледзячы на слабасьць, стараецца рухацца, нібыта добра разумее, што гаспадар ратуе яго і ня хоча пакінуць на здабычу лясному зьвяр'ю, чый пах прымушаў разумную жывёліну таксама сьцярожка ўзірацца ў захілены кустоўем шлях. Раптам коратка і зусім ціха скакун заіржаў, як бы падаючы гаспадару знак, і Круглец прыцішыў хаду, напружыў зрок, стараючыся зразумець, што ўстрыжыла жывёліну. Здаецца, вось яно! Сьвежасьсечаная галіна асіны знявечана хісталася ў гушчары, і там, за зеленавата-пярэстым целам пакалечанага мячамі дрэва нешта жahlіва-чырвонае распырскала вакол рудыя плямы.

– Стой тут, – ціха прашаптаў хлопец і, тоячыся за бярозамі і ялінамі, пачаў набліжацца да асіны.

Чалавечае цела на прагаліне відавочна ўжо скарчанела і застыла ў нежывой страшнай позе, ніцма ўткнуўшыся ў траву. Яно было ў споднім, без карзна, паса і зброі. Толькі падышоўшы, Круглец убачыў, што галавы ў цела няма – яна, сьсечаная страшным ударам, валялася непадалёку. Гэта быў Ратша. Пакутлівая грымаса на сьсініх вуснах і зажмураныя, нібы ў перадсьмяротным жаху, вочы рабілі гэтую страшную галаву прывіднай і нерэальнай, нібы яна сасьнілася Кругляцу ў жahlівым сьне. Конь ззаду зноў коратка і жаласьліва заіржаў, быццам просячы хутчэй ісьці адсюль, і хлопец, яшчэ раз азірнуўшыся вакол, падабраў тое, што ляжала ля цела. Гэта быў выразаны з ліпы, велічыней з паўдалоні Вялес. Яго вузкія, з цяжкімі павекамі вочы пагрозьліва зірнулі на Кругляца, і адразу ж перад хлопцам паўстаў твар Бурылы – халодны і ўладны позірк, цяжкія, нібы каменныя сківіцы.

Далонь нібы ўкалола нечым халодным і ліпкім. Імгненьне ён павагаўся. Пасьля шырока размахнуўся і шпурнуў драўлянага бога ў гушчар, адкуль з крыкам выляцела нейкая спалоханая птушка. Тады Круглец

асьцярожна ўзяў галаву за заскарузлыя ад крыві валасы і прыклаў яе да цела, а пасья закідаў тое, што засталася ад Ратшы, сабраным насыпех суччом. Павярнуўся. Узяў за повад каня, пагладзіў яго па цёплай шыі, разблытаў пальцамі жорсткае скалочанае ў камякі валосьсе. Трэба было як хутчэй выбірацца адсюль, ды двое вільнян знаходзіліся недзе тут, у гэтым лесе, і бягляк ня мог проста сысьці прэч. Нельга было і адпускаяць каня, ды, калі, пабрыўшы далей па сьцяжыне, стомлена выпусціў повад, той сам пакульгаў за ім. Так і ішлі яны, ажно пакуль наперадзе не паказаўся прагал. А за ім – шлях, відавочна, той, якім яны і ехалі на захад. Тут і спыніўся ў роздуме Круглец. Недзе ў лесе ляжаць яшчэ два ягонья спадарожнікі. Няхай сабе яны і былі яму непрыяцелямі, ды... Як жа пакінуць сваіх людзей не пахаванымі? А раптам стануць іхнія душы, не дабрыўшы да Грыя, вяртацца і вяртацца да яго?

– Не чакай нікога, славянін, едзь, пакуль рыцары ў Дубовым гаі ля ракі, – пачуўся знаёмы голас. Хлопец зноў уздрыгнуў усім целам ад нечаканасьці, але, пабачыўшы нядаўняга незнаёмца, супакоіўся: той глядзеў з прыязнасьцю і нейкім нават захапленьнем.

– Паслухай, можа ты, як хрысьціянін, пахаваеш маіх спадарожнікаў? Я заплачу табе яшчэ, бо я наўрад ці знайду іх, – Круглец памкнуўся да запаветнага мяшэчка, але лясны чалавек яго спыніў:

– Ты мне адзін раз заплаціў за ўсё. А яшчэ даў радасьць: Ота Шмідт лаецца на ўвесь лес, бо ня можа цябе адшукаць. Я дапамагу табе, славянін. Да таго ж ты сам хрысьціянін: я бачыў, як ты кідаў ідала ў кусты.

– Я не таму... – пачаў быў Круглец, але спыніўся. І язычнікі ня кідаюць сваіх, але дружыньнікі сваімі яму не былі. Чаму ж душа яго прагла дапамагчы ім, нават пасья іхняе сьмерці? Чаму не прымала яна Вялеса? Ня толькі таму, што драўляны бог нагадаў яму вярхоўнага жраца, ненавіснага прагавітай пажадлівасьцю, з-за якой павінен быў Круглец ехаць у далёкі сьвет і па загадзе самога вялікага князя аддаць яе ў сквапныя, учэпістыя рукі.

Нечаканы напад вызваліў яго з-пад пагрозьлівай апекі дружыньнікаў, і, калі ён жывым выберацца з лесу, стане свабодным, прадоўжыць шлях і, можа быць, нават застанеца там, у Хайдэльбергу, калі яшчэ засьпее там сястру. Бо вяртацца ў Вільню значыла аддаць сябе на суд жрацоў альбо князя – а можа, на абодва суды, якія абвінавацяць яго ў тым, што дружыньнікі загінулі, а ён чамусьці застаўся жывым.

І, ужо выязджаючы на шырокі, высахлы за доўгі цёплы дзень шлях, ён зразумеў і яшчэ адно: гэта, несумненна, знак... Знак дапамогі ад хрысьціянскага бога. Ад таго, хто так пранікліва, нібы вызначыўшы яму будучае, глядзеў на яго ў храме сьвятой Сафіі ў Царградзе і даў яму ня толькі свабоду, але і надзею.

А гэта значыць і тое, што ён, сустрэўшыся з Унай, не застанеца ў Нямецчыне, а вернецца ў Вільню. Вернецца, каб праўдзіва расказаць пра тое, што з імі было і аддаць сябе пад ахоўніцтва таго бога, які ахвяруе сабою дзеля іншых. Вось і яму трэба ахвяраваць сабою дзеля таго, каб сьведчыць ісьціну – тую, якую, па ўсім бачна, перажылі Кумец і Няжыла, і якую цяпер нанова перажыў ён сам.

ЗЬЗЯНЬНЕ

Залатыя яблыкі схіляліся да ягонай галавы. Цела яблыні было зіхотка-срэбным, пералівалася, вабіла спакоем і адвечнай магутнасьцю быцьця. У ім, яблыневым ствале, на кароткія імгненьні ажывалі, усміхаліся абліччы, чамусьці знаёмыя яму, і ўсеабдымнае, амаль нясьцерпнае пачуцьцё

асалоды і замілаваньня ахоплівала душу, ён схіляўся перад дрэвам, а залаты яблык раптам ператварыўся ў гало і накрыў цемя, і ён паляцеў па вузкім цёмным жарале, набіраючы хуткасьць...

Лойка прыйшоў, калі затуманеная болем Кумцова сьвядомасьць трохі праясьнілася, мроя зьнікла. Тады замест вялізнага цёмнага калідора, у канцы якога зьяяла жоўта-залацістае сьвятло і клікала да сябе, пабачыў звыклых сьцены камяніцы і адчуў, што ад сырасьці і пранізьлівага холаду валуна, да якога ён быў прыкуты заіржавелым ланцугом, нібы скамянела сьпіна, якую расьціралі чыесьці моцныя і гарачыя рукі. Азірнуўся – і тузануўся ад нечаканасьці: на яго глядзелі сінія, па-дзіцячы наіўныя і па-старэчы мудрыя вочы вялікага жраца Сварога. Доўгая апрапахна з белага сукна, падбітая белай аўчынай, рабіла яго шчуплую постаць велічнай, а высокі лямцавы каўпак з вышытай над ілбом залатой кветкай яшчэ болей узвышаў яго над вязнем, амаль скручаным у стручок ад начной сырасьці.

– Нашто ты тут, вешчы старац?

– Ты нават не захварэў, хаця закачанеў, як калядная гусь на кірмашы, – са здзіўленьнем і нават нейкім абурэньнем прагаварыў той, працягваючы расьціраць застыглую сьпіну вязня.

– Я не адчуваю холаду.

– Гэтага ня можа быць. Няўжо праўда?

– Ну ведама ж, я кажу як ёсьць.

– Тады раскажаш мне, як табе ўдаецца ашукаць Зюзю.

Кажучы гэта, жрэц даволі бадзёра тузаў лапаткі вязня, і неўзабаве той адчуў, як цяпло пацякло па целу, вогненнымі струменямі ахінаючы плечы. Жрэц адступіў, выцягнуў са скураной торбачкі невялікі глячык, паднёс да вуснаў Кумца.

– Пі!

Пітво было з мядовым смакам, ад яго канчаткова сагрэлася схуднелае і ад таго чуйнае да холаду Кумцовае цела.

– Я хацеў бы выратаваць цябе. З вашым бацькам мы разам хадзілі ў школку пры храме, пакуль вешчыя старцы сярод усіх высакародных вучняў не абралі мяне для служэньня Сварогу.

– Памятаю, што бацька сапраўды казаў, што ты і тады, яшчэ дзіцем, мог бачыць Бога... багоў і пытацца ў іх пра будучае.

– Ну вось бачыш, ты і зараз не цураешся нашых багоў.

– Я сказаў так па старой завядзёнцы. Ня буду ж я называць іх...

– Параджэньнем д'ябла, чорнай сілай, як кажа табе Нестар? – падхапіў Лойка. – Ня бойся спрачацца са мною, тым больш што я прыйшоў сюды, каб пагаварыць з табой і дапамагчы табе.

– Як майму брату? Я чуў, што яму зараз даводзіцца несалодка.

– Табе пра тое казалі людзі, што тоўпяцца каля акенца гэтай цямніцы? Сёньня іх разганяла варта. Іх сапраўды прыходзіць сюды ўсё болей і болей.

– І гэта трывожыць жрацоў? Ці вялікага князя? Ці іх усіх разам?

– А калі б ты сам быў вялікім жрацом, няўжо ты глядзеў бы спакойна, як чужая, бязьлітасная сіла прыходзіць сюды і разбурае ўсё, на чым трымаецца наш народ?

– Яна не бязьлітасная, а міласэрная, як нішто на зямлі.

– Праўда? А што ты скажаш пра кіяўлян, якіх забівалі тысячамі, каб яны забыліся на сваіх багоў? І Уладзімір, які рабіў гэта, названы царквою вялікім. Ты ж супраць таго, каб у чалавека адбіраць жыцьцё, ці ня так? У аднаго! А там быў не адзін! Ці, можа, Нестар табе таго не раскажаў?

– Я ведаю пра тое. Я чытаў у скрыпторыі сьпіскі з летапісаў. Але я

веру сабе і сваім пачуццям. Хрысьціяне не забілі тут, у Вільні, ні аднаго чалавека. І чаму я павінен верыць таму, што пісалі незнаёмыя мне людзі? Я ня ведаю, ці пісалі яны праўду, ці ілгалі, як ілжэм сёньня і мы – ілжэ нашая ўлада, нашыя жрацы, ілгуць людзі адзін аднаму. І іх ня стрымлівае ні Пярун, ні Вялес, ні Дажбог, ні Мокаш.

– Ты думаеш, іх стрымае Хрыстос?

Кумец паварушыў плячыма, устаў. Нага, на якой бразгаў цяжкі ланцуг, пакутліва ныла.

– Ці ня мог бы ты, вялікі жрэц, паклапаціцца, каб на мне хаця б у час нашай размовы раскавалі кайданы?

Лойка ўскочыў, затупаў нагамі:

– Які ж я забыўлівы! Гэта, відаць, праклятая атрута! Князь дазволіў мне прынесці табе добрай ежы, а зараз цябе вызваляць ад кайданоў.

Ён пляснуў у ладкі, і за дзьвярыма каморкі пачуліся крокі. Отрак увайшоў з ладнай торбай, азірнуўся ў недаўменьні: у вязьніцы, апроч саломы ды ланцуга, не было нічога. Ён паклаў торбу на падлогу, выйшаў і неўзабаве прынёс дошку і два сухія пянькі, з якіх зрабіў нешта накшталт стала, дзе расклаў прынесенае: хлеб, сыр і мёд, яйкі і вялікі кавалак вепручыны. А яшчэ гляк квасу, ад якога ў вільготнае, з цывільлю, паветра ўварваўся сьвежы і чысты духмень мяты. Вязень адпіў крыху квасу, сеў на салому сыпной да ежы і жэстам прапанаваў Лойку таксама сесьці на падлогу. Отрак ускочыў спалохана, скінуў з сябе карзно і беражна паклаў на спаракнелыя сьцябліны. Лойка апусьціўся побач з Кумцом, яшчэ раз прапанаваў яму падмацавацца.

– Баюся, што пасья вечнай рэдзькі ды гароху я спруцянею ад гэткае раскошы, – усміхнуўся Кумец. – Ведаеш, вялікі жрэц, я ўжо часам прымушаю сябе есьці. У мяне ўжо няма той прагавітасьці і асалоды, з якою я некалі піў чырвонае грэцкае віно, еў прысмакі. І мне дзіўна ўяўляць сябе таго, ранейшага, калі толькі зараз, у цямніцы, я адчуў сапраўдны смак жыцьця і яго бязьмерную прыгажосьць.

– Хрысьціяне адмаўляюць само жыцьцё! Самы вялікі і страшны іхні грэх у гэтым адмаўленьні! Калі ўсе стануць жыць як манахі – што застанецца ад людзей? Хто будзе ўносіць маленьні, калі перавядзецца ўвесь чалавечы род?

– А ён і так вось-вось перавядзецца. Чарната апаноўвае сьвет. Мы ідзем ня шляхам праўды, дабрыні і спагады, а нянавісьці, хцівасьці і зайздрасьці. Людзям няма выратаваньня, апроч як прыняць закон ахвярнасьці, што даў нам праз Хрыста Усявышні. Усяго дзесяць законаў! Яны такія простыя – і такія неверагодна цяжкія! А што прапануе сёньня язычніцтва?

– Ты кажаш – сёньня. Так, сёньня і язычніцтва ўжо не дасканалае. Але і ў ім жыве спагада, і галоўнае – у ім радасьць жыцьця, паўната чалавечага існаваньня і пакланеньне прыгажосьці прыроды!

Яны сядзелі на гнілой саломе, гаварылі і спрачаліся. Нясьмелы прамень яшчэ неакрэплага сонца паволі поўз па сьцяне, і Лойка зноў адчуваў бездапаможнасьць – тую самую, з якою ён думаў пра будучае, пра жрэцтва, якое пакуль што вяло народ па духоўнай сьцяжыне, але непазбежна павінна было страціць уладу і магутнасьць, таму што даўно страціла глыбінную чысьціню сапраўдных ведаў і сувязі з Небам. Ён ведаў, што скажэньне ісьцін, дадзеных некалі сёньняшняй расе чалавецтва, даўно перасягнула ўсе межы, але бачыў, што і новае вучэньне, дадзенае людзям тры-

наццаць стагоддзяў таму, ужо таксама абрасло скажэннямі, разьдзялілася на дзеве вялікія галіны, што варагуюць паміж сабой. Вось і крыжакі лезлі на зямлю Княства, даказваючы, што тут жывуць ня толькі язычнікі, але і несапраўдныя хрысьціяне, якіх таксама трэба перахрышчваць. Дзе ратаваньне?

І яму цяпер хацелася выратаваць хоць гэтага – чыстага і найўнага ў сваёй новай веры хлопца. Ён бачыў і адчуваў яго. У ім было сьвятло, была сіла любові і гарачага перакананьня ў сваёй праўдзе. І гэта было самае галоўнае. Толькі гэта і магло ўратаваць сьвет. І жрэц шкадаваў, што ад язычніцтва адышлі і гэтае сьвятло, і гэтая любоў, бо ён, Лойка, не адчуваў такога ні ў кім, з кім сустракаўся штодня на набажэнствах, углядаючыся найбольш у маладых.

– Бачу, гэта непазбежна: цябе павесяць на сьвяшчэнным дубе, – сумна сказаў ён у канцы пятай гадзіны іхніх гарачых спрэчак. – На вялікай радзе я ня змог цябе абараніць, ды гэта і не дало ніякіх вынікаў. Цябе магла б уратаваць хіба Нара альбо ейная сястра Дзівейна. Не для захаваньня твайго жыцьця, не! А хаця б дзеля таго, каб не азмрочваць вясельля нашага гаспадара. Але Нара чамусьці асабліва ненавідзіць цябе. З-за гэтай нянавісьці, мабыць, зламала лёс і твайму брату. Ды і вясельле вялікага князя пакуль што ня надта зладжваецца...

Кумец здагадвўся, у чым прычына таго, што вялікая жрыца прысьпешвала з ягоным пакараньнем і сачыла за кожным крокам Няжылы, які атрымаў свабоду. І ён шкадаваў яе, як і ўсіх, хто загнаў свой бесьмяротны дух у твань зайздрасьці і помсты, хто ненавідзеў бліжняга і прагнуў сьмерці. Цяпер ён ведаў, што нішто не заканчваецца са сьмерцю, а наадварот – толькі пачынаецца: заблытваюцца ніты лёсаў, зацягваюцца вузлы будучых сутыкненьняў.

– Адкуль ты пра гэта дазнаўся?!

Лойка не хаваў здзіўленьня. Глядзеў на Кумца, шырока раскрыўшы вочы.

– Хто адкрыў табе жрацовыя таямніцы? Хто расказаў пра няспынасьць і несмяротнасьць жыцьцяў у плыні часу? Хрысьціяне ведалі тое, але іх прымуслі забыцца, і Нестар ня мог табе расказаць пра Калачакру!*

– Я нічога ня ведаю пра кала... Калачакру. Але я адчуў гэта, калі стаяў ля срэбнай яблыні з залатымі яблыкамі.

– Ты быў у Сварзе?* Ты стаяў ля Дрэва Жыцьця? Але гэта дуб, сьвяшчэнны дуб, а ня яблыня!

– Я ня ведаю ні пра Дрэва Жыцьця, ні пра гэтую... Сва...сва... я кажу толькі пра тое, што бачыў...

Лойка ўзьняўся і ва ўсе вочы глядзеў на маладога хлопца. Было відно, як дрыжаць у яго вусны.

– Над табой зьяньне. І гэта сьведчаньне, што ты быў т а м.

– Пра што ты, вялікі жрэц? Дзе – там?

– Ты быў т а м, і вялікія багі дазволілі табе дакрануцца да Дрэва, хаця ты хрысьціянін! Нават я... я, які... Значыць, канец жрэцтва зусім блізка!

Доўгімі гнуткімі пальцамі ён закрыў твар. Отрак выгарашчэў вочы, ня верачы ва ўбачанае.

Вялікі жрэц плакаў.

СУМНЕНЬНІ

– Я змушаны лічыцца з хрысціянскім сьветам, – казаў Альгерд, сядзячы ў пакоях вялікага жраца Бурылы і назіраючы за тым, як разыходзіцца віленскі люд пасья гуканья Вясны. Яно і сёлета было, як звычайна, бурлівым і разгульным. Пачаўшыся з берагоў Вяльлі, паступова перамясьцілася ў храм Вялеса і скончылася, як заўсёды, ахвярапрынашэньнем. На гэты раз ахвяраю стала прыгажуня Сойка, дачка віленскага гандляра Скора. Альгерд быў запрошаны на храмавы абед у гонар Вясны, пасья чаго разам з вялікім жрацом яны прайшлі ва ўнутраныя пакоі. Вялікі князь адзначыў, што па ўбраньні жытло жраца не саступала вялікакняскім палатам: чырвоны аксамітавы з залатымі кутасамі абрус на стале, дарагая масіўная курыльніца пад выяваю Сварога ў куце, танюткі, нібы сатканы з туману, покрыў над ложакам...

Бурыла гаварыў, як заўсёды, разважліва і спакойна, нібы ўбіваючы цьвікі ў дошку. Аднак пачуваўся ён разгубленым. Заўсёды і ва ўсім згодная з ім Нара цяпер рашуча запатрабавала хутчэйшай сьмерці Кумца. Аднак сьпяшацца з тым не выпадала, яшчэ ня ўсё было адыгранна, і жыцьцё маладога прыдворнага магло спатрэбіцца для далейшай гульні. Ужо было відавочна: вялікі князь выбера толькі нешта адно з таго, чаго хацелі жрацы: альбо вясельле з язычніцай і сястрой вялікай жрыцы, альбо пакараньне новаабвешчанага хрысціянна і яго брата. Здарылася тое, чаго ніхто не чакаў: Кумец, якога перавялі з княскай турмы ў вязьніцу, дзе ўтрымліваліся злачынцы супраць рэлігіі, раптам набыў красамоўства і стаў прапаведаваць новае вучэньне! Людзі прыходзілі пад вязьніцу, разьбівалі сьлюдзяное вакенца на каморцы, дзе пакутаваў новы прапаведнік, і ўрэшце там зьбіралася столькі народу, што жрацы не маглі даць таму рады. Аднак забіць яго якраз зараз не выпадала. Новае вясельле князя было, на думку Бурылы, больш важкім – яно давала апору жрацам унутры замку.

Трэба было, аднак, абаперціся на рашэньне вялікай рады жрацоў.

Дамаўляючыся аб тым, першы раз адчуў Бурыла, што ўплыў яго не такі непарушны, якім здаваўся зусім нядаўна, а якраз даволі хісткі: Нара настойвала на сваім, а ён доўга даказваў вялікай жрыцы згубнасьць пасьпешлівага рашэньня і ўпершыню крычаў на гэтую натурыстую, капрызную жанчыну. Нават пастрашыў, што даможацца яе выгнаньня з храму Лады.

– Няўжо ты ня хочаш, каб твая сястра стала вялікай княгіняй?! – роў Бурыла ў шаленстве. Але тая ўперлася, як наравістая цёлка:

– Альгерд усё роўна ажэніцца з ёю, я бачыла, як падзейнічалі на яго чары. А сьмерць Кумца і ягонага брата стане нашай канчатковай перамогай!

А пасья, не ўступіўшы ні на каліва, яна прамурлыкала, расьцягваючы словы і ўсьміхаючыся сваёй чароўнай усмешкай, за якой (ён добра ведаў гэта) стаялі чыясьці сьмерць і прыніжэньне:

– А ты сам, вялікі жрэц, не баішся страціць сваю высокую пасаду?!

– Што?! – захлынуўся той ад абурэньня і гневу. – Гэта ты кажаш МНЕ?

– А ты палічы сам, хто цябе падтрымае, калі я адхілюся ад цябе хоць на шчопаць?

Бурыла імгненна пралічваў: яму абавязкова будуць процістаяць ня

толькі Лойка як жрэц галоўнага ў Вільні сьвяцілішча і тры з сямі вешчых старцаў, але і жрацы Мокашы, а таксама яшчэ галава сьвяцілішча Сьвятарога і трох балцкіх капішчаў, даволі ўплывовых у Вільні. Бурыла быў сам у тым вінаваты: некалькі апошніх гадоў менавіта ягоныя прапановы пераважалі над іншымі, і незадаволеныя тым жрацы, па ягоных зьвестках, гатовыя былі нарэшце даць адпор. Да таго ж у балтаў былі і свае намеры наконт вялікай княгіні – і яны не зьбіраліся на гэты раз саступаць вярхоўнаму жрацу Перуна.

І яго грызла шалёная злосьць: так паверыў у сваю ўладу над Нарай, так неабачліва згадзіўся на ўзвышэньне гэтай дзеўкі Дзівейны! Ды назад, як той рак у Вяльлі, не папрэся. Замнога намаганьняў і інтрыг укладзена ў справу. Але Дзівейна – гэта перш за ўсё тая ж Нара! І, неймаверным намаганьнем скарыўшы свае пачуцьці, доўга ўводзіў ёй у вушы, што пакуль што варта патрабаваць ад Альгерда толькі аднаго – новай жаніцьбы. Трэба на яго націскаць усёй радай жрацоў, іх аднадушным рашэньнем, супраць якога вялікі князь хутчэй за ўсё ня пойдзе. А вырываць ад яго зараз яшчэ і згоду на недкладную сьмерць Кумца і Няжылы – значыць даць у рукі гаспадара той козыр, які хітры і вывертлівы вялікі князь абавязкова выкарыстае.

Так яно, зрэшты, і адбылося. Альгерд, як адчуўшы ўсе гэтыя мітрэнгі (а можа, і добра ведаючы іх), ставіў неадменную ўмову: альбо пакараньне, альбо вясельле. Пры тым нібыта шчыра сьведчыў гатоўнасьць быць разам са жрацамі, ды і яны ж павінны пайсьці насустрач!

– Мне трэба лічыцца і з папам, і з суседзьмі, якія ўсе спрэс хрысьціянскія краіны, і таму... таму я згодны пакуль што ў першым: мы пакараем гэтага... прапаведніка. Да канца жалобнага па Марыі году яшчэ ёсьць час. А зараза, аб якой вы, жрацы, мне штодзень гаворыце, сапраўды існуе. Яе трэба выпальваць...

Бурыла нутром адчуваў: вялікі князь, згаджаючыся з імі ў адным, тым аддаляў іншае рашэньне, бо яно магло падарваць давер да яго Папы і Цьверы. А між тым час працуе на вялікага князя, умацоўвае ягоныя пазіцыі ў Вільні. І праз тых паўгода, якія засталіся да сканчэньня жалобнага тэрміну па княгіні, ён прыдумае нешта іншае. І – зноў вывернецца. Але што рабіць?

Бурыла настойліва дамагаўся канчатковага рашэньня.

– Я прасіў бы цябе, вялікі гаспадар, на гэтым тыдні ўсё ж абвясьціць Дзівейну тваёй нявестай. Заручыны мы правядзем каля сьвяцілішча Перуна, пасьяла замацуем іх ахвярай Вялесу. Гэтым ты супакоіш прыхільнікаў старажытнай веры. А іх болей, значна болей, чымся хрысьціян!

– Пакуль што!

– Не кажы так! Бо прамоўленае Слова валодае сілай, яно можа павярнуцца дзеей.

Трохі памаўчалі. Бурыла зрабіў знак слуге, той даліў у кубак вялікага князя гарачага адвару сьвятаяньніка.

– Мы падтрымлівалі цябе заўсёды. Нават насуперак запавету Гедзіміна...

– Я добра плачу за вашу падтрымку. Так, вы аддалі яе мне, а ня брату Яўнугу. Затое ж і людзі ў Княстве ідуць у старадаўнія храмы, а не ў царкву...

– ...нягледзячы нават на тое, што твой і наш вораг прапаведуе ім ня-

навісьць да абаронцаў нашага людства і што ты не загадаў вырваць яму язык, – дагаварыў Бурыла.

– Я ўважаю тваю просьбу, але ў хрысьціянскім сьведзе немагчыма сумяшчаць сьмерць і заручыны. Пачакайце. Час церпіць. І больш не хачу пра гэта!

Вялікі князь зноў перахітрыў, перамог яго! І ад таго лютасьць расла і расла ў сэрцы вялікага жраца. Ён апусьціў вочы, каб Альгерд не прачытаў у іх нянавісьці. Няўжо, упершыню за доўгія гады, улада пачынае высьлізваць з ягоных рук? Але што здарылася? Чаму людства бяжыць да цямніцы, дзе гаворыць Кумец? Хрысьціянства было тут здаўна, яго прывозілі купцы, і з ім прыязджалі сюды ўжо шмат гадоў таму вялікія княгіні, яго спавядалі нашчадкі полацкіх князёў, што атабарыліся тут пасья выгнаньня княскай дынастыі ў Візантыю. Яно не было такім небясьпечным, як зараз. І можа, Нара больш пранікліва адчувае: вінны ня толькі час, але і гэты прыдворны, які быў аблашчаны і Гедзімінам, і Альгердам, але які здрадзіў ім усім! Ён ня словамі, а сваім уласным жыцьцём прабівае ў магутнай сыяне адтуліну, праз якую немінуча ўвойдзе вораг. І гэты... Круглец... таксама! І ён хрыпата прашаптаў:

– Ня можаш ажаніцца – затое можаш пакараць хрысьціянаў! Дай нам павесіць іх на самай магутнай галіне сьвяшчэннага дуба – таго, што ў Перуновым гаі!

І спакойна, нават з нейкім шкадаваньнем да яго лютасьці прамовіў вялікі князь:

– Гэта вы, жрацы, вынеслі ім прысуд. Я толькі замацую яго вялікай гербавай пячаткай, і хай гэта дае вам дадатковую моц у вачах вільнян. Мы ж уладарым разам, вялікі жрэц, ці ня так?

ВЯРТАНЬНЕ

Пахкім сіняватым дымком цягнула ад курыльніц па кутках залі, ад чаго яна нагадвала паляну, зацягнутую лёгкім ранішнім туманам. Язычкі сьвятла ад лучынаў у срэбных зажымах матляліся па сьценах, размаляваных кветкамі. Маёлікавыя ўстаўкі на падлозе пераліваліся, успыхвалі, калі ўспыхвала лучына.

У залі ішло баляваньне. Дубовыя сталыгнуліся пад цынавым і срэбным посудам.

Ляталі над галовамі слуг вялізныя падносы з мядзьвежынай і вепручынай, тарэлы са смажанымі лебядзінымі тушкамі, паліванья гаршкі з рэпай, рэдзькай і мочаным гарохам, глякі з квасам і медавухай.

Сівы лірнік сядзеў ля печы ў куце. Печ, з яе полымі трубкамі-кафлямі, падобная да вялізнага вожька, дыхала цяплом, і лірніку было ўтульна ля яе, таму яго пальцы борзда перабіралі струны, а надтрэснуты, ды яшчэ моцны голас запаўняў залу.

Сьпяваў ён пра маладую дзяўчыну, што свой вяночак кінула ў Дунай, і, стараючыся яго злавіць, патануў малады вой, які вяртаўся дадому да маці і бацькі. Доўгая гэтая балада заканчвалася словамі, якімі хлопец перад сьмерцю гаварыў з канём:

Бяжы ж ты, кося, бітай дарогай,
К таму сялу, к татульку майму.

Не кажы, косю, што я ўтапіўся,
А кажы, косю, што я ажаніўся.
Мае дружкі – круты беражкі,
Мая сваціца – рыба-плаціца...

Яго амаль ня слухалі. Толькі вялікі князь час ад часу адварочваўся ад ваяводы, які бесьперастанна штосьці яму казаў, і глядзеў на лірніка, ды пасол з Чэхіі ўважліва сачыў за гнуткімі пальцамі музыкі.

– А што з вашымі братамі-хрысьціянамі? – запытаўся папскі нунцый у кашталяна Гаштольда, асьцярожна беручы з тарэлы кавалак белага птушынага мяса.

– Жывыя яны яшчэ? Ці *olla male fervet*?*

Кашталян у моманты, калі пры ім гаварылі на лаціне, якую так і не адолеў за школьныя гады, пачуваў сябе разьюшаным. Але ён стрымаўся, адказаў зычліва, ды ўсё ж з ледзь прыкметнымі ноткамі зласьлівасьці:

– Абодва жывыя. Але старэйшы адрокся ад вашага бога, і літасьцівы князь дараваў яму адступніцтва. Ды вунь ён, нясе да цьверычоў бочачку з грэчаскім віном. Бач, як стараецца! Больш за слуг працуе!

Нунцый уважліва ўгледзеўся ў твар падстольнічага, які, напружваючыся, нёс на плячы карычнева-шэрую бочку, у якой пьлэхкалася духмяная густая вадкасьць. Ён акуратна паставіў яе на стол, лоўка выбіў корак і стаў разьліваць па брэцьяніцах цёмна-барвовы напой. Промень сонца на момант супыніўся ў срэбнай брэцьяніцы, зайчыкамі зайграў на скуластым голеным твары маладога хлопца, дзе вопытны італьянец яскрава ўбачыў сьляды бяссонных начэй і пакутлівага роздуму. Тужлівыя шэрыя вочы пазіралі на гасьцей, і было бачна, што думкамі той далёка адсюль, і што ўвесь тлум, крыкі вітаньяў і гоман гасьцей цяжкія для яго.

– Гэта твар хрысьціяніна, – цьвёрда сказаў нунцый хутчэй сабе, чым субяседніку, але ваявода пачуў яго:

– Усё роўна спаживы для цябе, сьвяты ойча, ня будзе: яго хрысьціў Нестар, а вера яго, як вядома, грэчаская. І думаю, што не захоча Няжыла вяртацца ў цямніцу. Ён паразумнеў...

– *Is feliciter sapit, qui perikulo alieno sapit**. І яшчэ: хаця ты і прыхільнік вашых багоў, аднак хачу, каб ты ведаў, ваявода: яшчэ тры з паловай стагоддзі таму нашая вера была адзінай. І Хрыстос таксама адзін.

– Пра гэта ты мне не кажы, ойча. Не хачу і слухаць пра вашыя справы. Мне любоа выкрасаць купальскі агонь і танчыць у скоках.. Ось, добра, што я ўзгадаў пра скокі – нешта тут мала весялосьці!

І ваявода ўскочыў, загрымеўшы на ўсю залу:

– Ці дазваляеш, вялікі князь, проса пасеяць?

– О! Проса, проса сеяць! – разьнеслася вакол, і, калі Альгерд згодна кіўнуў галавой, мужчыны паўставалі з лаваў і, выбіраючы сабе хаўрусніц, хутка наладзілі дзьве шарэнгі, што паўсталі адна супраць другой.

– А мы проса сеялі, сеялі, – па кіўку ваяводы пачала пані кашталянава, высокая, моцна зьбітая кабета ў сіняй аксамітавай сукні і чырвоным кабаце з залатой шнураўкай, у белай намітцы з тонкага ўсходняга мусьліну, і жанчыны падхапілі:

– Ой, дзід Лада, сеялі, сеялі...

Мужчыны рашуча пасунуліся да жанчын, і бас ваяводы зноў загучаў, як абдымаючы ўсіх прысутных:

– А мы проса вытапчам, вытапчам!

Заціхлі ўсе размовы. Да скокаў далучаліся іншыя госьці, і хутка большая частка прысутных з захапленнем сьпявала і танчыла, славячы багіню Ладу і Леля. Вялікі князь у рытм сьпеваў пастукваў доўгімі пальцамі па белым ільняным абрусе. Князеўны пляскалі ў далоні.

Няжылу раптам здалася, што бачыць і назірае за ўсім гэтым ён нібы з нейкай вышыні, дзе і гукі і фарбы мяняюцца, дзе з-пад звыклага праглядае нешта зусім іншае.

Яго любы брат сядзеў зараз у вязьніцы, жалезьзе ўпілося ў тонкія маладыя рукі, да струпоў нацёршы запясыці. Жоўтая сукравіца сачылася з каленяў, на якіх ён стаяў у час малітваў.

Няжылу здалася, што ён расьце, уздымаецца над усім тут і робіцца вялізным, як сама зала. Ніколі не адчуае ім, гарачае, п'яное пачуцьцё ахапіла ўсю ягоную істоту. Ён дрыжэў, вочы яго гарэлі, а ўласны голас здаўся чужым і незнаёмым, калі на ўсю залю загаварыў ён якраз у тую хвіліну, калі змоўклі дудкі і спыніліся расчырванелыя танцоры, выціраючы рукавамі і хусьцінкамі спатнелыя твары:

– Вы, хто сьмяецца і танчыць, калі лепшы з вас усіх канае ў цямніцы...

Разгубленае маўчаньне. Раптоўная цішыня.

Няжыла ўбачыў: твар Альгерда спалатнеў, вочы сталі вялікімі і бяздоннымі. Але яшчэ болей зьмяніўся твар Бурылы: ён зжаўцеў, як быццам уся жоўць стала вокамгненна выступаць з кожнай ягонай поры.

– Вы, хто ліе чалавечую кроў на драўляныя калені ідалаў...

Ён задыхнуўся словамі. Але трэба было закончыць думку, і нехта зноў крыкнуў ягоным голасам так, што ва ўсёй вялізнай залі не засталася ніводнага куточка, дзе б ён ні прагучаў:

– Ваш час мінае!!

Вялікі жрэц коўтаў паветра, быццам яго стала не хапаць. Зьмяніліся твары і ў іншых – зьбялеў кашталян Нарбут, мабыць, адразу скеміўшы, што адказваць за раптоўнае здарэньне давядзецца яму. Зьнікавелі князеўны. Скамянелі жрацы.

Першым апамятаўся Бурыла:

– Двойчы адступніку няма месца ў княжым палацы! Мы выпрасілі табе дараваньне, але сабака ўсё роўна наступіць на ўласны хвост!

Тады Альгерд выпрастаўся, велічны і грозны:

– У цямніцу яго, злачынцу!

І гэта быў канец. Але Няжыла не змаўкаў. Ён крычаў, пакуль яму не заплішчылі рот і ня вынеслі, сьпяшаючыся, падбегам, з залі і ня ўдарылі па галаве так, што ён захлынуўся недагаворанымі словамі, і сьвядомасьць яго не пакацілася некуды ў халодную, неспазнаную бездань...

Ды там раптоўна чорная немата зьмянілася на іншае. Яго ахутала залатое, мяккае сьвятло, закалыхала, суцішыла боль і ўдары. Ён раставаў у гэтым неспазнаным сьвятле і пачуцьці ўсеабдымнасьці і шчасьця. Там, побач, адчуў ён любога брата, пачуў ягоны голас і яшчэ іншыя галасы. Усе яны супакойвалі і лашчылі яго, як мяккія, неказальна пяшчотныя доўткі.

– Я, відаць, у Ірыі, – пасьпеў падумаць Няжыла, перш чым растварыцца ў гэтым залатым зьяньні і пажадаць больш ніколі не вяртацца назад, у суровы, змрочны і няшчыры сьвет, ад якога ён адступіўся па сваёй волі.

Каб заўсёды заставацца з братам.

ДУБ

Ніхто ня ведаў, колькі яму гадоў. Можа, пасадзілі яго яшчэ веліканы-вялеты, якія сышлі з зямлі, не пакінуўшы пасья сябе нашчадкаў, таму што атруцілі зямлю іхнія звады, і самі яны былі ўжо бясплоднымі. Мабыць, таму яны саджалі і саджалі расьліны і дрэвы, каб хаця тыя захавалі пра іх памяць. Садзілі ля валатовак, дзе вечным сном засыналі волаты, сутаргава сьціскаючы ў руках мячы, што іржавымі палосамі заставаліся ў зямлі. Садзілі ля рэчак, дзе абмывалі целы сваіх блізкіх і запальвалі памінальныя вогнішчы. А можа, гэта проста вецер раскідваў рудыя жалуды, разносілі іх дзікі ці сойкі.

Ён рос і рос, збіраючы вакол сябе маладзейшых, і сам, мабыць, ня ведаў, хто тут ягоныя сыны, хто ўнукі, а хто проста з нашчадкаў – такіх жа наравістых, магутных і стойкіх, як і ён сам.

Людзі так даўно схіляліся перад ім і столькі іхніх просьбаў сыпалася з іхніх вуснаў, што ён даўно згубіў ім лік і толькі выпраменьваў і выпраменьваў на ўсіх і на ўсё вакол сваю магутнасьць і мудрасьць. І гэта яны рабілі з людзьмі цуды, аб якіх ведала цяперашняя, маладая ў параўнаньні з яго жыццём краіна: слабых уздымалі, нявольным давалі ўдачу, а бясплодным жанчынам дарылі сілы, каб тыя маглі зачаць дзіця.

Бывала, на ягоных галінах вешалі злодзеяў і злачынцаў. Але іхняя чарната была такая слабая ў параўнаньні з яго крэпасцю і выпраменьваньнем, што ён не зьвяртаў на тое ўвагі. Часам каралі і невіноўных. Тады прыходзілі родзічы і горка плакалі пад яго кронай, і ён хутка супакойваў іх – гэтак жа, як і ўсіх астатніх. Яны адзячвалі яму: вешалі на галіны чырвоныя стужкі, пасы, кавалкі адбеленага лёну, клалі сыр і мёд. Гэта пасья зьядалі людзі, што асабліва аддана служылі яму, іх навакольныя называлі жрацамі. Сярод жрацоў былі тыя, што любілі яго і самі выпраменьвалі тое, што ў людзей называецца любоўю. А былі і цёмныя, як гніль, што точыць самыя моцныя ствалы, і тады ён махаў галінамі, нібы адганяючы іх ад сябе. Але часьцей драмаў, праразаючы вяршальнай аблокі і ўзгадваючы незабыўныя часіны маладосьці і іншых, зусім іншых чалавечых істотаў. У некаторых з іх было па чатыры рукі*, насы нагадвалі гузікі, а грудзі мелі жабры, і іхнія песьні былі іншымі, чым гучалі цяпер навакол, але гэтыя ён ня памятаў, а тыя, даўнішнія, часам спрабаваў сьпяваць і сам. І толькі адзін са жрацоў Вільні чуў гэтыя песьні і нават мог паўтарыць напеў, толькі пра тое не казаў нікому, бо гэта была яго, Лойкава, таямніца.

Некалі менавіта Дуб даваў людзям ежу, бо, пакуль не навучыліся яны сеяць авёс ды жыта, малолі жалуды і рабілі з іх кашу.

У гэты красавіцкі дзень на галінах Дуба толькі зеляніліся малыя, яшчэ зусім слабыя лісточкі, бо карані пачыналі гнаць па жылах сок, які ажыўляў галіны і ўсё яго здранцвелае ў зімовай сьцюжы магутнае, неабдымнае цела. Кара за стагоддзі скамянела, па ёй лёгка было ўздымацца да самай вяршальны, але на гэта ніхто не асьмельваўся. Дуб драмаў і амаль не адчуваў чалавечка, які караскаўся наверх і, выбіраючы патрэбную галіну, доўга вагаўся, седзячы на тоўстай галіне, з-за якой яго нават не было бачна. Дзе будзе сядзець вялікі князь і прыдворныя? Ці будзе адтуль бачнае ўсё, што

адбудзецца, ці не захіляць злачынцаў іншыя галіны? І ён, з цяжкасцю кідаючы вяроўку праз сук, спаўзаў уніз і зноўку доўга разглядаў размяшчэнне ствала і галін, каб, ратуі Пярун, не памыліцца і ня быць за тое пакараным самому.

Дзье вяроўкі трэба было закінучь і замацаваць на галінах дубу так, каб уся знаць Вільні і ўсе, хто прыйдзе на пакараньне, бачылі, як будуць тузацца ў апошніх сутаргах тых, хто насъмеліўся ісьці супраць жрацоў і, канешне, супраць вялікага князя. Бачылі і трапяталі самі.

Нарэшце на абодва прыдатныя сукі былі накінутыя пяньковыя, моцныя вяроўкі, якія ў некалькі вузлоў былі замацаваныя на Дубе. Яны не павінны абарвацца – бо тады абарвецца і жыцьцё малога чалавечка, што мацаваў вяроўкі. І ён стараўся. Ён ня думаў пра тых, каго заўтра будуць вешаць на гэтым дубе, – думаў пра дзяцей, якіх за ўзнагародныя грошы можна будзе смачна і добра накарміць. Жонцы, бадай што, удасца справіць новыя юхтавыя боцікі. І болей нічога яму на гэтым сьвеце ня трэба. Абы жыла здаровай і задаволенай сям'я. І, ратуі Пярун, каб яшчэ супрацьстаяць самому вялікаму князю ці, што яшчэ страшней, жрацам! І ён пайшоў, задаволены сваёй работай, дадому, а Дуб упершыню страснула нейкая вышэйшая сіла, і ён загайдаў галінамі, усё яшчэ санлівы і спакойны, не падазраючы, што наступае Заўтра, якое нясе гібель і яму...

АПОШНЯ АХВЯРЫ

Перабітыя ногі не стаялі, яго падхапілі пад рукі і амаль вынеслі з цямніцы. Кумец заплюшчыў вочы – так засьлязіліся яны на ясным красавіцкім сонцы. Няжыла ішоў сам, трымаючыся за бок, прабіты жалезным прутам, якім ад душы частаваў яго падручны ката.

Іх кінулі на сялянскую фурманку, на якой вазілі гной. Парэпаны конік ледзь цягнуў калёсы, яны грукаталі па камяністай дарозе, кожны штуршок на якой аддаваўся нясьцерпным болем у скатаваных целах братоў.

Кумец маліўся. Ён пачаў гэтую доўгую, несканчоную малітву тады, калі пабачыў фурманку і зразумеў, што зямны шлях яго і Няжылы вось-вось абарвецца. І паступова боль праходзіў, яго ахоплівала мяккае залацістае зьяньне, якое сыцішала ўсе раны і рабіла цела лёгкім. Ён ужо зьведаў гэта, і цяпер хацеў толькі аднаго: каб залатое зьяньне ахутала таксама старэйшага брата і супакоіла ягоны боль. Яны мусяць памерці дастойна. Гэтага чакаюць ад іх сотні людзей, якія прыходзілі пад сьцены ягонай цямніцы і чулі адсюль словы, што давалі ім надзею. Яны не дачакаліся гэтай надзеі ад жрацоў, і цяпер вераць, што новае вучэнне дасьць іх душам спакой і сэрцам адхланьне.

Сонца ярка, як быццам таксама вырваўшыся з нейкай нябеснай цямніцы, залівала Вільню сьвятлом, і сярод шэра-зялёнага мроіва кустоў гэтак жа ярка, па-сьвяточнаму, жаўцелі каташкі вярбы. Дзюмкалі першыя пчолы, мяккі пыл казытаў ноздры, і раптам, як прарваўшыся аднекуль, вецер уварваўся ў горла і нясьцерпна захацелася жыць... І з гэтым пачуцьцём вярнуўся боль і знікла залатое зьяньне. Тады зразумеў: для яго жыцьцё і яго спакусы – гэта боль і сьмерць. Зерне павінна ўпасці ў глебу, каб даць плён. Ён мусіў памерці, каб уратаваліся людзі, што

тоўпяцца на ўсім шляху да Перуновага гаю і прагна ўглядаюцца ў твары братоў. Нехта з іх глядзеў з нянавісьцю, хтосьці – са здзіўленьнем. Было некалькі чалавек, якія, ня тоячыся, плакалі. Ён пабачыў сьлёзы таксама на твары Няжылы.

– Маліся, брат! Так, як не маліўся яшчэ ніколі, з усёй сілай, на якую здольны! – загадаў Няжылу, і той схамянуўся, вусны яго заварушыліся... Дарога ўздымалася ўгору, першыя дубы нібы расступаліся перад фурманкай, і ўжо сотні людзей тоўпіліся каля іх.

Сьвяшчэнны дуб, яшчэ толькі-толькі разбуджаны вясною, са сваімі яшчэ не разьвінутымі лістамі, быў відзён здалёку. Над усімі і ўсім тут раскідаў ён свае галіны-рукі. Кумец глядзеў на яго і бачыў у яркім сьвятле дзьве пятлі, што зьвісалі з ніжняе галіны. Можа, таму, што не адводзіў вачэй ад дуба, не адразу згледзеў новы жоўта-смалісты памост, на якім было разасланае чырвонае сукно. Наперадзе стаяла вялікае крэсла з пазалочанымі парэнчамі і княскім знакам наверху, – мабыць, для вялікага гаспадара Альгерда, ззаду роўненька месціліся каля двух дзясяткаў крэслаў менш пышных, але з прыгожымі разьбянымі сьпінкамі – відаць, для вешчых старцаў і вялікіх жрацоў. А ззаду хвалявалася, дыхала, кашляла, уздыхала адгароджаная ад памосту чалавечая маса, якая, пабачыўшы фурманку, загула, загалёкала, завыла на розныя галасы. Гэтае галёканьне, у якім спляліся праклёны і пагрозы, працягвалася да той хвіліны, калі вязням дапамаглі вылезці з калёсаў і яны ціха, ледзь перастаўляючы ногі, пасунуліся да Дуба, куды іх, паколваючы дзідамі, прымушалі ісьці вартаўнікі.

Цікі ўздых пранёсься па натоўпе, калі людзі пабачылі неверагоднае: Кумец ішоў на вывернутых каленьмі назад нагах! Яго твар, узняты ўверх, быў асьветлены дзіцячай усмешкай, і ўсім на імгненьне здалося, што хлопец вась-вась уздымецца ўвысь. На Няжыле, які ішоў побач, вецер разгарнуў лахманы, і было бачна, што два пераломаныя яго рабры вытыркаюцца са страшна апухлай, чырвонай і разьедзенай струпамі скуры. І тады ўпершыню раздаліся іншыя галасы – галасы спачуваньня і жалю. Ім запярэчылі іншыя – грубыя і ненавісныя. Яшчэ хвіліна – і разгарэлася б бойка, але варта, якая кінулася была да людзей, спынілася і застыла, пачуўшы гучны і ясны покліч рогу. Гэта прыбываў вялікі гаспадар княства Альгерд.

У малінавым плашчы, шапцы, абітай лісіным мехам, з вялікім залатым змеявіком-медальёнам на грудзях ён, накульгваючы, падышоў да памосту, сеў у крэсла. Твар яго быў суровым і пахмурным, рукі сыцтыя ў кулакі. За ім, крэхчучы і вохкаючы, занялі месцы на лаве вешчых старцы і прыдворныя, а таксама жрацы. Горка заплакалі ў натоўпе дзьве жанчыны – гэта былі сёстры асуджаных Бяроза і Радагоста.

Бурыла стаў наперадзе, яго высокі каўпак са стралой – знакам Перуна – быў горда ўзняты над маленькай галавой, зялёныя вочы спакойна глядзелі на натоўп. Ён зьлегку адкашляўся, каб голас яго быў важкім і гучным. Якраз Бурылу было даверана ад імя вешчых старцаў і вялікага жрэчства Вільні вынесці вырак злачынцам. І ў гэтым таксама была незвычайнасьць і важнасьць таго, што тут адбывалася, бо заўжды выракі чытаў возны, у лепшым выпадку – войт места. І ніхто ня памятаў, каб пры пакараньні сьмерцю прысутнічаў сам гаспадар Княства.

Кумец глядзеў на вялікага князя. Яму чамусьці ўзгадалася ахвярап-

рынашэньне Векшы і ейная кроў на нагах у Перуна. Тады Альгерд стаяў спакойна, бо ўдзел у ахвярапрынашэньнях успрымаў як частку свайго вялікняскага становішча. Цяпер, як ні валодаў сабой вялікі князь, было бачна, што ён добра ўсведамляе незвычайнасьць моманту і ненавідзіць усё, што адбываецца тут. Нават тое, што вялікі князь адводзіць вочы ўбок і не глядзіць на братоў, замест таго каб з нянавісьцю ўглядацца ў іх, сьведчыла пра нежаданьне Гаспадара караць сьмерцю сваіх былых прыдворных. Кумец жа пазіраў на валадара Княства са спагадай. Жыцьцё не такое ўжо і доўгае, а тое, што адбываецца паміж імі зараз, а менавіта забойства яго і брата – застанеца. А яшчэ дазнаўся ён, хаця і быў у цямяніцы, што пад хатнім арыштам і пад сьледствам зараз знаходзіцца Круглец, якому таксама пагражае пакараньне.

Ад гэтага часу Альгерда заўсёды будуць узгадваць разам з ім, Кумцом, і яго братам Няжылам, а можа, і Кругляцом – што б ні зрабіў вялікага і выдатнага гэты валадар Княства. І абвостраным, ужо амаль вешчым позіркам, бо глядзеў а д т у л ь, ён убачыў Альгерда праз многія гады – уладнага, славутага сваімі справамі вялікага князя, які ваюе за Княства і ўздывае яго, ды ня сьпіць па начах і пачувае сябе няшчасным...

– Пачынайце! – як адчуўшы гэтыя думкі і хочучы перарваць іх, грозна кінуў Альгерд.

– Ваша Мосьць, я казаў Вам, яшчэ няма вялікай жрыцы Нары! – таропка папярэдзіў Бурыла.

Гэта таксама было нечуваным парушэньнем векавых звычаяў: у сьвяшчэнныя гаі не дазвалалася нават набліжацца жанчынам. Але Нара дамаглася гэтай прывілеі ад вешчых старцаў, і яны пасьля доўгіх ваганьняў адступілі. Калі нельга пуськаць яе, казалі вялікая жрыца, тады нельга дапуськаць да Дуба і вялікага князя, які меў жонку-хрысьціянку і сам з дзяцінства быў ахрышчаны. А пасьля, неяк неўпрыкмет, выйшла, што дазваляюць можа пакарыстацца і ейная сястра Дзівейна...

Альгерд на хвіліну завагаўся, ды яму не давялося перад усімі альбо паслухацца вялікага жраца, альбо запырэчыць яму: дзьве жанчыны на белых конях амаль разам вылецелі з-за дубоў і паскакалі да памосту. Натоп вохнуў і, узбуджаны, зноў ледзь не прарваўся скрозь ланцуг варты. Ваявода ціха сказаў некалькі слоў мечніку, і колькасць вояў ля месца, дзе сядзеў гаспадар і ягоная сьвіта, стала павялічвацца. Тым часам вершніцы саскочылі з коняў, і адна з іх нізка схілілася перад Альгердам, а другая коратка пакланілася кіўком галавы. Усё ў іх было вытанчаным і падкрэсьлівала іхнюю вабнасьць, такую розную і ў той жа час усемагутную: сукня зялёнага шоўку ў Дзівейны і белая, як аблокі, з усходняга мусьліну ў Нары. Белая, з таго самага мусьліну намітка ў Дзівейны і зялёны, з рыжай лісінай апушкай каўпак у яе сястры, з якога зьвісала, абдымаючы плечы, залацістая тонкая тканіна. Яны нібы дапаўнялі адна адну – у аднолькавых пантофліках з ласінае скуры і ў сукнях, чые колеры нібы плаўна пераходзілі з адной на другую.

Гэтыя дзьве жанчыны, самыя вядомыя ў Вільні, атаясамлівалі яе прыгажосьць, багацьце і славу. І натоўп любавалася імі, асабліва ж углядаючыся ў маладую і, як лілея, пшчотна-ўзьнёслую Дзівейну, ацэньваючы яе і амаль несучы на крылах захапленьня да яго – вялікага князя, гаспадара, воя.

І Кумец, які стаяў ля дуба і на якога разам з братам усе на кароткае

імгненне нібыта забыліся, ацаніў задуму вялікай жрыцы, якая па-майстэрску выплеснула на вялікага князя тое захапленне, якое непазбежна павінны былі выклікаць у вільнян і яна, і ейная сястра. Пачуцьцё тое ўзрастала ў процівагу Сьмерці, страшнай Мары-Марэны, якая лунала над усім тут і абвастрала пачуцьці, а значыць, таксама павінна была паслужыць планам Нары. І калі яна нарэшце разам з сястрой села – не наверх, а ўнізе, пад Альгердам, на лаву, што стаяла на зямлі, сьмяротнік убачыў наяве: гэта таксама прадумана загадзя, каб нават сьмерць яго паслужыла ейным планам.

Іхнія вочы сустрэліся. І ў гэтым усьмешлівым, але вострым, як лязо паглядзе Кумец таксама прачытаў сьмерць і перамогу.

Але перамогі ў яе не было. І ня будзе. Бо за ёю няпраўда, нянавісьць і насільле над суразмернасьцю і ладам, які даў людзям Усявышні, і чые законы яны скажаюць. І як жа хочацца спадзявацца, што можа якраз ён сваім жыцьцём, дакладней, сьмерцю, перапаліць іхнія чорныя грахі, каб ня мучылі яны людзей, ня клаліся чорным воблакам на іхнія думкі і справы і не атручвалі іх непрыкметна дзень за днём! І раптам ён здрыгануўся, захлынуўшыся ці то веснавым ветрам, ці то болем і радасьцю адначасна.

Ён угледзеў Уну. У шэрым каўтрышовым плашчы, у мехавым мужчынскім каўпаку, з-пад якога русымі пасмамі падалі яе падрэзаныя, як у хлопцаў-падлеткаў, валасы, яна неадрыўна глядзела на яго, і столькі любасьці, адданасьці і сьвятла было ў яе вачах, што, здавалася, яно ахінае ўвесь гэты натоўп, дзе разам сабраліся і цікаўнасьць, і страх, і надзея, і, адначасна нянавісьць да таго, што нясуць яны з сабою – новай веры, новага погляду на сьвет.

Яна вярнулася, рызыкуючы сваім жыцьцём, яна прыйшла сюды, дзе яе могуць убачыць, схпіць і таксама павесіць на гэтым жа дубе па падвойным абвінавачанні: як парушальніцу забароны для жанчын і як злачынцу, якую шукаюць князевы слугі за тое, што ня выканала ягоны загад і не пайшла ў храм Перуна!

Любасьць да яе – тая вышэйшая любасьць мужчыны да жанчыны, у якой няма нічога зямнога, а толькі спалучэньне родных душаў і сэрцаў – ахапіла яго, ды ён пасьпешліва адвёў вочы – не навесьці б на яе падазрэньня, не зьвярнуць увагу катаў! Ён пашукаў вачыма брата Уны Кругляца (а раптам вырваўся хаця б на гэты час з-пад арышту?), але ня ўбачыў яго і пашкадаваў, што ня ўдасца разьвітацца з гэтым дарагім для яго чалавекам. А можа, яго ўжо схпілі і затачылі ў замкавую цямніцу?

Тым часам, невядома адкуль выйшаўшы, як вынырнуўшы з Вяльлі, да яго падышоў Нестар. Яму забаронена было сюды прыходзіць, яго перад самым пачаткам пакараньня ўжо двойчы не дапускала нават да першых дубоў гаю папярэджаная загадзя варта, ды духоўніку княгіні і пастыру віленскіх хрысьціянаў удалося пераадолець усе перашкоды. Момент для зьяўленьня быў выбраны ўдалы: уся ўвага перакінулася з сёстраў на асуджаных. Жрацы разам ускочылі. Бурыла памкнуўся паклікаць варту, але вялікі князь уладна падняў руку, і ўсё сьціхла, як перад вялікай навальніцай. Людзі глядзелі цяпер толькі на Нестара.

У гэты час, час найгоршага яго прыніжэньня перад усім Княствам і болю за любых яму людзей, сьвятар нібы састарэў на некалькі гадоў. Ішоў, як цягнуць ногі, нібыта яны былі перабітыя ў яго, а не ў Кумца. Рыза ягоная загнулася, з-пад яе бачныя былі белыя порты, а ў руцэ дробна

дрыжэў завялікі для яго слабых і старых ужо рук крыж. Аднак з кожным крокам у яго нібыта прыбывала сіл. Ён бачыў асуджаных, бачыў іхні спакой і мужнасьць, і гэтая мужнасьць перадавалася і яму.

– Прэч хрысьціяніна! – пачуўся голас вешчага старца Капца.

– Прэч! – загудзеў натоўп, падаўшыся наперад, да Нестара.

Яшчэ імгненьне – і ён быў бы парваны на шматкі, скрываўлены ў невыразнае месіва. Ды тут, нібы ажылі дрэвы, з усіх бакоў выступілі з-за дубоў воі Альгерда з выстаўленымі наперад дзідамі, і натоўп адхіснуўся. Жрацы ўзьнялі крык, але воі роўна і зладжана адрэзалі іх ад людства, стаўшы за іхнімі сьпінамі, а іншыя хутка абкружылі натоўп.

Ізноў стала ціха. Жрацы вымушаныя былі сесьці.

Браты пацалавалі крыж, прынялі апошняе бласлаўленьне свайго нямоглага пастыра. І толькі тады Бурыла змог прачытаць прысуд. Ён здзівіў усіх, а Няжылу ашаламіў: яго не павесяць разам з братам, калі ён зноў адрачэцца ад хрысьціянства, ён можа застацца жыць! У гэтую хвіліну хлопец адчуў тое, аб чым ведаў, але неяк не задумваўся – мукі Юды, здрайцы, якому ў апошнюю хвіліну адкрылася ўся бездань адзіноты і граху... Ён упаў на калені перад братам, абняў яго, закрычаў:

– Я.. Я не адракаюся! Я памру таксама! Я ня здраджу табе, ты верыш? Ты верыш?!

І, глядзячы на яго зьверху, Кумец адказаў ціха:

– Мы хутка сустрэнемся з табой. Я люблю цябе, брат. Ты заўсёды быў для мяне самым блізкім чалавекам на Зямлі. Я верыў табе нават тады...

І крыкнуў гучна, так, што голас яго рэхам пракаціўся па сьвяшчэнным гаі:

– Сьмерці няма! Мы будзем разам у Вечнасьці! У Хрысьце!!!

Служкі пры сьвяшчэнным Перуновым гаі кінуліся да іх, расьцягнулі ў розныя бакі і паспрабавалі накінуць на Кумца мяшок, каб закрыць яму рот і вочы. Але ўжо з нечалавечай сілай ён адкінуў іх і сам, на сваіх скалечаных нагах, пайшоў да пятлі. Сонца скрозь прагаліну ў галінах ахінула яго праменьнямі, і ўсім здалося, што хлопец сам стаў сонцам і зазьзяў. Натоўп упаў на калені, хтосьці загаласіў.

Бурыла са страхам пабачыў: калі цела Кумца павісла на галіне, магутны, у многія чалавечыя абхваты дуб здрыгануўся, нібыта сутарга болю і шкадаваньня прайшла і па ім.

– Цуд! Цуд! – прашаласьцела навокал.

– Няшчасьце!

І тады разам усталі вешчыя старцы і ў вялікім жалю таксама ўпалі на калені. Самы стары з іх ціха заплакаў і схіліў галаву перад дубам. Бурыла, аднак, стаяў непарушна і, глядзячы на яго, пагардліва выпрасталася і пазірала на вешчых старцаў Нара.

– Сьвяшчэнны дуб гневаецца! – пачуліся яе словы.

– Вы дазволілі тут быць хрысьціянину! – падхапіў Бурыла. Прыгнечаныя горам старцы ня слухалі, ды зваротлівы жрэц прадбачыў з таго вялікую выгоду: ён нарэшце зломіць непадатлівых і незгаворных праціўнікаў! Ён выкарыстае цуд як мае быць!

– Што гэта за знак? – недаўменна запытаўся вялікі князь.

– Лепей пра гэта ня ведаць – сказаў Лойка, а на вачах у яго таксама паказаліся сьлёзы.

Служкі трымалі Няжылу, а ён крычаў пра тое, што яны з братам будуць апошнімі ахвярамі багоў, час якіх даўно прайшоў.

Да вечара па ўсёй Вільні разнесліся прароцтвы. Адно з іх пра тое, што апаганены забойствам пакутнікаў-хрысціян сьвяшчэнны дуб хутка памрэ. Другое – што хрысціянскі сьвятар зайшоў у заповітны гай, і таму трэба чакаць няшчасця для ўсіх вільнян. А хто вінны ў тым?

– Жрацы! – даказвалі адны.

– Вялікі князь Альгерд! Ён дазволіў Нестару блаславіць братоў, – чаўплі сваё прыхільнікі жрацоў.

Плявузгалі рознае. І ўсе сыходзіліся на тым, што надыходзяць грозныя і неспасьцігальныя для простага людзю часы...

ЭПЛОГ

У каморцы на другім паверсе царквы Параскевы Пятніцы Нестар пісаў, сагнуўшыся над пергаментам:

“У 1345 лета ад Раства Хрыстова 14 красавіка павешаны быў на паганскім дубе пакутнік Антоній, а праз дзесяць дзён, 24 таго ж месяца, пакараны быў і ягоны брат, названы мною ў хрысціянскі Іяанам. А сеньня, 13 сьнежня таго ж году, гэтак жа закончыў сваё зямное жыццё і Яўстафій, у паганстве Круглец, які таксама спавядаў хрысціянства і быў за тое павешаны.

Люд Вільні спачуваў новым пакутнікам, і за гэты год паствы ў храме прыбавілася ўтрая, а вялікі князь Альгерд патаемна ад жрацоў падарыў нам наступнае: залатую кадзільніцу, новую золатам тканую рызу баршчовага колеру, тры срэбныя чашы і чарнёны пацір.

На тым тыдні сватаўся вялікі князь Альгерд да цэвярской князёўны Юльяны Аляксандраўны, і брат яе, холмскі князь Усевалад Аляксандравіч, даў згоду на той шлюб”.

Ён завагаўся, раздумваючы над іншымі падзеямі, якія здаліся ўрэшце нявартым і запісу ў кнізе, якая перажыве стагоддзі і данясе да далёкіх нашчадкаў усё, што адбылося тут, у стольным градзе Вільні, у час ягонага жыцця.

Таму не напісаў, як нядаўна на сьвітанку ўгледзеў каля храму, на месцы, дзе некалі стаяў каменны ідал Рагуціс з вогненна-чырвонымі вачыма (гэтыя рубіны пасля паклалі ў княжацкую скарбніцу) скурчанае ў пакутах цела і, павярнуўшы яго тварам дагары, пазнаў былога вярхоўнага жраца Мікшу. Было падобна на тое, што Мікша быў атручаны альбо атруціўся сам, прыйшоўшы на месца, дзе некалі меў і славу, і пашану, якіх цяпер пазбавіўся назаўсёды, бо страціў надзею на разбурэнне хрысціянскага храму. Спалохаўшыся, што прыпішуць гэтую сьмерць хрысціянам, Нестар паклікаў службу і разам з ім перацягнуў нябожчыка далей ад храму, туды, дзе на месцы высечаных дубоў падраслі маладыя бярозкі.

Не напісаў таксама і таго, што пасля пакараньня брата немаведама куды знікла маладая сястра Яўстафія (Астапа), якая была зьбегла ў Нямецчыну і затым разам з братам, як казалі, вярнулася ў Вільню. Хадзілі чуткі, што жрацы шукалі яе ледзь ня болей, чым самога сына пасла Леся. Але схоплены імі Яўстафій ня выдаў, дзе знаходзіцца ягоная сястра, і

таму катаваньні прыняў незвычайныя: яму адрэзалі нос і скалечылі так, што да віселіцы дайсьці сам ён ня мог. І ўсё ж пасяля, цудам божым, падняўся на ногі і тым даў незвычайную моц духу яму, Нестару. Ідучы да пакутніка на прычасьце і сабараваньне, чакаў ён сьмерці, аднак натоўп плакаў горкімі сьлязьмі ад жаласьці да маладога і прыгожага отрака, што сам дабраахвотна прымаў сьмерць, і толькі некаторыя крычалі з нянавісьцю да хрысьціян. І не было ўжо на тым пакараньні ні Альгерда, ні вярхоўных жрацоў...

І яшчэ аб адной падзеі не напісаў сьвятар, якога Вечнасьць назаўсёды прыкавала да трох маладых баяраў, што сталі вядомыя як Віленскія пакутнікі. Падзея гэтая адбылася тады, калі і ён лёг побач з княгіняй Марыяй у прыдзеле пабудаванай ім царквы: князь Альгерд нарэшце змог расправіцца з язычніцкімі жрацамі, што сваёй воляй учынілі забойства замежных купцоў-хрысьціян заходняга абраду. Тады была схопленыя і сыцятыя горлам Бурыла і Нара, а Дзівейна ўцякла з Вільні і наваккі зьнікла ў наваградскіх лясах, – хадзілі чуткі, што яна жыла ў сьвяцілішчы братоў-блізнятцаў Ашвінаў.

Гэтая падзея страсянула ўсё Княства і нарэшце пераламіла валадарства жрацоў: па загадзе князя быў сьсечаны сьвяшчэнны Дуб, і ніхто, апроч купкі службаў, не прыйшоў яго бараніць, хаця плачу і стогнаў было ў Вільні нямала. А яшчэ праз стагоддзе на месцы Дуба стаяла царква Сьвятой Тройцы – у памяць аб трох першых пакутніках за новую веру.

Яшчэ праз шэсьць стагоддзяў да гэтае царквы, у цэнтры сталіцы краю, прыходзілі вучыцца ў сваю гімназію нашчадкі тых старажытных крывічоў, што некалі плакалі тут, гледзячы на пакуты трох новаахрышчаных отракаў, а пасяля самі, пад наступам часу, прынялі крыж. І сама вуліца гэтая, названая Вострабрамскай, стала падобнаю да крыжа: у галаве яго – Герб Пагоня на старажытнай браме, у сэрцы – ікона Божай маці, прывезеная Альгердам з Корсуні, па адзін бок – Сьвята-Духаў манастыр, дзе ляжаць нятленныя мошчы отракаў, па другі – Базыльянскія муры, дзе і пасюль стаіць на месцы сьсечанага дуба Траецкая царква. А вуліца ідзе ўніз, выцягваецца ажно да даліны Сьвятарога, дзе пад брукам ляжыць попел як балцкіх, так і славянскіх прашчураў-князёў, што тут тысячагоддзі назад жылі і валадарылі...

ПРЫПІСЫ

Горні, альбо Верхні, замак – той, што стаіць на т. зв. Гедзімінавай гары і пасёньня зьяўляецца сівалам Вільні.

Сталец – у значэньні вялікакняскі трон.

Вогнік – чырвоныя плямы, якія, як лічылася, ускокваюць на твары чалавека, які нечым абразіў агонь.

І сёньня на сыяне гэтага храму ёсьць надпіс: «Православная церковь сия есть первая каменная Христианская Святыня в Вильне. Она сооружена на месте языческого капища идола Рагутиса в 1345 г. супругою великого князя Литовско-Русского Ольгерда Марией Ярославною, княжною Витебскою и посвящён св. великомученице Параскеве, наречённой Пятницей».

Улахерна – самая вядомая царква ў Канстанцінопалі, ад якой перайшло ў славянскія землі сьвята Пакрову Багародзіцы.

Захоплены ў 1204 годзе ўдзельнікамі вызвалення Труны Гасподняй, заходнімі рыцарамі, Царгорад быў у 1262 годзе адваяваны назад Міхаілам Палеолагам.

Понцкае, альбо Рускае, як называюць яго летапісы – гэта Чорнае мора.

Мудра (санскр.) – па-асабліваму сплеченыя пальцы, у выніку якіх энергія ідзе ў пэўныя органы і лечыць іх. Часам складзеныя ў мудру пальцы можна бачыць на старадаўніх абразах.

Цьнобра – кінавар.

Некаторыя дасьледчыкі лічаць, што назва горада Сураж (у Віцебскай і Гродзенскай вобласці ёсць такія ж назвы, а таксама і Суражская нізіна паміж Гарадоцкім і Віцебскім ўзвышшамі) паходзіць ад імя арыйскага бога сонца – Сур’я.

Севастамі называлі візантыйскіх імператараў.

Шэлег – самая дробная манета ў ВКЛ. 60 шэлегаў складаюць грош.

Сьцяць горлам – у значэньні пакараць, як пра тое сказана ў Статуце ВКЛ.

Севаст (імператар) Канстанцін у VI ст. заснаваў Канстанцінопаль на месцы былога пасёлка Візантый.

Трасца – род ліхаманкі.

Літоўскага бога Медзіна ўзгадваюць беларускія летапісы.

Купала, як лічаць некаторыя дасьледчыкі, паходзіць ад Гопала – індыйскага Бога-пастуха, які гуляе ў гульні с апсарамі, нябеснымі пастушкамі.

Пагоня – ваенны паход уздагон за нападнікамі, які аб’яўляўся ва ўсім Княстве.

Падкуртачыць – ашукаць, пазьдзеквацца.

Літоўска-Наваградская праваслаўная метраполія была заснаваная ў 1317 г. у Наваградку.

Сварга (санскрыт) – месца нябеснага супакаеньня. Аджюль, на думку некаторых дасьледчыкаў, паходзіць Сварог, гэтак жа як імя Шварна – ад Сваруна.

Яшчэ да XX ст. у асобных мясцінах Беларусі існавала павер’е: калі напаленая печ трашчыць з левага боку – памрэ гаспадыня. З правай – памрэ гаспадар.

Праз вялікі агонь часам праходзілі, калі хацелі даказаць сваю невінаватасць.

Бурскі – тканіна персідскага шоўку

Паляндра – адно з назоваў багіні сьмерці. У гаворках выкарыстоўвалася як зьняважлівае азначэньне асобы.

Ахран’е – рэшткі зяленіва, што ідзе на корм жывёле.

Легчы ў дубовую калоду – памерці.

Ашвіны – нябесныя браты-блізняты, даслоўна з санскрыту азначае “дзеці кабылы”. Валодалі лекавымі таямніцамі, пераляталі па паветры на калясніцы. У Беларусі ім пад імям Асьвінаў пакланяліся яшчэ ў пачатку XIX ст.

Азурных – у сэнсе гультайных, бесклапотных.

Налого – напад.

Каберац – дыванок.

Накладам – грашыма.

У 60-х гадах XX ст. шведскі вучоны Ганс Джэні з дапамогай генератара гукавых хістаньняў даказаў, што ў аснове матэрыі ляжаць гукавыя хвалі.

Паводле С. Цярохіна (“Перунова цяпельца”, Мн., “Юнацтва”, 1993 г.), яшчэ ў XIX ст. у Германіі, Аўстрыі і некаторых паўднёва-славянскіх землях сьвятары высякалі Новы агонь на могілках або каля цэркваў, а пасля яго разносілі па хатах.

Тор – скандынаўскі адпаведнік Перуна. У фальклоры вядомы т.зв. Молат Тора.

Губа, альбо *цара*, *цунтар* – добра вывараны грыб, што нарастае на дрэвах і падобны да пушыстай ваты.

Бацьвіна – бурачная націна, ужывалася часам як зьняважлівае.

Крацір – многакутны кубак.

Варцобы – шахматы.

Плінфа – плоская цагліна.

Корд – кароткі меч.

Трасца – адна з міфічных сясьцёр, што наганялі на чалавека хваробу.

Гарцукі – беларускія гномы.

Вялікі агонь праўды – паводле старажытных звычайў, той, каго падазравалі, і той, хто абвінавачваў, праходзілі праз агонь, а жрацы вырашалі, хто апёкся болей.

Каўтэрыі – тоўстае касматае сукно.

Арэжавы ці калінавы жэзлы былі прыналежнасьцю вышэйшай касты жрацоў.

Тонка размолаты рыс, які ўжывалі як пудру, быў здаўна вядомы на Усходзе.

Камка – найтанчэйшая, накішталт мусьліна, тканіна.

Рэйтары (ням.) – коньнікі, часта – ахова гораду ці замку.

Лацінскі выраз *olla male fervet* дакладна гучыць як “гаршчок дрэнна варыць”, што значыць: “справы дрэнны”.

Лацінскі выраз *Is feliciter sapit, qui perikulo alieno sapit* азначае: “Шчасьліва паразумнеў той, хто паразумнеў ад бяды іншага”.

Калачакра – у індуйскай традыцыі бесьперапынны цыкл перараджэньняў.

Конскі тыдзень святкавалі ў канцы лета. Спачатку ён быў прысьвечаны Ашвінам, затым – сьв. Флору і Лаўру.

Кон – старажытная назва Лёсу.

